

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**“HERKES YARATILDIĞI ŞEYE MÜYESSER
OLUR” HADİSİNİN İNCELENMESİ**

MEHMET ALİ YAŞAR

YÜKSEK LİSANS

**DANIŞMAN
PROF. DR. FİKRET KARAPINAR**

KONYA-2023

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet Ali YAŞAR		
	Numarası	18810601192		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Hadis		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	✓	
		Doktora		
Tezin Adı	“Herkes Yaratıldığı Şeye Müyesser Olur” Hadisinin İncelenmesi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mehmet Ali YAŞAR

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet Ali YAŞAR		
	Numarası	18810601192		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Hadis		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	✓	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Fikret KARAPINAR		
Tezin Adı	“Herkes Yaratıldığı Şeye Müyesser Olur” Hadisinin İncelenmesi			

İnsanoğlu, hayatı boyunca çaba göstermekle işlerini idame etmiştir. Fakat bazı olayların dahil olmadan gerçekleştiğini fark ettiğinden itibaren buna bir anlam vermeye ve çabasının sonuca olan etkisini kavramaya gayret etmiştir. Bu durum İslam’ın ilk muhatapları olan ashab döneminde de cereyan etmiştir. *Küllün müyesserün* hadisi buna bir örnek teşkil etmektedir.

Söz konusu çalışma öncelikle hadisi sened ve metin açısından tahlil etmektedir. Sened açısından ravilerin durumu başta olmak üzere ittisali hakkındaki değerlendirmeler aktarılmıştır. Metnin her parçası hakkında öz bilgilerin derlenmesine gayret edilmiştir. Bu rivayet yaratılışa, karaktere ve sosyal işlentiye yakından temas etmektedir. Son bölüm İslam tarihinde genel kabul görmüş ekollerin hadis hakkındaki değerlendirmelerini ihtiva etmektedir. Belki de kiminin hadisi yorumladığını, kiminin kendi yorumunu hadis ile bağdaştırdığını söylemek mümkün olacaktır. Nitekim bir rivayetin ne kadar geniş bir anlam derinliğinde olduğu görülecektir.

Anahtar kelimeler: Müyesser, Yaratılış, Hadis, Sened, Kader

R.T.
NECMETTIN ERBAKAN UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Mehmet Ali YASAR		
	Student Number	18810601192		
	Department	Basic Islamic Sciences / Hadith		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☒	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☐	
	Supervisor	Prof. Dr. Fikret KARAPINAR		
Title of the Thesis/Dissertation	An Examination of The Hadith That "Everyone Is Accessible to What He Was Created For"			

Human has worked its way through its life. But he realized that some events happened without his control. Then he tried to make sense of it. He tried to grasp the effect that emerged with his effort. This situation also emerged in the period of the Companions, who were the first interlocutors of Islam. The hadith of *kullun muyesserun* is an example of this.

This study primarily analyzes the hadith in terms of sanad and text. In terms of sanad, first the status of the narrators and then the evaluations about the connection (ittisal) were conveyed. Efforts have been made to compile concise information about each part of the text. This narrative touches on creation, character, and social fabrication. In the last part, there are evaluations about the ecole of hadith, which is generally accepted in the history of Islam. Some people interpreted the hadith. some people associated his interpretation with hadith. As a matter of fact, it will be seen how deep a narrative is.

Keywords: Accessible, Creation, Hadith, Sanad, Destiny

ÖN SÖZ

Yargılar, algılayan nezdinde farklı çağrışımlar yapabilmektedir. Bu genellenenin içine İslam müktesebatı da dahil olmuştur. Zaman içinde tecrübenin birikmesi algı, anlam, yaşam ve bakışta kimi zaman gelişmeler kimi zaman deformasyonlar oluşturmaktadır. Görmek için gözlerin açılması gereken meseleler, görmek için gözlerin kapatılması gereken meselelere karışmıştır. Tarafların ayrıldığı noktada manalar ve yorumlar da ayrılmaktadır. Biz de konu edilen hadisin yorumları üzerinde yapılan farklı yorumları derlemeye gayret ettik. Bu şekilde, usulün yorum üzerindeki etkisi gözler önüne serilmiştir.

Bu çalışmada ise kader hakkında gelen bir rivayet karşısında farklı İslam ekolleri tarafından yapılan yorumlar ele alınacaktır. “Herkes Yarattığı Şey Müyesser Olur Hadisinin İncelemesi” adı verilen araştırma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Araştırma konu, amaç, önem ve metot hakkında bilgi vererek başlamaktadır. Ardından birinci bölümü kaynakların tespiti, senedlerin tahriri ve ravilerin cerh-tadil hakkındaki değerlendirmeleri oluşturmaktadır. Rivayetlerin muttasıl-munkatı olması durumları incelenerek isnadların sıhhati hakkındaki bilgiler aktarılmıştır.

İkinci bölümde, yorumların daha net anlaşılması için hadiste geçen kavramlar ele alınmıştır. Hadisin iki farklı metninde geçen ayetler hakkında lügavi değerlendirmeler ve müfessirlerin kanaatlerine yer verilmiştir. Bütün bu tanımlar ve isnad tahlilinin ardından temeli atılan rivayet hakkında sekiz farklı ekolden yorumlar tertip edilmiştir. Ayrıca hadisin geçtiği ortam, hitap şekli, muhatabın tavrı ve buna benzer etkenlerden yola çıkarak ortaya atılan yorumlar ayrıca bir başlık altına eklenmiştir.

Bu çalışmanın oluşmasında Hedis-Kelam Münasebeti derslerinde destek olan Prof. Dr. Adil YAVUZ’a, şekillenmesinde önemli katkılarda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DEMİR’e, yönlendirilme noktasında desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Fikret KARAPINAR’a teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca araştırmadaki desteklerinden dolayı M.Hamidullah YALÇIN, Şerafeddin AKTAŞ ve daha adını sayamadığım pek çok ağabeyime, maddi manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli babam, annem ve eşime de müteşekkirim.

Son olarak İslami alandaki bütün çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmanın da ortaya çıkmasında, hayatından fedakârlık eden ve yolundan yürümeye gayret ettiğimiz Kur’ân, hadis, fıkıh, kelam ve nice ilim dallarının samimi alimlerini rahmetle zikretmeyi vazife bilmekteyim...

Mehmet Ali YAŞAR

KONYA-2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
ÖN SÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı.....	1
3. Araştırmanın Önemi.....	1
4. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları	2

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSİN KAYNAK TESPİTİ VE İSNAD TAHLİLİ

1.1. Rivayet Edilen Kaynak Eserler	5
1.1.1. Ali b. Ebî Tâlib (ö.40/661) Rivayetleri.....	5
1.1.1.1. Buhârî'nin (ö.256/870) <i>Sahîh</i> 'inde	5
1.1.1.2. Müslim'in (ö.261/874) <i>Sahîh</i> 'inde.....	6
1.1.1.3. Tirmizî'nin (ö.279/892) <i>el-Câmi</i> 'inde	7
1.1.1.4. Ebû Dâvûd'un (ö.275/888) <i>Sünen</i> 'inde	8
1.1.1.5. İbn Mâce'nin (ö.273/887) <i>Sünen</i> 'inde	9
1.1.1.6. Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) <i>Müsned</i> 'inde	10
1.1.1.7. İbn Hibbân'ın (ö.354/965) <i>el-Müsnedü's-Sahîh</i> 'inde.....	11
1.1.1.8. Nesâî'nin (ö.303/915) <i>Sünenü'l-Kübrâ</i> 'sında.....	12
1.1.1.9. Rivayetlerinin İsnad Değerlendirmesi	13
1.1.2. İmran b. Husayn (ö.52/672) Rivayetleri	16
1.1.2.1. Buhârî'nin <i>Sahîh</i> 'inde	16
1.1.2.2. Müslim'in <i>Sahîh</i> 'inde	16
1.1.2.3. Ebû Dâvûd'un <i>Sünen</i> 'inde	18
1.1.2.4. Ahmed b. Hanbel'in <i>Müsned</i> 'inde	18

1.1.2.5.	Rivayetlerin İsnad Değerlendirmesi	19
1.1.3.	Câbir b. Abdillâh (ö.78/697) Rivayetleri	22
1.1.3.1.	Müslim'in <i>Sahîh</i> 'inde	22
1.1.3.2.	Ahmed b. Hanbel'in <i>Müsned</i> 'inde	23
1.1.3.3.	İbn Hibbân'ın <i>el-Müsnedü's-Sahîh</i> 'inde.....	23
1.1.3.4.	Rivayetlerin İsnad Değerlendirmesi	24
1.1.4.	Ömer b. Hattâb (ö.23/644) ve İbn Ömer (ö.73/693) Rivayetleri....	26
1.1.4.1.	Tirmizî'nin <i>el-Câmi</i> 'inde	26
1.1.4.2.	Ahmed b. Hanbel'in <i>Müsned</i> 'inde	27
1.1.4.3.	İbn Hibbân'ın <i>el-Müsnedü's-Sahîh</i> 'inde.....	28
1.1.4.4.	Rivayetlerin İsnad Değerlendirmesi	29
1.1.5.	Sürâka b. Mâlik (ö.24/645) Rivayeti.....	33
1.1.5.1.	İbn Mâce'nin <i>Sünen</i> 'inde	33
1.1.5.2.	İbn Hibbân'ın <i>el-Müsnedü's-Sahîh</i> 'inde.....	33
1.1.5.3.	Rivayetlerin İsnad Değerlendirmesi	34
1.1.6.	Zü'l-Lihye el-Kilâbî (ö.?) Rivayeti.....	35
1.1.6.1.	Ahmed b. Hanbel'in <i>Müsned</i> 'inde	35
1.1.6.2.	Rivayetlerin İsnad Değerlendirmesi	36
1.1.7.	Ebü'd-Derdâ Uveymir b. Mâlik (ö.32/652) Rivayeti.....	37
1.1.7.1.	Ahmed b. Hanbel'in <i>Müsned</i> 'inde	37
1.1.7.2.	Rivayetlerin İsnad Değerlendirmesi	38
1.1.8.	Ebü Bekir es-Sıddîk (ö.13/634) Rivayeti.....	39
1.1.8.1.	Ahmed b. Hanbel'in <i>Müsned</i> 'inde	39
1.1.8.2.	Rivayetlerin İsnad Değerlendirmesi	39
1.1.9.	Abdullah b. Abbas (ö.68/687) Rivayeti	41
1.1.9.1.	Taberânî'nin (ö.360/971) <i>el-Mu'cemü'l-Kebîr</i> 'inde.....	41
1.1.9.2.	Rivayetlerin İsnad Değerlendirmesi	41
1.2.	Hadis Rivayetinin Şii ve Haricî Kaynakları.....	43
1.2.1.	İmâmiyye	43
1.2.2.	Zeydiyye	44
1.2.3.	İbâziyye.....	44

1.3.	Genel İsnad Değerlendirmesi.....	45
1.4.	Rivayetlerin Metin Tahlili ve Lafız Farklılıkları.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

MUHTEVA TAHLİLİ

2.1.	Kavramlar	50
2.1.1.	Kader.....	51
2.1.2.	Kaza	52
2.1.3.	Saadet.....	53
2.1.4.	Şekavet.....	54
2.1.5.	Müyesser	54
2.1.6.	Amel.....	57
2.2.	Rivayetlerde Geçen Ayetler	58
2.2.1.	Leyl Suresi	59
2.2.2.	Şems Suresi.....	60
2.3.	Rivayetlerde Kur'ân ile İlişki Kurulması.....	61
2.4.	Hadisin Anlamına Yönelik Yorumlar.....	64
2.4.1.	Hadisi Farklı Anlamada Etkenler.....	65
2.4.2.	Dirayetü'l-Hadis ve Hadisin Yorumları.....	67
2.4.2.1.	Eş'ariyye Ekolünden Yorumlar	68
2.4.2.2.	Mâtürîdiyye Ekolünden Yorumlar	72
2.4.2.3.	İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in Yorumları.....	74
2.4.2.4.	Zâhiriyye Ekolünden Yorumlar	76
2.4.2.5.	Tasavvufî Yorumlar	77
2.4.2.6.	Mu'teziliyye Ekolünden Yorumlar	78
2.4.2.7.	Şîî ve Hâricî Taraflardan Yorumlar	79
2.4.2.8.	Günümüzdeki Yorumlar	81
2.4.2.9.	Hadisin Diğer Anlam Vecihleri.....	82
2.4.2.10.	Değerlendirme.....	85

SONUÇ	87
EKLER	90
KAYNAKÇA	93

KISALTMALAR

b.	:	ibn
bk.	:	Bakınız
çev.	:	Çeviren
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	:	Editör
H.	:	Hicrî
haz.	:	Hazırlayan
H.	:	Hazreti
Krş.	:	Karşılaştırınız
M.	:	Milâdî
nşr.	:	Neşreden
ö.	:	Ölümü
s.a.v.	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik eden
trc.	:	Tercüme eden
ts.	:	Tarihsiz
Üni.	:	Üniversitesi

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Metinlerde anlam farklılıkları esas alındığında metinlerin hayata yansımaları da doğal bir farklılık arz etmektedir. Araştırmada merkez alınan “herkes yaratıldığı şeye müyesser olur” hadisinin anlaşılması düşünce temeline göre değişmektedir. Bu çalışmada gereken temel bilgiler verildikten sonra doğrudan doğruya ortaya çıkan farklı yorumlar ortaya konacaktır.

2. Araştırmanın Amacı

Kader konusundaki mezkûr rivayetin sübûtunu ortaya koymanın yanı sıra aynı rivayetten yola çıkarak farklı yorumlar getiren geçmiş şarihler tespit edilecek ve şerh metotlarındaki farklılıklara dikkat çekilecektir.

Bu aşamanın temeli olması sebebiyle hadisin tahricine dair bilgiler aktarılacaktır. Başka bir aşama ise şarihleri anlamda farklılığa sevk eden faktörlerden olan kavramların ele alınmasıdır. Tüm bu birikimlerin hadisten farklı çıkarımlara arka plan olduğunu söylemek mümkün olacaktır.

3. Araştırmanın Önemi

Amellere müyesser olmak yargısının çeşitli görüşlerdeki yorumunu görmek kader hakkında genel kanaatin dayanaklarına dair bir görüş açısı sunacaktır. Dolayısıyla bir hadis bağlamında metafizik meselelere bakışın farklı gruplarca hayata yansımalarını görmek mümkün olacaktır. Bazı grupların sahih olarak vasıflanan bir rivayete karşı usulüne uymamasına karşılık nasıl bir bakış açısında buldukları görülecektir. Ayrıca meselenin Kur’ân, sünnet ve sîret bütünlüğünde değerlendirilmesi için gayret edilmiştir.

4. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Araştırmadaki hadisin metinleri zincirin müntehasına/sahabe tabakasındaki raviye isnaden verilmiştir. Ayrıca rivayetlerin, geçtiği kaynakta çok tarikin olduğu eserlerden az tarikin olduğu eserlere doğru sıralanması tercih edilmiştir. *Küllün müyesserün* hadisi, en eski kaynaklardan Ma'mer b. Raşid'in (ö.153/770) *el-Câmi*'¹, Ebû Hanife'nin (ö. 150/767) *el-Müsned*'i², İbrahim b. Tahmân'ın (ö.163/780) *Meşyehatü İbn Tahmân*'i³ başta olmak üzere pek çok muteber sayılan kaynak eserlerde rivayet edildiği tespit edilmiştir.

Hadisin *Sahihayn*'da geçmesi sebebiyle her tarikin teker teker incelenmemesi uygun görülmüştür.⁴ Fakat saptanabilen bütün tarikler mümkün mertebe anlaşılır bir şema ile göz önüne serilmiştir. İsnad şeması, senedler hakkında yapılacak değerlendirmelerin sağlam bir temele oturmasına yardımcı olmaktadır.⁵ Hadis tarikleri ve metinleri zikredildikten sonra, ravi zinciri şema olarak verileceğinden ve asıl metinde rivayet zinciri zikredildiğinden dolayı tercümede rivayet zincirine yer verilmeyecektir. Bir eserde aynı rivayetin birden fazla metni bulunduğu takdirde farklılık arz eden bir metinle iktifa edilmiştir. Bilinen tarikler toplandıktan sonra ihtiyaca binaen açıklanması gereken senedlere dair notlar düşülmüştür. Bu incelemeler esnasında sahih bir senedin, ekseriyetle sahih bir metinle son bulacağını; aynı zamanda hisse muhalif olmayan makul bir metnin ise sahih bir sened ile zikredildiği unutulmamalıdır.⁶

¹ Ebû Urve el-Basrî es-San'ânî Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi* ', thk. Habîbürrahman el-A'zami (Beyrut: el-Mektebetü'l İslami, 1983), 11/111,115.

² Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh Ebû Hanîfe, *Müsnedü Ebî Hanîfe*, thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Riyad: Mektebetü'l Kevser, 1994), 29.

³ Ebû Saîd ibn Şu'be el-Herevî İbrâhîm b. Tahmân, *Meşyehatü İbrâhîm b. Tahmân* (Dımeşk: Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, 1983), 149.

⁴ Halil İbrahim Kutlay, *Hadiste Sened Tenkidi* (İstanbul: Elif Yayınları, 2015), 67.

⁵ Salahattin Polat vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022), 127.

⁶ Subhî b. İbrahim Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, çev. Yaşar Kandemir (Ankara: Elif Matbaacılık, 1971), 226.

Araştırmaya konu olan hadis Kütüb-i Sitte çerçevesinde incelenmiştir. Ancak senet ya da metinde farklılık tespit edildiği takdirde, hadis müdevvenatında Kütüb-i Sitte'den önce kaleme alınan kaynak eserlere müracaat edilmiştir. Bu eserler dışındaki kitaplar ise genel anlamda tekrar ve alıntıdan ibaret olmasından dolayı, şerh ve sened değerlendirmesi dışında, kaynaklara dahil edilmemiştir.

Bu kaynaklar arasında Şîî eserlerine, hadis nakillerini ve şerhlerini nasıl yaptıklarını incelemek ve aktarmak için yer verilmiştir.

Hadisin içinde geçen ve anlamla yakından irtibatlı olan kavramlar ele alınırken, yüzeysel bir inceleme yerine kavramın özel kullanımına işaret edilen açıklamalara yer verilmiştir. Bu açıklamaların her biri, şarihlerin farklı anlamlar çıkarmasına sebep olması bakımından ele alınmıştır. Çalışma boyunca “herkes ne için yaratılmışsa ona müyesser olur” hadisi *küllün müyesserün* şekilde kısa ve italik verilecektir. Onun dışındaki italik kavram ve kalıp ifadeler ya ıstılahtaki anlamına vurgu yapmak için ya da değişiklik yapılmadan aktarımı ifade etmektedir.

Son tahlilde, hadise dair yorumlar ele alınırken sekiz farklı kategoriden her görüşün kaynak eserlerine başvurmak için gayret gösterilmiştir. Bu eserler içinde Kütüb-i Sitte üzerine yazılmış temel şerhler incelenmiştir. Yapılan yorumlarda felsefe ve kelam ıstılahına ait kavramlar hadis-yorum çerçevesinden çıkmamak adına yüzeysel olarak açıklanmıştır. Bu yorumların yanında son olarak aynı hadisten adab, ahlak, rikak, ashabin fazileti ve fıkıh gibi alanlarda yapılan çıkarımlar eklenmiştir.

Ayrıca çalışmanın isnad analizi ve kaynak tespiti için Mektebetü'ş-Şamile ve Cevamiü'l-Kelim programları, dipnotların ve notların eklenmesinde Zotero kullanılmıştır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, araştırma yöntemleri; nicel araştırma yöntemleri, nitel araştırma yöntemleri ve karma yöntemler olmak üzere üçe ayrılır. Bu yöntemler de kendi içlerinde çeşitli araştırma desenlerine ayrılmaktadır. Nitel araştırma deseni, araştırmanın yaklaşımı veya bu yaklaşımı dizayn edip araştırmanın tutarlı olmasını

sağlamaya çalışan strateji olarak tanımlanabilir.⁷ Araştırmanın konusuna en uygun olan yöntem tercih edilmelidir.

Literatür taraması yöntemi, elde edilen yazılı materyallerin analizini yapmayı da kapsamaktadır. Materyal analizi yapılırken nicel semantik ve muhteva analizi teknikleri kullanılmıştır. Nicel semantik, eserin üslup ve ifade biçimlerinin incelenmesidir. Muhteva analizi ise metnin anlam ve içeriğinin incelenmesidir.⁸ Çalışmada bu iki teknik beraber kullanılmıştır. *Küllün müyesserün* hadisi, üslup ve ifade biçimi açısından muhteva analizine tabi tutulurken eserin ilgili bölümünde kullanılan kavram ve terimler de nicel semantik açısından ortaya konmuştur.

⁷ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin, 2016), 67.

⁸ John Ward Creswell, *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, çev. Selçuk Beşir Demir vd. (Ankara: Eğiten Kitap, 2017), 54.

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSİN KAYNAK TESPİTİ VE İSNAD TAHLİLİ

1.1. Rivayet Edilen Kaynak Eserler

1.1.1. Ali b. Ebî Tâlib (ö.40/661) Rivayetleri

1.1.1.1. Buhârî'nin (ö.256/870) *Sahîh*'inde

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ، قَالَ: حَدَّثَنِي جَرِيرٌ، عَنْ مُنْصُورٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كُنَّا فِي جَنَازَةٍ فِي بَقِيعِ الْعَرْفَدِ، فَأَتَانَا النَّبِيُّ فَقَعَدَ، وَقَعَدْنَا حَوْلَهُ وَمَعَهُ مِخْصَرَةٌ فَتَكَّسَ فَجَعَلَ يَكْتُبُ بِمِخْصَرَتِهِ، ثُمَّ قَالَ: مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ مَا مِنْ نَفْسٍ مَنُفُوسَةٍ إِلَّا كُتِبَ مَكَانُهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، وَإِلَّا قَدْ كُتِبَ شَقِيَّةٌ أَوْ سَعِيدَةٌ، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ عَلَى كِتَابِنَا وَنَدْعُ الْعَمَلَ، فَمَنْ كَانَ مِنْ أُمَّةٍ مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ، وَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنْ أُمَّةٍ مِنْ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ، قَالَ: أَمَّا أَهْلُ السَّعَادَةِ فَيُبَيِّسُّوْنَ لِعَمَلِ السَّعَادَةِ، وَأَمَّا أَهْلُ الشَّقَاوَةِ فَيُبَيِّسُّوْنَ لِعَمَلِ الشَّقَاوَةِ، ثُمَّ قَرَأَ فَأَمَّا مَنْ أُعْطِيَ وَاتَّقَى⁹

Ali b. Ebî Tâlib şöyle aktarmaktadır: Bir cenaze dolayısıyla Bakî‘ el-Ğarkad’daydık. Resûlullah (s.a.v.) yanımıza geldi ve oturdu. Biz de etrafına oturduk. Elinde bir de değnek vardı. Onunla yeri karıştırıp bir şeyler çizdi ve

- “Sizden her birinin hatta nefes alan her insanın cennetteki ve cehennemdeki yerleri yazılmıştır. Cennet ehlinen mi cehennem ehlinen mi o da yazılmıştır.” dedi.
- Birisi çıkıp “Ey Allah’ın Resûlü o zaman neden alinyazımıza güvenip, ameli boş vermiyoruz. Aramızda cennet ehlinen olanlar cennetlik olacak, cehennem ehlinen olanlar da cehennemlik olacak” dedi.
- Resûlullah (s.a.v.) ise: “Cennet ehline cennetliklerin amelleri kolay gelirken cehennem ehline de cehennemliklerin amelleri kolay gelir” dedi

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Dr. Mustafa Dîb el-Boğa (Beyrut: Daru İbn Kesir, 1993), “Cenaiz”, 29.

ve “Artık kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolay hazırlarız...” (Leyl 92/5-10) ayetlerini okudu.

1.1.1.2. Müslim’in (ö.261/874) *Sahîh*’inde

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَزُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَإِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، وَاللَّفْظُ لِرُحَيْمِرٍ، قَالَ إِسْحَاقُ: أَخْبَرَنَا، وَقَالَ الْأَخْرَان: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: كُنَّا فِي جَنَازَةٍ فِي بَقِيعِ الْعَرْقَدِ، فَأَتَانَا رَسُولُ اللَّهِ فَفَعَدَ وَقَعَدْنَا حَوْلَهُ وَمَعَهُ مَخْصَرَةٌ، فَكَسَّ فَجَعَلَ يَنْكُثُ بِمَخْصَرَتِهِ، ثُمَّ قَالَ: مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ مَا مِنْ نَفْسٍ مَنُفُوسَةٍ إِلَّا وَقَدْ كَتَبَ اللَّهُ مَكَانَهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، وَإِلَّا وَقَدْ كُتِبَتْ شَيْئَةً أَوْ سَعِيدَةً، قَالَ: فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفَلَا نَمُكُّثُ عَلَى كِتَابِنَا وَنَدْعُ الْعَمَلَ؟ فَقَالَ: مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ، فَقَالَ: ااعْمَلُوا، فَكُلُّ مُيَسَّرٍ أَمَّا أَهْلُ السَّعَادَةِ، فَيُيَسَّرُونَ لِعَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ، وَأَمَّا أَهْلُ الشَّقَاوَةِ فَيُيَسَّرُونَ لِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ، ثُمَّ قَرَأَ: فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَعْتَى وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَهَذَا مِنْ السَّرِيِّ

قالا: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ مَنْصُورٍ بِهَذَا الْإِسْنَادِ فِي مَعْنَاهُ، وَقَالَ: فَأَخَذَ عُوْدًا، وَلَمْ يَقُلْ مَخْصَرَةً، وَقَالَ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ فِي حَدِيثِهِ عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، ثُمَّ قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ¹⁰

Tercümesi:

Ali b. Ebî Tâlib şöyle aktarmaktadır: Bir cenaze dolayısıyla Baki‘ el-Ğarkad’daydık. Resûlullah (s.a.v.) yanımıza geldi ve oturdu. Biz de etrafına oturduk. Elinde bir de değnek vardı. Onunla yeri karıştırıp bir şeyler çizdi ve

- “Sizden her birinin hatta nefes alan her insanın cennetteki ve cehennemdeki yerleri yazılmıştır. Cennet ehlinden mi cehennem ehlinden mi o da yazılmıştır.” dedi.

¹⁰ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîh-u Müslim*, thk. Abdülbaki Muhammed Fuad (Beyrut: Daru İhyai't-Turâs el-Arabî, 1991), “Kader”, 46.

- Birisi çıkıp “Ey Allah’ın Resûlü o zaman neden alınyazımızı bekleyip, ameli boş vermiyoruz. Aramızda cennet ehlinden olanlar cennetlik olacak, cehennem ehlinden olanlar da cehennemlik olacak.” dedi.
- Resûlullah (s.a.v.) ise: “Siz amel edin. Cennet ehline cennetliklerin amelleri kolay gelirken cehennem ehline de cehennemliklerin amelleri kolay gelir” dedi ve “Artık kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolay hazırlarız. Fakat, kim cimrilik eder, kendini Allah’a muhtaç görmez ve en güzeli yalanlarsa, biz de onu kolayca zorluklara iteriz.” (Leyl 92/5-10) ayetlerini okudu.

Bu hadis Osman İbn Ebî Şeybe kanalıyla gelmektedir. Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe’den gelen bir rivayette ise *mihsar*/değnek yerine *ud*/sopa kelimesiyle rivayet edilmiştir.

1.1.1.3. Tirmizî’nin (ö.279/892) *el-Câmi*’inde

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْخَلَوَانِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، وَوَكَيْعٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: بَيَّنَّمَا نَحْنُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ وَهُوَ يَنْكُتُ فِي الْأَرْضِ إِذْ رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ، ثُمَّ قَالَ: مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا قَدْ عَلِمَ، (وَقَالَ وَكَيْعٌ: إِلَّا قَدْ كُتِبَ) مَفْعَدُهُ مِنَ النَّارِ، وَمَفْعَدُهُ مِنَ الْجَنَّةِ قَالُوا: أَفَلَا نَتَكَلَّمُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: لَا، اعْمَلُوا فِكُلُّ مُيَسَّرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ

قَالَ أَبُو عِيسَى: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ¹¹

Ali b. Ebî Tâlib şöyle aktarmaktadır: Bir gün Resûlullah (s.a.v.) ile birlikteyken sopayla yeri çiziyordu sonra birden başını gökyüzüne kaldırarak

- “Sizden her birinin cennetteki ve cehennemdeki yerleri biliniyor. (Vekî‘: ‘yerleri yazılmıştır’ dedi)” dedi.

¹¹ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre Tirmizî, *el-Câmi‘u’s-Sahih*, thk. Ahmed Muhammed Şakir ve dğr. (Beirut: Daru İhyai’t-Turâs el-Arabi, 1975), “Kader”, 30.

- Oradakiler “O zaman neden işi oluruna bırakmıyoruz Allah’ın Resûlü?” dediler.
- Resûlullah (s.a.v.) ise “Hayır siz amel edin. Kim ne için yaratıldıysa ona müyesser olur.” dedi.

Ebû İsa “bu hadis hasen-sahihtir” dedi.

1.1.1.4. Ebû Dâvûd’un (ö.275/888) Sünen’inde

حَدَّثَنَا مُسَدَّدُ بْنُ مُسْرَهْدٍ، حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ، قَالَ: سَمِعْتُ مَنْصُورَ بْنَ الْمُعْتَمِرِ يُحَدِّثُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ، عَنْ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كُنَّا فِي جَنَازَةٍ فِيهَا رَسُولُ اللَّهِ بِبَيْعِ الْعَرْفِدِ، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ فَجَلَسَ وَمَعَهُ مَخْصَرَةٌ فَجَعَلَ يَنْكُثُ بِالْمَخْصَرَةِ فِي الْأَرْضِ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ، فَقَالَ: مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ مَا مِنْ نَفْسٍ مَنْفُوسَةٍ إِلَّا كَتَبَ اللَّهُ مَكَانَهَا مِنَ النَّارِ أَوْ مِنَ الْجَنَّةِ، إِلَّا قَدْ كُتِبَتْ شَيْئَةً أَوْ سَعِيدَةً، قَالَ: فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ أَفَلَا نَمُكِّثُ عَلَى كِتَابِنَا وَنَدْعُ الْعَمَلَ فَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ لِيَكُونَنَّ إِلَى السَّعَادَةِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الشَّقْوَةِ لِيَكُونَنَّ إِلَى الشَّقْوَةِ، قَالَ: اعْمَلُوا فَكُلُّ مَيْسَرٍ أَمَّا أَهْلُ السَّعَادَةِ فَيُبَيِّسِرُونَ لِلْسَّعَادَةِ، وَأَمَّا أَهْلُ الشَّقْوَةِ فَيُبَيِّسِرُونَ لِلشَّقْوَةِ، ثُمَّ قَالَ نَبِيُّ اللَّهِ: فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسُنِّيْبُهُ لِلْيُسْرَى وَأَمَّا مَنْ بَخَلَ وَاسْتَعْنَى وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى فَسُنِّيْبُهُ لِلْعُسْرَى¹²

Ali b. Ebî Tâlib şöyle aktarmaktadır: Bir gün Baki‘ el-Ğarkad mezarlığında bir cenazedeydik ve Resûlullah (s.a.v.) da oradaydı. Yanımıza geldi ve oturdu. Elinde bir de değnek vardı. Onunla yeri karıştırıp bir şeyler çiziyordu sonra başını kaldırdı ve

- “Sizden her birinin hatta nefes alan her insanın cennetteki ve cehennemdeki yerleri yazılmıştır. Cennet ehlinden mi cehennem ehlinden mi o da yazılmıştır.” dedi.
- Birisi çıkıp “Ey Allah’ın Resûlü o zaman neden alınyazımızı bekleyip ameli boş vermiyoruz. Aramızda cennet ehlinden olanlar cennetlik olacak, cehennem ehlinden olanlar da cehennemlik olacak.” dedi.

¹² Süleyman b. el-Eş‘as es-Sicistani Ebû Dâvûd, *Sünen-û Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhiddin Abdülhamit (Şam: Daru’l-Fikr, ts.), “Sünne”, 39.

- Resûlullah (s.a.v.) ise: “Siz amel edin. Herkese ameli kolay gelir. Cennet ehline cennetliklerin amelleri kolay gelirken cehennem ehline de cehennemliklerin amelleri kolay gelir” dedi ve “Artık kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırlarız. Fakat, kim cimrilik eder, kendini Allah’a muhtaç görmez ve en güzeli yalanlarsa, biz de onu kolayca zorluklara iteriz.” (Leyl 92/5-10) ayetlerini okudu.

1.1.1.5. İbn Mâce’nin (ö.273/887) Sünen’inde

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ وَحَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، وَوَكَيْعٌ عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ وَبِيَدِهِ عُوْدٌ فَتَكَتَ فِي الْأَرْضِ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ، فَقَالَ: مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ الْجَنَّةِ، وَمَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ؟ قَالَ: لَا، ااعْمَلُوا، وَلَا تَتَّكِلُوا، فَكُلُّ مُيَسَّرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ، ثُمَّ قَرَأَ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى وَكَذَبَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى¹³

Ali b. Ebî Tâlib şöyle aktarmaktadır: Bir gün Resûlullah (s.a.v.) ile birlikteyken sopayla yeri çiziyordu sonra başını kaldırarak

- “Sizden her birinin cennetteki ve cehennemdeki yerleri yazılmıştır.” dedi.
- Ona “O zaman neden işi oluruna bırakmıyoruz Allah’ın Resûlü?” denildi.
- Resûlullah ise “Hayır siz amel edin. İş oluruna bırakmayın. Kim ne için yaratıldıysa ona müyesser olur.” dedi ve “Artık kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırlarız. Fakat, kim cimrilik eder, kendini Allah’a muhtaç görmez ve en güzeli

¹³ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mâce, Sünen-ü İbn Mâce, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Daru’l-Fikr, ts.), “Kader”, 10.

yalanlarsa, biz de onu kolayca zorluklara iteriz.” (Leyl 92/5-10) ayetlerini okudu.

1.1.1.6. Ahmed b. Hanbel’in (ö.241/855) *Müsned*’inde

حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ،
عَنْ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ذَاتَ يَوْمٍ جَالِسًا، وَفِي يَدِهِ عُودٌ يَنْكُثُ بِهِ، قَالَ:
فَرَفَعَ رَأْسَهُ، فَقَالَ: مَا مِنْكُمْ مِنْ نَفْسٍ إِلَّا وَقَدْ عَلِمَ مَنْزِلَهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ قَالَ: فَقَالُوا: يَا رَسُولَ
اللَّهِ، فَلِمَ نَعْمَلُ؟ قَالَ: اَعْمَلُوا، فَكُلُّ مَيْسَرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ، فَأَمَّا مَنْ أُعْطِيَ وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى
فَسُنِّيَسِرُهُ لِلْيُسْرَى وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَعْتَى وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى فَسُنِّيَسِرُهُ لِلْعُسْرَى¹⁴

Tercümesi:

Ali b. Ebî Tâlib şöyle aktarmaktadır: Bir gün Resûlullah (s.a.v.) otururken elinde yeri çizdiği bir sopa vardı. Sonra başını kaldırarak

- “Sizden her birinin cennetteki ve cehennemdeki meskenleri biliniyor.” dedi. Ona “O zaman neden amel ediyoruz Allah’ın Resûlü?” denildi.
- Resûlullah ise “Hayır siz amel edin. Kim ne için yaratıldıysa ona müyesser olur.” dedi ve “Artık kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırlarız. Fakat, kim cimrilik eder, kendini Allah’a muhtaç görmez ve en güzeli yalanlarsa, biz de onu kolayca zorluklara iteriz.” (Leyl 92/5-10) ayetlerini okudu.

¹⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşit (Kahire: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 1/176.

1.1.1.7. İbn Hibbân'ın (ö.354/965) *el-Müsnedü's-Sahîh*'inde

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ يُونُسَ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، عَنِ النَّبِيِّ أَنَّهُ كَانَ فِي جِنَازَةٍ، فَأَخَذَ عُودًا يَنْكُثُ فِي الْأَرْضِ، فَقَالَ: مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا كُنْتُ مَفْعُودُهُ مِنَ الْجَنَّةِ، أَوْ مِنَ النَّارِ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفَلَا نَتَكَلَّمُ؟ قَالَ: اعْمَلُوا، كُلُّ مُيَسَّرٍ، فَأَمَّا مَنْ أُعْطِيَ وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى، فَسُنِّيَسِرُهُ لِلْيُسْرَى، وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَعْنَى، وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى، فَسُنِّيَسِرُهُ لِلْعُسْرَى

قَالَ شُعْبَةُ: حَدَّثَنِي مَنْصُورُ بْنُ الْمُعْتَمِرِ، فَلَمْ أَكْرِهُ مِنْ حَدِيثِ سُلَيْمَانَ¹⁵

Ali b. Ebî Tâlib şöyle aktarmaktadır: Nebî (s.a.v.) bir cenazede idi, bir sopa aldı yeri çiziyordu sonra:

- “Sizden her birinin cennetteki ve cehennemdeki yerleri yazılmıştır.” dedi.
- Ona “O zaman neden işi oluruna bırakmıyoruz Allah’ın Resûlü?” denildi.
- Resûlullah ise “Hayır siz amel edin. Herkes müyesserdir.” dedi ve “Artık kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolayca hazırlarız. Fakat, kim cimrilik eder, kendini Allah’a muhtaç görmez ve en güzeli yalanlarsa, biz de onu kolayca zorluklara iteriz.” (Leyl 92/5-10) ayetlerini okudu.

Şu‘be der ki: “Mansur b. Mu‘temir bu hadisi bana tahdis etti. Süleyman ise bu hadisi münker görmedi.”¹⁶

¹⁵ Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *el-Müsnedü's-Sahîh* “*ale't-Tekasim ve'l-Enva*”, thk. Şuayb el-Arnaut (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 2/48.

¹⁶ Şu‘be’nin bu sözü hadisle birlikte nakledilmiştir. Şu‘be’nin, Mansur b. Mu‘temir’den naklettiği hadisi Süleyman b. Mihrân el-A‘meş reddetmiştir. Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed Aynî, *‘Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beirut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 19/297.

1.1.1.8. Nesâî'nin (ö.303/915) *Sünenü'l-Kübrâ*'sında

أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، نَا الْمُعْتَمِرُ، قَالَ: سَمِعْتُ مَنْصُورًا يُحَدِّثُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السَّلْمِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: كُنَّا فِي جَنَازَةٍ فِيهَا رَسُولُ اللَّهِ بِبَيْعِ الْعَرْقَدِ، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ فَجَلَسَ وَمَعَهُ مَخْصَرَةٌ، فَكَتَسَ وَنَكَتَ بِهَا، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ، فَقَالَ: مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ، مَا مِنْ نَفْسٍ مَنْفُوسَةٍ إِلَّا قَدْ كَتَبَ اللَّهُ مَكَانَهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، إِلَّا قَدْ كُتِبَتْ شَقِيئَةً أَوْ سَعِيدَةً، فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفَلَا تَمَكُّتُ عَلَيَّ كِتَابِنَا، وَتَدْعُ الْعَمَلَ، فَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ لِيَكُونَنَّ إِلَى السَّعَادَةِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ لِيَكُونَنَّ إِلَى الشَّقَاوَةِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: بَلِ اعْمَلُوا، فِكُلُّ مُيَسَّرٍ، فَأَمَّا أَهْلُ السَّعَادَةِ فَيُيَسَّرُونَ لِلْسَّعَادَةِ، وَأَمَّا أَهْلُ الشَّقَاوَةِ فَيُيَسَّرُونَ لِلشَّقَاوَةِ، ثُمَّ قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذِهِ الْآيَةَ: فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَعْتَى وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى¹⁷

Ali b. Ebî Tâlib şöyle aktarmaktadır: Baki' el-Ğarkad'da bir cenazedeydik ve Resûlullah (s.a.v.) da oradaydı. Geldi ve oturdu. Beraberinde bir değnek vardı. Onunla karıştırıp bir şeyler çizdi ve

- “Sizden her birinin hatta doğan her insanın cennetteki ve cehennemdeki yerleri yazılmıştır. Cennet ehlinden mi cehennem ehlinden mi o da yazılmıştır.” dedi.
- Birisi çıkıp “Ey Allah'ın Resûlü o zaman neden alınyazımızı bekleyip ameli boş vermiyoruz. Aramızda cennet ehlinden olanlar cennetlik olacak, cehennem ehlinden olanlar da cehennemlik olacak.” dedi.
- Resûlullah (s.a.v.) ise: “Cennet ehline cennetliklerin amelleri kolay gelirken cehennem ehline de cehennemliklerin amelleri kolay gelir” dedi ve “Artık kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırlarız. Fakat, kim cimrilik eder, kendini Allah'a muhtaç görmez ve en güzeli yalanlarsa, biz de onu kolayca zorluklara iteriz.” (Leyl 92/5-10) ayetlerini okudu.

¹⁷ Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), “Tefasir”, 54.

1.1.1.9. Rivayetlerinin İsnad Değerlendirmesi

Ali b. Ebî Tâlib'ten gelen -metin farklılıkları bulunması kaydıyla- 114'ü sahih 30'u hasen rivayet bulunmaktadır. Aktarılan rivayetlere bakıldığında ise iki ravi dışında kalanların tevsik edildiği görülmektedir. Bahsi geçen iki ravi ise sadûk¹⁸ olarak nitelenmektedir. Bunlardan biri *Müsned*'te geçen bir rivayetin ravisi Ziyad b. Abdillâh el-Bekkâî'dir (ö.183/800).¹⁹ Kûfe ehliendir. Bazı alimlerce zayıf kabul edilmektedir.²⁰ Bunun yanı sıra zayıf kabul edenler ondan gelen rivayetlerin kabul edilme şartı olarak infirâd etmemesini şart koşmaktadır.²¹ İlgili rivayette böyle bir durumun söz konusu olmamasından dolayı hadisi zedeleyen durumun da söz konusu olmadığı söylenebilir.

Diğer sadûk ravi ise İbn Hibbân'ın *Sahih*'indeki rivayette geçen Muhammed b. Ömer en-Nesevî'dir. Hakkında tarafımızdan bilgi bulunamamıştır.

Ali b. Ebî Tâlib'ten gelen rivayetlerde tabakasında infirâd etmesi sebebiyle belirleyici rol Ebû Abdurrahman Abdullah b. Habib b. Rubeyyi'a es-Sülemî'dedir (ö. 73/692). Hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybetmiştir.²² Sahabe oğlu olmanın yanında Osman, Ali, İbn Mes'ud, Zeyd b. Sâbit ve daha pek çok sahabe'nin büyüğüne Kur'ân okumuştur.²³ İbn Abdilber, Ebû Zür'a, Nesâî ve İbn Ebî Hâtim tarafından

¹⁸ “Doğru sözlü” manasına gelen bu ifade hadis ıstılahı olarak çoğunlukla ravinin güvenilir olduğunu ifade etmekle beraber, bazen zayıf olduğunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Adalet ve zabt sahibi raviler “sika” olarak vasıflanmaktadır. Sadûk ise zabt bakımından kusurlu ravileri ifade etmektedir. Bu durum ravinin güvenilirliğini zedelemeyecek seviyededir. Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2021), 127,130.

¹⁹ Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil* (Beyrut: Daru İhyai't-Turâs el-Arabî, 1952), 3/538.

²⁰ Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *el-Mecruhin mine'l-Muhaddisin*, thk. Hamdi Abdülmecid (Riyad: Daru's-Sami', 2000), 1/384.

²¹ Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâ'i'r-Ricâl*, thk. Ebû Abdurrahman Adil b. Muhammed, Ebû Muhammed Üsame b. İbrahim (Kahire: Fâruk'ul-Hadis, 2001), 5/115.

²² Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, thk. Abdülalim Abdülazim el-Bustavî (Medine: Mektebetü'd-Dar, 1985), 2/25.

²³ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrai'l-Kibâr* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 28.

tevsik edilmiştir.²⁴ Resûlullah'ın (s.a.v.) zamanında doğduğu kayıtlarda geçmektedir ve Kütüb-ü Sitte ricalindedir.²⁵ Kıraat konusundaki yetkinliği ve hadis alanında sika kabul edilmesi önemli bir alim olduğunun göstergesidir.

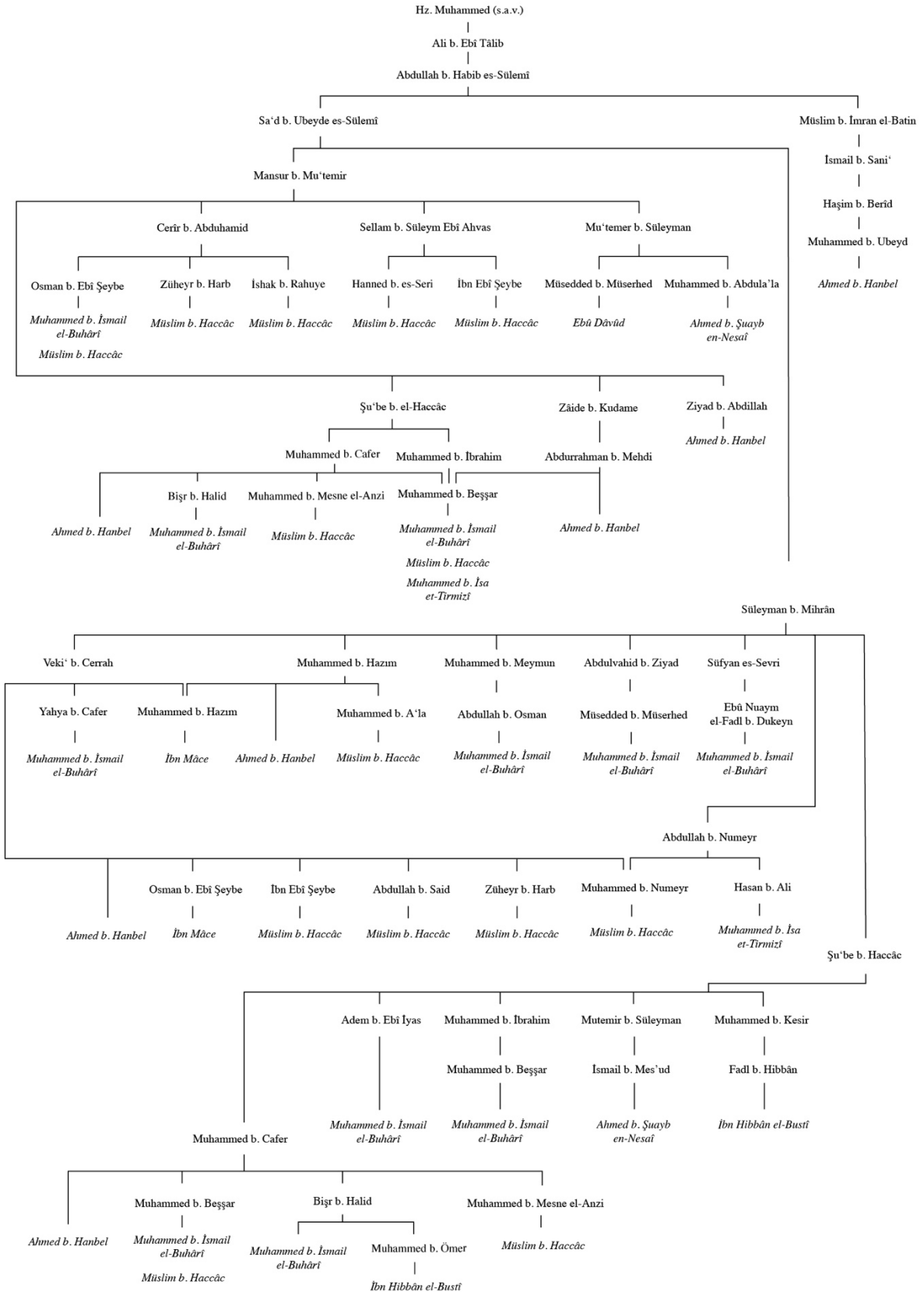
Başka bir ravi olan Cerîr b. Abdülhamid ed-Dabbî (ö. 188/804), sika kabul edilmesine rağmen hakkında bazı ithamlar bulunmaktadır. Beyhakî (ö. 568/1066), Cerîr'in hayatının sonuna doğru rivayetlerini karıştırdığını ve unuttuğunu söylemektedir. İbn Hacer ise bu iddiayı Beyhakî'nin raviyi Cerîr b. Hâzim ile karıştırdığı gerekçesiyle kabul etmemektedir.²⁶

²⁴ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, thk. Muhammed Avvame (Şam: Daru'r-Reşid, 1986), 5/184.

²⁵ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru A'lemi'n-Nübela*, thk. Şuayb el-Arnaut (Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 5/155.

²⁶ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib* (Delhi: Matba'atü Dâ'ireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiye, 1909), 2/77.

Ali b. Ebî Tâlib Rivayet Şeması

1.1.2. İmran b. Husayn (ö.52/672) Rivayetleri

1.1.2.1. Buhârî'nin *Sahîh*'inde

حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ الرَّشَكِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ مُطَرِّفَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الشَّجِيرِ، يُحَدِّثُ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، قَالَ: قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيْعَرَفُ أَهْلَ الْجَنَّةِ مِنْ أَهْلِ النَّارِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَلِمَ يَعْمَلُ الْعَامِلُونَ، قَالَ: كُلُّ يَعْمَلُ لِمَا خُلِقَ لَهُ، أَوْ لِمَا يُسِّرَ لَهُ

27

İmran b. Husayn şöyle aktarmaktadır:

- Adamın biri “*Cennetliklerin ve cehennemliklerin yeri bilinmekte midir?*” diye sordu.
- Resûlullah (s.a.v.) “*Evet*” dedi.
- Adam da “*O zaman amel edenler neden amel ediyor?*” dedi.
- Resûlullah (s.a.v.) ise “*Kim ne için yaratıldıysa onu yapar. Ya da ne için kolaylaştırıldıysa*”

1.1.2.2. Müslim'in *Sahîh*'inde

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمرَ، حَدَّثَنَا عَزْرَةُ بْنُ ثَابِتٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عَقِيلٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ الدَّيْلِيِّ، قَالَ: قَالَ لِي عِمْرَانُ بْنُ الْحُصَيْنِ: أَرَأَيْتَ مَا يَعْمَلُ النَّاسُ الْيَوْمَ وَيَكْذِبُونَ فِيهِ أَشْيَاءَ فُضِي عَلَيْهِمْ، وَمَضَى عَلَيْهِمْ مِنْ قَدَرٍ مَا سَبَقَ؟ أَوْ فِيمَا يُسْتَقْبَلُونَ بِهِ مِمَّا أَتَاهُمْ بِهِ نَبِيُّهُمْ وَتَبَّتِ الْحُجَّةُ عَلَيْهِمْ؟ فَقُلْتُ: بَلْ شَيْءٌ فُضِيَ عَلَيْهِمْ وَمَضَى عَلَيْهِمْ، قَالَ: فَقَالَ: أَفَلَا يَكُونُ ظُلْمًا؟ قَالَ: فَفَزَعْتُ مِنْ ذَلِكَ فَرَعَا شَدِيدًا، وَقُلْتُ: كُلُّ شَيْءٍ خَلَقَ اللَّهُ وَمَلَكٌ يَدِهِ فَلَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ، فَقَالَ لِي: يَرْحَمَكَ اللَّهُ، إِنِّي لَمْ أَرِدْ بِمَا سَأَلْتُكَ إِلَّا لِأَحْزَرَ عَفْلَكَ، إِنَّ رَجُلَيْنِ مِنْ مَرْيَنَةَ أَنْتِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ مَا يَعْمَلُ النَّاسُ الْيَوْمَ وَيَكْذِبُونَ فِيهِ أَشْيَاءَ فُضِي عَلَيْهِمْ وَمَضَى فِيهِمْ مِنْ قَدَرٍ قَدْ سَبَقَ؟ أَوْ فِيمَا يُسْتَقْبَلُونَ بِهِ مِمَّا أَتَاهُمْ بِهِ نَبِيُّهُمْ وَتَبَّتِ الْحُجَّةُ عَلَيْهِمْ؟ فَقَالَ: لَا، بَلْ شَيْءٌ فُضِيَ عَلَيْهِمْ وَمَضَى فِيهِمْ وَتَصَدِّقُ ذَلِكَ فِي كِتَابِ اللَّهِ: وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا

28

²⁷ Buhârî, “Kader”, 85.

²⁸ Müslim, “Kader”, 46.

Ebü'l-Esved şöyle anlatmaktadır:

- İmran b. Husayn bana *“İnsanların bugün çalışması hakkındaki görüşün nedir? Hesabı görülmüş bir şey içinde ve önceden kaderi tayin olmuş bir şey için mi çabalyorlar yoksa geleceklerine ait Nebilerinin kendilerine getirdiği ve delillerle yaptıkları bir şey midir?”* dedi.
- Ben de *“Amelleri kaderleriyle tayin olmuş ve onlar için gelip geçmiştir.”* dedim.
- Bunun üzerine İmran bana: *“O zaman bu zulüm olur.”* deyince bu soru üzerine çok korktum ve
- *“Her şey Allah'ın mahlukudur ve onun elindedir O yaptığından sorguya çekilmez yaratılmışlar sorulurlar.”* dedim.
- İmran da bana *“Allah sana rahmet etsin sadece seni ölçmek için böyle sordum.”* dedi.

Müzeyne'den iki adam Resûlullah'a (s.a.v.) geldiler:

- *“İnsanların bugün çalışması hakkındaki görüşün nedir? Hesabı görülmüş bir şey içinde ve önceden kaderi tayin olmuş bir şey için mi çabalyorlar yoksa geleceklerine ait Nebilerinin kendilerine getirdiği ve delillerle yaptıkları bir şey midir?”* dediler.
- Resûlullah (s.a.v.): *“Hayır tabii ki de hesabı görülmüş bir şey içinde ve önceden kaderi tayin olmuş bir şey için amel ediyorlar. Bunu Allah'ın 'nefse ve onu şekillendirene, sonra ona kötülüğe eğilimini ve takvasını ilham edene' ayeti tasdik eder.”* dedi.

1.1.2.3. Ebû Dâvûd'un Sünen'inde

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ رَيْدٍ، عَنْ يَزِيدَ الرَّشَكِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُطَرِّفٌ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، قَالَ: قِيلَ لِرَسُولِ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَغْلِمَ أَهْلُ الْجَنَّةِ مِنَ أَهْلِ النَّارِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَفِيمَ يَعْمَلُ الْعَامِلُونَ؟ قَالَ: كُلُّ مُبَيِّنٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ²⁹

İmran b. Husayn şöyle aktarmaktadır:

- “Cennetliklerin ve cehennemliklerin yeri ayrılmış mıdır?” diye soruldu.
- Resûlullah (s.a.v.) “Evet” dedi.
- Adam da “O zaman amel edenler neden amel ediyor?”
- Resûlullah (s.a.v.) ise “Kim ne için yaratıldıysa ona müyesser olur.” dedi.

1.1.2.4. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَزِيدَ الرَّشَكِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ مُطَرِّفًا يُحَدِّثُ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، عَنِ النَّبِيِّ أَنَّهُ سُئِلَ أَوْ قِيلَ لَهُ: أَيْعْرِفُ أَهْلُ النَّارِ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ؟ فَقَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَلِمَ يَعْمَلُ الْعَامِلُونَ؟ قَالَ: يَعْمَلُ كُلُّ لِمَا خُلِقَ لَهُ أَوْ لِمَا يُبَيِّنُ لَهُ³⁰

İmran b. Husayn şöyle aktarmaktadır:

- Resûlullah'a (s.a.v.) “Cennetliklerin ve cehennemliklerin yeri ayrılmış mıdır?” denildi ya da soruldu.
- Resûlullah (s.a.v.) “Evet” dedi.
- “O zaman amel edenler neden amel ediyor?” deyince Resûlullah (s.a.v.) da “Herkes ne için yaratıldıysa onu yapar. Ya da ne için kolaylaştırıldıysa.” dedi.

²⁹ Ebû Dâvûd, “Sünne”, 39.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 33/129.

1.1.2.5. Rivayetlerin İsnad Değerlendirmesi

İmran'dan gelen hadislerin 37'si sahih, 60'ı hasen sınıfına dahildir. Aktarılan tariklerde tespit edilen 5 ravi, sadûk olarak nitelenmiştir.

Müslim rivayetindeki ravilerden biri olan Şeyban b. Ebî Şeybe (ö.235/849) Basralıdır. Ebû Zür'a ona sadûk derken Ahmed b. Hanbel sika olduğunu söylemektedir.³¹ Ebû Hacer, kusursuz olmamakla beraber onun hakkında kötü bir şey duymadığını ifade etmektedir.³²

Müslim rivayetinde adı geçen ravi Cafer b. Süleyman'ın (ö. 178/795) Basra ehlinen olduğu kaydedilmiştir. Sadûk olarak nitelenmektedir. Hadis yazmadığı konusunda eleştirilere rastlanan Cafer hakkında Buhârî okuma yazma bilmediğini ifade etmenin yanında ondan hadis almaktadır.³³ Yahya b. Ma'în, onun sika olduğunu, Muhammed b. Sa'd (ö. 230/845) sika olmasıyla beraber teşeyyü'le³⁴ itham edildiğini söylemektedir.³⁵ Ebû Bekir ve Ömer'e buğz ettiğine dair bir anlatı Zehebî tarafından yalanlanmaktadır.³⁶ Zira pek çok hadis nakletmesi, tahammülünde açık bir zayıflık bulunmaması, kesin bir davetçilik sergilememesinden dolayı ve İbn Hacer'in dediği gibi Şiîliğe tevîl edilecek bir rivayet olmadığı sürece kendisine zarar verecek nitelikte değildir.³⁷ Bu gibi kimselerin hadisleriyle ihticac edilebilmesi hakkında icma olduğu bilinmektedir.³⁸

³¹ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf Mizzî, *Tehzîbü'l Kemal fi Esmâi'r-Rical*, thk. Beşşar Avad Ma'ruf (Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle, 1980), c. 12/600.

³² Zehebî, *Siyeru A'lemi'n-Nübelâ*, 11/101.

³³ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemal fi Esmâi'r-Rical*, 5/43.

³⁴ Teşeyyü' en genel ifadesiyle "Şîa fırkasının görüşlerini benimsemek" demektir. Zaman içinde oluşan ılımlı bir Şiîlik ile Râfîzîlik arasında fark gözetilmektedir. Buna göre hadis münekkitleri, teşeyyü' ile suçlanan râvileri yaşadıkları devirdeki teşeyyü' telakkisine göre değerlendirmiştir. Emin Âşıkutlu, "Teşeyyü'", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2011.

³⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemal fi Esmâi'r-Rical*, 5/46.

³⁶ Zehebî, *Siyeru A'lemi'n-Nübelâ*, 8/198.

³⁷ Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, *Hadis Değerlendirme Kriterleri / er-Ref' ve't-Tekmil*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, çev. Mahmut Yazıcı (Ankara: Takdim Yayınları, 2019), 127.

³⁸ Zehebî, *Siyeru A'lemi'n-Nübelâ*, 6/126.

Müslim ve Ahmed b. Hanbel'in rivayetlerinde ortak bir ravi ise Basra'lı ve Merv'de yaşamış Yahya b. 'Ukayl (ö. ?)'dır. Buhârî ve Tirmizî ona hadis aktarmıştır. İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikretmiş ve Yahya b. Ma'in onun için *la be'se bihi*³⁹ değerlendirmesinde bulunmaktadır.⁴⁰ İbn Ma'in'in değerlendirmesi, sadûktan aşağı değildir, nitekim bu sözüyle sikayı kastettiği aktarılmıştır.⁴¹ İbn Hacer ise ona sadûktur demektedir.⁴²

Bir başka ravi ise Nesâî'nin rivayetindeki Muhammed b. Nadr el-Mervezi (ö. 239/853)'dir. Nesâî yine onun hakkında *la be'se bih/onun bir zararı yok* demektedir.⁴³ Ondan Buhârî de hadis nakletmiştir.⁴⁴ İbn Hacer onun hakkında sadûk ifadesini kullanmaktadır.⁴⁵

İbn Hibbân rivayetlerine gelince Abdülvahid b. Ğıyâs (ö. 240/854) *es-Sikât*'ta zikredilmektedir.⁴⁶ Ebû Zür'a sadûk olarak vasıflandırmıştır.⁴⁷ Bağdadî ondan bahsederken Ebû'l-Kasım el-Begavî'nin (ö. 317/929) ondan hadis aldığını ve Bağdat'tayken sika olduğunu zikretmektedir.⁴⁸

Hasenü'l-hadis olarak nitelenen ravi Süleyman b. Hasan (ö. ?) Dârekutnî (ö. 385/995) tarafından *la be'se bihi*/bir sıkıntısı yok olarak değerlendirilmiştir.⁴⁹ Bu tabir

³⁹ "Onda bir beis yoktur, zararı yok" anlamlarına gelmektedir. Bu lafız münekkit muhaddisler tarafından hem güvenilir hem de zayıf raviler için kullanılmıştır. Genellikle güvenilir raviler için kullanılmaktadır. *es-Sikat* türü eserlerde söz konusu lafzın zikredilmesi güvenilir raviler için kullanımını teyit etmektedir. Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, 119,126.

⁴⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemal fi Esmâi'r-Rical*, 31/473.

⁴¹ Ebû Zekerıyyâ Yahya b. Şeref b. Mürî Nevevî, *et-Takrib ve't-Teysir* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1985), 52.

⁴² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 594.

⁴³ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemal fi Esmâi'r-Rical*, 26/557.

⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/493.

⁴⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 510.

⁴⁶ Ebû Hâtım Muhammed b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sikât* (Delhi: Dâ'ireti'l-Me'ârifî'l-Osmaniyye, 1973), 8/426.

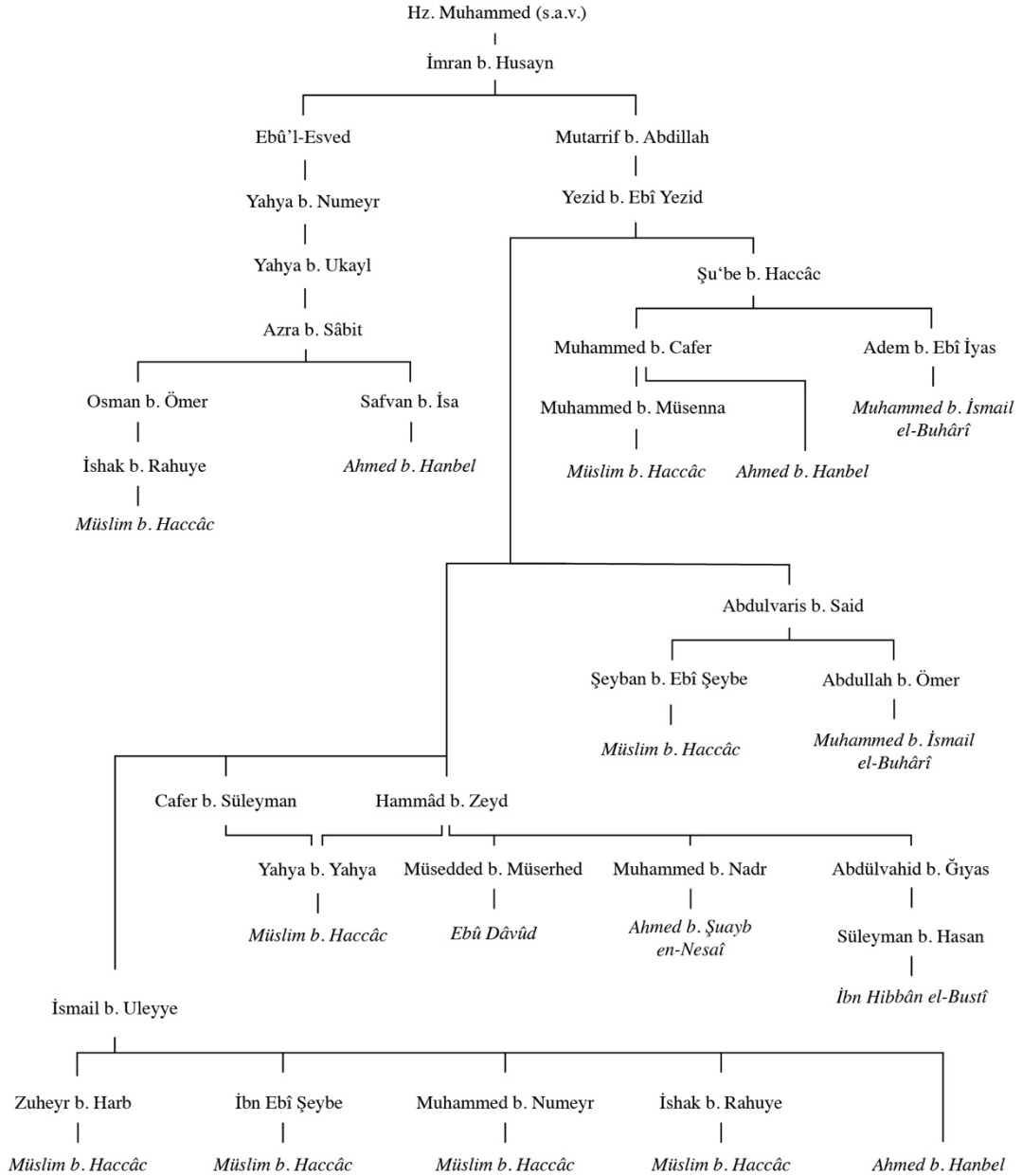
⁴⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemal fi Esmâi'r-Rical*, 17/468.

⁴⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî Hatib el-Bağdadi, *Tarihû'l-Bağdat* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 6/5654.

⁴⁹ Ebû't-Tayyib Nayif b. Salah b. Ali El-Mansuri el-Mansuri, *İrşadu'l-Kâsî ve'l-Dânî ila Terâcimi Şuyûhi't-Taberânî*, nşr. Neşreden Sa'd b. Abdillâh el-Hamîd (Riyad: Dâru'l-Kiyân, 2006), 326.

hakkında değerlendirme daha önce geçmişti fakat Dârekutnî, muhaddislerin indindeki payesine rağmen cerh konusunda müteşeddid görülen bir alimdir.⁵⁰ Bu veçhile *la be'se bihî* tabirini olduğundan daha güçlü bir mertebede anlamak isabetli olacaktır.

İmran b. Husayn Rivayet Şeması

⁵⁰ Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, *Temel Hadis Meseleleri/el-Ecvibetü'l-Fadıla*, çev. Harun Reşid Demirel (Konya: Hüner Yayınevi, 2014), 126.

1.1.3. Câbir b. Abdillâh (ö.78/697) Rivayetleri

1.1.3.1. Müslim'in *Sahîh*'inde

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزُّبَيْرِ ح وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا أَبُو خَيْثَمَةَ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: جَاءَ سِرَاقَةُ بْنُ مَالِكٍ بْنِ جُعْثَمٍ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، بَيْنَ لَنَا دِينِنَا كَأَنَّا خُلِقْنَا الْآنَ، فِيمَا الْعَمَلُ الْيَوْمَ؟ أَيْمًا جَفَّتْ بِهِ الْأَقْلَامُ وَجَرَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ؟ أَمْ فِيمَا نَسْتَقِيلُ؟ قَالَ: لَا، بَلْ فِيمَا جَفَّتْ بِهِ الْأَقْلَامُ وَجَرَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ، قَالَ: فَبِمِ الْعَمَلِ، قَالَ زُهَيْرٌ: ثُمَّ تَكَلَّمَ أَبُو الزُّبَيْرِ بِشَيْءٍ لَمْ أَفْهَمْهُ، فَسَأَلْتُ مَا قَالَ؟ فَقَالَ: اْعْمَلُوا، فَكُلُّ مُيسَّرِ

حَدَّثَنِي أَبُو الطَّاهِرِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ بِهَذَا الْمَعْنَى وَفِيهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: كُلُّ عَامِلٍ مُيسَّرٍ لِعَمَلِهِ⁵¹

Câbir'den naklen, Sürâka b. Mâlik şöyle demektedir:

- “*Ya Resûlullah, dinimizi bize sanki bugün yaratılmışız gibi anlat, bu ilk gün ameller nasıl olacak? Kalemlerin kuruyup kaderlerin cereyan ettiği şekilde mi yoksa geleceğimize mi bağlı?*”
- Resûlullah (s.a.v.) ise “*Kalemlerin kuruyup kaderlerin cereyan ettiği şekilde ameller belli olur.*” dedi.
- O da “*O zaman neden amel var?*” dedi.
- (Ravilerden Züheyir “Ebû’z-Zübeyr anlamadığım bir şeyler konuştu sonra ‘Ne dedi?’ diye sordum” dedi.) “*Siz amel edin çünkü herkes müyesser olur*” dedi.

Câbir b. Abdillâh tarikiyle Resulullah’tan (s.a.v.) bu manadaki bir rivayette Resulullah (s.a.v.) şöyle demektedir: “*Amel eden herkes ameline müyesser olur.*”

⁵¹ Müslim, “Kader”, 46.

1.1.3.2. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde

حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُكَدِّرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ سَرَّاقَةَ بِنَ مَالِكٍ، قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فِيمَ الْعَمَلِ؟ أَفِي شَيْءٍ قَدْ فُرِعَ مِنْهُ، أَوْ فِي شَيْءٍ نَسْتَأْنِفُهُ؟ فَقَالَ بَلْ فِي شَيْءٍ قَدْ فُرِعَ مِنْهُ، قَالَتْ: فَفِيمَ الْعَمَلِ إِذَا؟ قَالَ: اْعْمَلُوا، فَكُلُّ مَيْسَرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ⁵²

Câbir'den naklen, Sürâka b. Mâlik şöyle demektedir:

- Resûlullah'a (s.a.v.) “*Ya Resûlullah ne için amel ediyoruz? [Kader planında] karara bağlanmış bir ameli mi yapıyoruz, yoksa [önceden kaderimizde yazılmayıp] ilk kez ortaya koyduğumuz bir ameli mi yapıyoruz?*”
- O da “*Karara bağlanmış bir ameli*” deyince
- “*O halde neden amel ediyoruz ki?*” dedim.
- O da cevap olarak “*Siz amel edin. Herkes yaratıldığı şeye müyesser olur.*”

1.1.3.3. İbn Hibbân'ın el-Müsnedü's-Sahîh'inde

أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَلْمِ بْنِ بَيْتِ الْمُقَدِّسِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَزْمَةُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ أَبِي الرَّبِيعِ، عَنْ جَابِرٍ أَنَّهُ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أُنْعَمُ لِأَمْرٍ قَدْ فُرِعَ مِنْهُ، أَمْ لِأَمْرٍ نَأْتِنْفُهُ؟ قَالَ: لِأَمْرٍ قَدْ فُرِعَ مِنْهُ، قَالَ: فَفِيمَ الْعَمَلِ إِذَا؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: كُلُّ عَامِلٍ مَيْسَرٌ لِعَمَلِهِ⁵³

Câbir şöyle aktarmaktadır:

- Resûlullah'a (s.a.v.) “*Ya Resûlullah, karara bağlanmış bir ameli mi yapıyoruz, yoksa ilk kez ortaya koyduğumuz bir ameli mi yapıyoruz?*” dedi.

⁵² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/161.

⁵³ İbn Hibbân, 2/49.

- O da “*Karara bağlanmış ameli*” deyince
- “*O halde neden amel ediyoruz ki?*” dedim.
- O da cevap olarak “*Siz amel edin. Herkes yaratıldığı şeye müyesser olur.*” dedi.

1.1.3.4. Rivayetlerin İsnad Değerlendirmesi

Bu kanaldan gelen 31 hasen rivayet tespit edilmiştir. Aktarılan rivayetlerde üç ravi dışındakiler sika olarak nitelenmiştir.

Ravilerin ilki Ebû’z-Zübeyr olarak bilinen tabiinden hadis hafızı Muhammed b. Müslim b. Tedrüs (ö. 126/743) ashabdan Hakîm b. Hizâm’ın (ö. 54/674) azatlı kölesidir. Yahya b. Ma’in, Nesâî ve bir grup tarafından sika olarak addedilir.⁵⁴ Buhârî Ebû’z-Zübeyr’in hadisleriyle ihticac olmadığını ifade etmiş fakat *Sahih*’ine başka rivayetten sika raviyle desteklemek suretiyle makrûn⁵⁵ bir rivayet almıştır. Ebû’z-Zübeyr’e mutlak bir zayıflık atfetmek yerine tedlisten⁵⁶ kaynaklanan bir zayıflığının olduğu sonucunu anlamaktayız.⁵⁷ İbn Ebî Hâtim hadisi yazılır derken, Ebû Zür’a ise onun hadisleriyle ihticac edilebileceğini söylemiştir.⁵⁸ Hadisi yazılır/*Yüktebü hadisuhu* lafzı salt bir zayıflığı ifade etmemektedir.⁵⁹ *Es-Sikât*’ta da adı geçmiştir.⁶⁰

Aynı zamanda muasırı Şu’be (ö.160/776), Ebû’z-Zübeyr’in tedlisinden dolayı -ki Şu’be tedlisin kabul edilemez bir hata olduğunu söylemektedir- ve aralarındaki

⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 9/441.

⁵⁵ Bazı ravilerin, zayıf hadislerini sika olarak tanınmış bir ravinin hadisiyle birlikte zikrederek ona kuvvet kazandırmak istemesi durumunda makrûn rivayetler oluşmaktadır. Mütabaat ve şahitten farklı olarak, makrûn rivayetlerde aynı hocadan ve tek senedde birleşme şartı söz konusudur. Recep Bilgin, “Hadis Usulünde Makrûn Rivayet Olgusu”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55 (15 Haziran 2022), 84.

⁵⁶ Ravinin, bir diğer raviden işitmediği bir hadisi, ondan duymuş gibi nakletmesi anlamına gelmektedir. Tedlis yapan kişiye müselles denir. Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti’l-Fiker*, thk. Muhammed Murabî (Beirut: Daru İbn Kesir, 2017), 180.

⁵⁷ Zehebî, *Siyeru A’lemi’n-Nübelâ*, 5/381.

⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 9/442.

⁵⁹ Leknevî, *Hadis Değerlendirme Kriterleri / er-Ref’ ve’t-Tekmil*, 116.

⁶⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/351.

tartışmadan dolayı rivayetlerini terk etmiştir. Şu‘be dışındaki muhaddislerin büyük çoğunluğu Ebû‘z-Zübeyr’in hadislerini kabul etmektedir.⁶¹ Aktardığımız rivayetlerde mülaki sigasıyla (*‘an*) rivayet eden Ebû‘z-Zübeyr’in, tedlis yapmış olma ihtimali bulunmaktadır. Dolayısıyla hadisin diğer şahitleri dışında munkatı⁶² olabileceği akla gelmektedir. Bu noktada Şu‘be’nin, Ebû‘z-Zübeyr’den 400 kadar hadis aldıktan sonra hepsini gözden geçirip nakletmesi önemli bir ayrıntı olarak kabul edilebilir. Şu‘be’nin söz konusu hadisi farklı kanallardan 25 rivayeti tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu rivayetin Şu‘be’nin de kabul ettiği bir rivayet olduğunu göstermektedir.

Harmele b. Yahya et-Tüçibî el-Mısrî eş-Şafii (ö.243/858) tadilde sika derecesinin altında değerlendirilmektedir. İmam Şafii’nin görüşlerini nakletmiştir.⁶³ İbn Vehb (ö.197/813) rivayetlerinden tanınan Harmele için İbn Ebî Hâtim “hadisi yazılır fakat hüccet olmaz” demektedir.⁶⁴ İbn Adî ise ravi hakkında kerih sözler duyduğunu ve rivayetlerini didik didik incelediğini ancak zayıf bir rivayete rast gelmediğini ifade etmektedir.⁶⁵ Müslim’in de ondan hadis aldığı kaydedilmektedir.⁶⁶

Ahmed b. Hanbel rivayetindeki zayıf bir ravi olan Ali b. Zeyd (ö.731/749) nakillerinde ihtilata maruz kaldığı söylenmektedir.⁶⁷ Ebû Zür‘a hatasının çok olmasından dolayı terk edilmeyi hak ettiğini ifade ederken Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Ma‘in zayıf olduğunu, Ebû Hâtim hadisinin yazılabileceğini fakat ihticac edilmeyeceğini söyleyip *leyse bi’kavi*⁶⁸ demektedir. İbn Adî’nin aktarımına göre kötü

⁶¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa‘d b. Menî‘ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa‘d, *et-Tabakatü’l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1990), 6/30.

⁶² Munkatı hadis, senedinden bir kişinin düştüğü veya müphem birinin zikredildiği hadistir. İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti’l-Fiker*, 178.

⁶³ Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, 307.

⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 3/274.

⁶⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemal fî Esmâ’r-Rical*, 5/550.

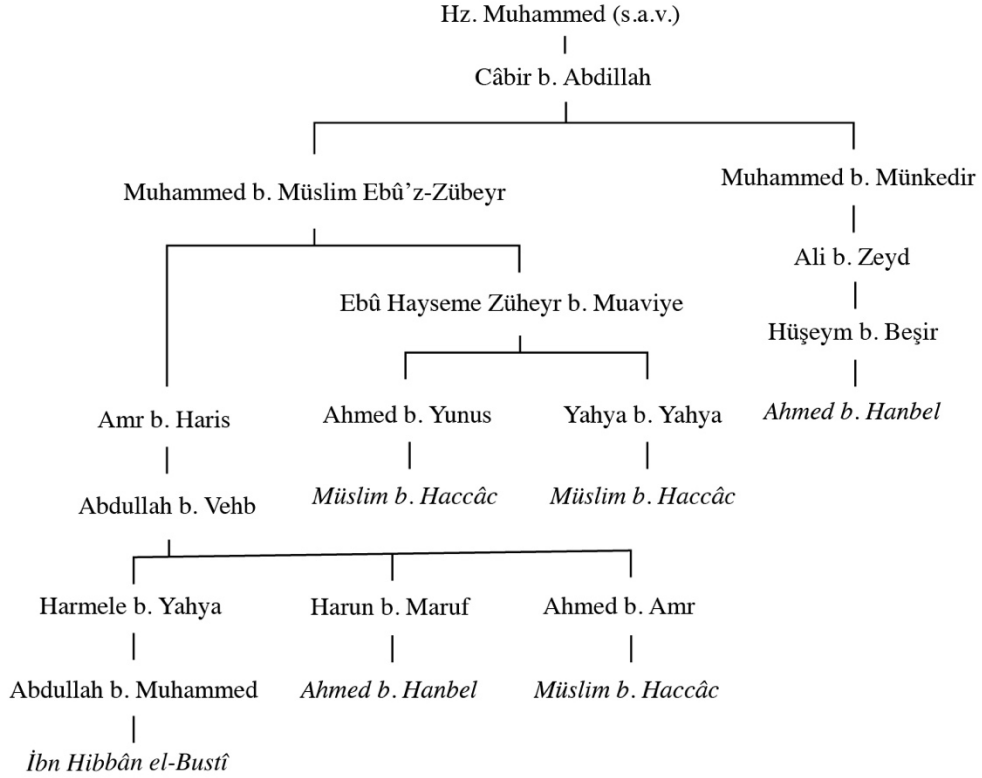
⁶⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemal fî Esmâ’r-Rical*, 6/142.

⁶⁷ Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzi, *ed-Düfa ve’l-Metrukûn*, thk. Abdullah el-Kadî (Beyrut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1985), 2/193.

⁶⁸ “Kuvvetli değildir” manasına gelen bu değerledirme, ravinin hadisiyle ihticac edilebileceğini fakat hadisinin büsbütün sahih olarak kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir. Bu raviler üzerinde tereddüt bulunmaktadır. Leknevî, *Temel Hadis Meseleleri/el-Ecvibetü’l-Fadila*.

hafızasından dolayı insanlar ondan hadis almaktan imtina etmişlerdir. İhtilata düşmeden önce hadis alındığı bilinmektedir.⁶⁹

Câbir b. Abdillâh Rivayet Şeması

1.1.4. Ömer b. Hattâb (ö.23/644) ve İbn Ömer (ö.73/693) Rivayetleri

1.1.4.1. Tirmizî'nin *el-Câmi*'inde

حَدَّثَنَا بُنْدَارٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: سَمِعْتُ سَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ مَا نَعْمَلُ فِيهِ أَمْرٌ مُبْتَدَعٌ أَوْ مُبْتَدَأٌ أَوْ فِيمَا قَدْ فُرِعَ مِنْهُ، فَقَالَ: فِيمَا قَدْ فُرِعَ مِنْهُ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ، وَكُلُّ

⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, 7/324.

مَيْسَرٌ، أَمَا مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَإِنَّهُ يَعْمَلُ لِلسَّعَادَةِ، وَأَمَا مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الشَّقَاءِ فَإِنَّهُ
يَعْمَلُ لِلشَّقَاءِ،

قَالَ أَبُو عَيْسَى: وَفِي الْبَابِ عَنْ عَلِيٍّ، وَخَدِيفَةَ بْنِ أَسِيدٍ، وَأَنْسِ، وَعِمْرَانَ بْنَ حُصَيْنٍ،
وَهَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ⁷⁰

Ömer b. Hattâb'ın oğlu babasının Resûlullah'a (s.a.v.) şöyle dediğini aktarmaktadır:

- *“Ya Resûlullah neye göre amel ettiğimiz konusunda ne dersin, karara bağlanmış bir ameli mi yapıyoruz, yoksa ilk kez ortaya koyduğumuz bir ameli mi yapıyoruz?”*
- Resûlullah (s.a.v.) ise *“Karara bağlanmış bir ameli İbn Hattâb, herkes müyesser olur. Cennet ehli cennetliklerin amelini, cehennem ehli de cehennemliklerin amelini yapar.”* dedi.

Ebü İsa der ki: Bu bâbda Ali, Huzeyfe b. Esîd, İmran b. Husayn'dan hadisler vardır ve hasen-sahihtir.

1.1.4.2. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، وَحَجَّاجٌ، قَالَ: سَمِعْتُ شُعْبَةَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ
عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ عُمَرَ: أَنَّهُ قَالَ لِلنَّبِيِّ: أَرَأَيْتَ مَا نَعْمَلُ فِيهِ، أَقَدْ فُرِعَ
مِنْهُ، أَوْ فِي شَيْءٍ مُبْتَدَعٍ، أَوْ أَمْرٍ مُبْتَدَعٍ؟ قَالَ: فِيمَا قَدْ فُرِعَ مِنْهُ، فَقَالَ عُمَرُ: أَلَا نَتَّكِلُ؟ فَقَالَ:
اعْمَلْ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ، فَكُلُّ مَيْسَرٍ، أَمَا مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ، فَيَعْمَلُ لِلسَّعَادَةِ، وَأَمَا أَهْلُ
الشَّقَاءِ، فَيَعْمَلُ لِلشَّقَاءِ⁷¹

⁷⁰ Tirmizî, “Kader”, 30.

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/326.

Ömer b. Hattâb'ın oğlu babasının Resûlullah'a (s.a.v.) şöyle dediğini aktarmaktadır:

- “Neye göre amel ettiğimiz konusunda ne dersin, karara bağlanmış bir ameli mi yapıyoruz, yoksa ilk kez ortaya koyduğumuz bir ameli mi yapıyoruz?”
- Resûlullah (s.a.v.) ise “Karara bağlanmış bir ameli İbn Hattâb, herkes müyesser olur. Cennet ehli cennetliklerin amelini, cehennem ehli de cehennemliklerin amelini yapar.” dedi.

حَدَّثَنَا عَفَّانُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عَبِيدِ اللَّهِ، سَمِعْتُ سَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يُحَدِّثُ،
عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عُمَرَ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ مَا نَعْمَلُ فِيهِ، أَمْرٌ مُبْتَدَعٌ أَوْ مُبْتَدَأٌ، أَوْ أَمْرٌ قَدْ
فُرِعَ مِنْهُ؟ قَالَ: أَمْرٌ قَدْ فُرِعَ مِنْهُ، فَاَعْمَلْ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ، فَإِنَّ كُلَّ مُيَسَّرٍ، فَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ
السَّعَادَةِ، فَإِنَّهُ يَعْمَلُ لِلسَّعَادَةِ، وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الشَّقَاءِ، فَإِنَّهُ يَعْمَلُ لِلشَّقَاءِ⁷²

Ömer b. Hattâb'ın oğlu babasının Resûlullah'a (s.a.v.) şöyle dediğini aktarmaktadır:

- “Ya Resûlullah neye göre amel ettiğimiz konusunda görüşün nedir? Yeni ve ilk kez mi ortaya koyuyoruz yoksa karara bağlanmış bir ameli mi yapıyoruz?”
- Resûlullah (s.a.v.) ise “Karara bağlanmış bir ameli. Sen amel et İbn Hattâb, kesinlikle herkes müyesser olur. Cennet ehli cennetliklerin amelini, cehennem ehli de cehennemliklerin amelini yapar.” dedi.

1.1.4.3. İbn Hibbân'ın el-Müsnedü's-Sahîh'inde

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ خَلِيلٍ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ،
حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ عُمَرُ بْنُ
الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، نَعْمَلُ فِي شَيْءٍ نَأْتِفُهُ، أَمْ فِي شَيْءٍ قَدْ فُرِعَ مِنْهُ؟ قَالَ:

⁷² Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 9/344.

بَلْ فِي شَيْءٍ قَدْ فُرِعَ مِنْهُ، قَالَ: فَفِيمَ الْعَمَلِ؟ قَالَ: يَا عُمَرُ، لَا يُدْرِكُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْعَمَلِ، قَالَ: نَجْتَبُهُ
يَا رَسُولَ اللَّهِ⁷³

Ebû Hureyre, Ömer b. Hattâb'ın Resûlullah'a (s.a.v.) şöyle dediğini aktarmaktadır:

- “Ya Resûlullah, karara bağlanmış bir ameli mi yapıyoruz, yoksa ilk kez ortaya koyduğumuz bir ameli mi yapıyoruz?”
- Resûlullah (s.a.v.) ise “Karara bağlanmış bir ameli” dedi.
- Ömer b. Hattâb “O halde neden amele ne gerek var?” dedi.
- Resûlullah da “Ey Ömer, o sonuca sadece amel ile erişebilirsin.” dedi.
- O da “Çalışıyoruz ey Allah'ın Resûlü” dedi.

1.1.4.4. Rivayetlerin İsnad Değerlendirmesi

Ömer b. Hattâb'dan gelen 4 sahih, 9 hasen, 45 zayıf rivayet tespit edilmiştir. Zayıf rivayetler aktarıldığı kadarıyla Ahmed b. Hanbel'den gelenler Asım b. Ubeyd (ö.132/750) ve Süleyman b. Süfyân'dan (ö. ?) dolayı zayıf olarak nitelenmektedir. İbn Hibbân'dan gelen rivayet ise Muhammed b. Hasan'ın (ö. ?) meçhul ravi⁷⁴ olmasından dolayı zayıflıkla matuftur. Muhammed b. Hasan hakkında, Dimeşk'teyken Hişâm b. Ammâr'dan rivayet alması dışında malumat tespit edilememiştir.⁷⁵

Yahya ibn Ma'in'e, Asım b. Ubeydullah b. Asım b. Ömer b. Hattâb el-Kuraşî'nin rivayetteki ehliyetine dair sormuşlardır. Onun zayıf olduğunu ve hadisi ile

⁷³ İbn Hibbân, 1/312.

⁷⁴ İsmi bilinmesine rağmen hadis öğrenimine dair hakkında pek az bilgi bulunan ravidir. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavâzîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 210-211.

⁷⁵ Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin İbn Asâkir, *Tarihu Medineti Dimeşk*, thk. Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim Said Ömer b. Çarame el-Ömeri (Şam: Daru'l-Fikr, 1995), 52/299.

ihiticac edilmeyeceğini söylemiştir. Ebû Zür'a ise *münkerü'l-hadis*⁷⁶ demektedir.⁷⁷ Ali b. Medîni'ye göre zayıf, İbn Adî'ye göre ise Şu'be ve İbn Uyeyne gibi sika kişiler ondan hadis almakta ve zayıf da olsa *yüktebû hadîsuhû* / hadisi yazılır⁷⁸ olarak değerlendirmektedir. Buhârî ve Nesâî kitaplarında onun hadislerine yer vermiştir.⁷⁹

Süleyman b. Süfyân'a gelince Nesâî sika olmadığını söylemektedir.⁸⁰ İbn Hibbân *es-Sikât*'ında zikrederek "Hatalar yapardı" demiştir.⁸¹ Ali b. Medîni ise onun münker hadisler⁸² naklettiği dile getirmektedir.⁸³ Tirmizî bu hadisi hasen-sahih kabul etmektedir.⁸⁴ İbn Süfyân'ın zayıf bir ravi olması diğer tariklerin ve hadis şahitlerinin olmasından dolayı bu kanaldan gelen rivayete sahih li-gayrihi⁸⁵ denilmektedir.⁸⁶

İbn Hibbân rivayetine bakıldığında sadûk bir ravi olan Hişâm b. Ammâr es-Sülemî ed-Dimeşki (ö.245/859) gençliğinde hafızası iyiyken yaşlılık döneminde rivayetlerde ihtilata⁸⁷ maruz kaldığı ve telkine açık olduğu için okuyarak rivayet ettiği

⁷⁶ Aynı zamanda durumu belirsiz, ezberi zayıf ve bir kısım hocalarının bilinmemesi sebebiyle hadisi hakkında müsbet kanaat belirtilemeyen râvilerin tek başına rivayet ettikleri hadise de Münker hadis denmektedir. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 193.

⁷⁷ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzi İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Tadil*, ts., 6/348.

⁷⁸ Bu değerlendirme raviyi güvenilir kabul etmemekle beraber hadisini de kabul etmeyi gerektirmektedir. Çünkü ifâdenin kullanıldığı kişi, zayıf ve hadisiyle ihticac edilme derecesinden düşük birisidir. Fakat hadisi de kabul edilir çünkü, hadisi itibar ve şahid olarak getirilmeye elverişlidir. Leknevî, *Hadis Değerlendirme Kriterleri / er-Ref' ve't-Tekmil*, 142.

⁷⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal fî Esmâi'r-Rical*, 13/506.

⁸⁰ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali Nesâî, *ed-Du'afa' ve'l-Metrukûn*, thk. Mahmud İbrahim Zayid (Halep: Daru'l-Va'i, 1977), 48.

⁸¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/384.

⁸² Zayıf ravinin, güvenilir raviye muhalefeti sonucunda zayıflığın ortaya çıktığı hadistir. Şâz hadiste farklı olarak sika ravinin sika raviye muhalefeti söz konusudur. Ebû'l-Abbâs Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed Zebîdî, *et-Tecridü's-Sarih li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh*, çev. Kamil Miras (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968), 1/123.

⁸³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal fî Esmâi'r-Rical*, 11/436.

⁸⁴ Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, 4/445.

⁸⁵ Adil olduğu halde zabt açısından bazı eksiklikleri bulunan râvinin rivayet ettiği hadis, zabtı tam olan bir başka râvi tarafından rivayet edilip desteklendiği takdirde sahih derecesine yükselmektedir. Bu hadise ise sahih li-gayrihi denir. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 112.

⁸⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled İbn Ebî Âsım, *Kitâbü's-Sünne ve mea'hu Zilâlü'l-Cenne'*, thk. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî (Beyrut: Mektebetü's-Selami, 2005), 68.

⁸⁷ İhtilat, hadis terimi olarak bir ravinin hafızasındaki rivayetleri karıştırmasıdır. Bu durum yaşlılıktan, aklın zayıflamasından, rivayetlerinin yazılı olduğu kitapların kaybolmasından ya da

aktarılmaktadır.⁸⁸ Buhârî, Nesâî, Ebû Dâvûd ondan naklettiği rivayetlere yer vermektedir.⁸⁹ Yahya b. Ma'in sika ve *keyyis* olduğunu ifade etmektedir. Zira ondan önce vefat etmesinden dolayı muhtelit zamanlarını görmeme ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir. İbn Ma'in'in değerlendirdiği kişilerin pek azıyla muasır olduğu bu noktada önemli olabilir.⁹⁰ Dârekutnî ise sadûk olduğunu söylemektedir.⁹¹ Zehebî ondan övgüyle bahsederken insanların kıraat ve nakil konusunda ona çok güvendiğini de aktarmaktadır.⁹²

yangında imha olmasından gibi sebeplerle ortaya çıkabilir. İbn Hacer, *Nüzheti'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 217.

⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Tadil*, 9/66.

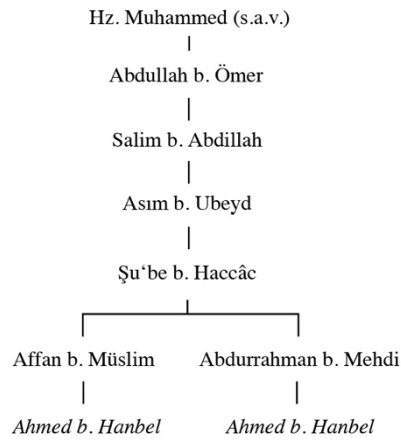
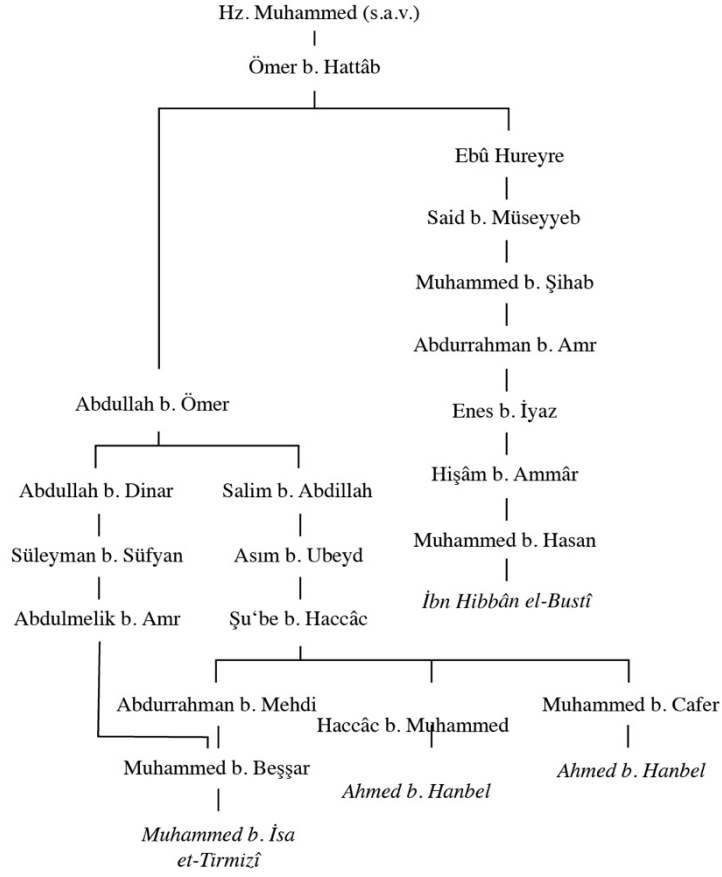
⁸⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemal fî Esmâi'r-Rical*, 30/245.

⁹⁰ Muhammed Enes Topgöl, *Rivayetten Raviye: Cerh-Tadil Hükümleri Nasıl Oluşturdu?* (İstanbul: İFAV, 2019), 404.

⁹¹ Mizzî, *Tehzîbü'l Kemal fî Esmâi'r-Rical*, 30/248.

⁹² Zehebî, *Siyeru A'lemi'n-Nübela*, 11/426.

Ömer b. Hattâb ve İbn Ömer Rivayet Şeması

1.1.5. Sürâka b. Mâlik (ö.24/645) Rivayeti

1.1.5.1. İbn Mâce'nin Sünen'inde

حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، حَدَّثَنَا عَطَاءُ بْنُ مُسْلِمٍ الْخَفَّافُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ سُرَّاقَةَ بْنِ جُعْثَمٍ، قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ: الْعَمَلُ فِيمَا جَفَّ بِهِ الْقَلَمُ، وَجَرَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ، أَمْ فِي أَمْرِ مُسْتَقْبَلٍ؟ قَالَ: بَلْ فِيمَا جَفَّ بِهِ الْقَلَمُ، وَجَرَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ، وَكُلُّ مُيَسَّرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ ⁹³

Sürâka b. Mâlik şöyle aktarmaktadır:

- “Resûlullah’a ‘Amel kalemlerin kuruyup kaderlerin cereyan ettiği şekilde mi yoksa geleceğimize mi bağlı?’ dedim.”
- Resûlullah (s.a.v.) ise bana “Kalemlerin kuruyup kaderlerin cereyan ettiği şekilde ameller bellidir. Herkes ne için yaratıldıysa ona müyesser olur” dedi.

1.1.5.2. İbn Hibbân'ın el-Müsnedü's-Sahîh'inde

أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ قُحْطَبَةَ بِعَمِّ الصَّلْحِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَبِيبِ بْنِ عَرَبِيِّ، حَدَّثَنَا ابْنُ عُثَيْبَةَ، حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ سُرَّاقَةَ بْنَ جُعْثَمٍ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنَا عَنْ أَمْرِنَا كَأَنَّا نَنْظُرُ إِلَيْهِ، أَيَّمَا جَرَتْ بِهِ الْأَقْلَامُ وَتَبَيَّنَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ، أَوْ بِمَا يُسْتَأْنَفُ؟ قَالَ: لَا، بَلْ بِمَا جَرَتْ بِهِ الْأَقْلَامُ وَتَبَيَّنَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ، قَالَ: فَفِيمَ الْعَمَلِ إِذَا؟ قَالَ: اْعْمَلُوا فَكُلُّ مُيَسَّرٍ قَالَ سُرَّاقَةُ: فَلَا أَكُونُ أَبَدًا أَشَدَّ اجْتِهَادًا فِي الْعَمَلِ مِنِّي الْآنَ ⁹⁴

Câbir'den naklen, Sürâka b. Mâlik şöyle demektedir:

- “Ya Resûlullah, dinimizi bize şu işleri sanki görüyormuşuz gibi anlat. Kalemlerle yazılıp kaderle sabit olduğu için mi amel ediyoruz? Yoksa

⁹³ İbn Mâce, “Kader”, 10.

⁹⁴ İbn Hibbân, el-Müsnedü's-Sahîh “ale't-Tekasim ve'l-Enva”, 2/52.

[önceden kaderimizde yazılmayıp] ilk kez ortaya koyduğumuz bir ameli mi yapıyoruz” dedi.

- Resûlullah (s.a.v.) ise “Kalemlerle yazılıp kaderle sabit ol” dedi.
- O da “O halde neden amel var?” dedi.
- Resûlullah da “Siz amel edin çünkü herkes müyesser olur” dedi.
- Sürâka bunun üzerine “Amellerimde asla şimdi olduğumdan daha çalışkan olmayacağım.” dedi.

1.1.5.3. Rivayetlerin İsnad Değerlendirmesi

Bu kanaldan gelen 2 sahih, 15 hasen, 5 zayıf rivayet tespit edilmiştir. Sadûk ravilerden biri olan Muhammed b. Müslim b. Tedrûs’un güvenilir bir ravi olduğuna daha önce Câbir rivayetinde yer verilmiştir. İbn Mâce rivayetinde ise Hişâm b. Ammâr’ın bilgisi Ömer b. Hattâb tarikinde verilmişti.

Aynı rivayette adı geçen Ata b. Müslim el-Haffâf el-Kûfi’nin (ö. 190/806) başlarda şeyh olarak görülürken kitabını gömdükten sonra rivayetleri karıştırmaya başladığı kaydedilmektedir.⁹⁵ Kûfe ehlinin kitaplarını yaktıktan ya da gömdükten sonra rivayet etmeye devam ettikleri bilinmektedir.⁹⁶ Yahya b. Ma’in ona “sika” demektedir. Tirmizî ve Nesâî hadislerini nakletmiştir.⁹⁷

Cabir rivayetinde, Mücahit b. Cebr, Sürâka b. Mâlik’ten hadis dinlememiştir. Ondandır dolayısıyla hadisin bu veçhiyle munkatı olduğu söylenebilir.⁹⁸

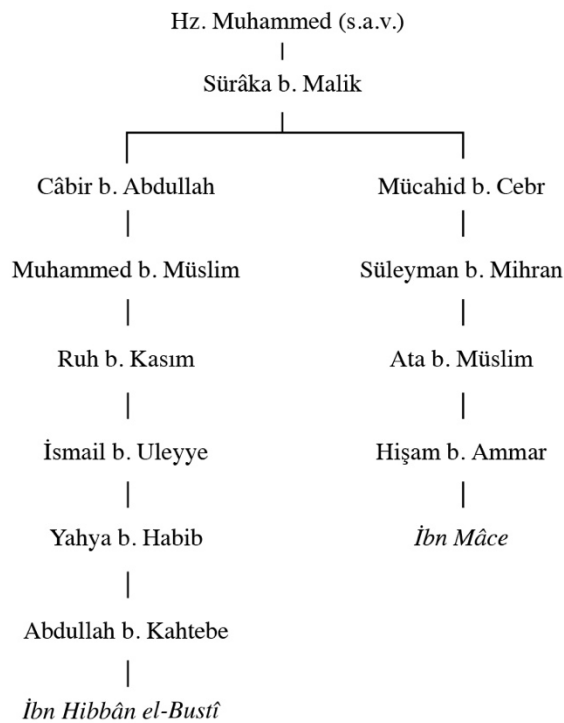
⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Tadil*, 6/336.

⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 7/212.

⁹⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemal fi Esmâi’r-Rical*, 20/106.

⁹⁸ Ebü’l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni İbn Mâce* (Beyrut: Daru’l-Fikr, 2003), 48.

Sürâka b. Malik *Rivayet Şeması*

1.1.6. Zü'l-Lihye el-Kilâbî (ö.?) Rivayeti

1.1.6.1. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde

قال عبد الله بن أحمد حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عُبَيْدَةَ بَعْنِي الْحَدَّادُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي مَنصُورٍ عَنْ ذِي اللَّحْيَةِ الْكِلَابِيِّ أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَنْعَمَ فِي أَمْرِ مُسْتَأْنَفٍ، أَوْ أَمْرٍ قَدْ فُرِعَ مِنْهُ؟ قَالَ: لَا، بَلْ فِي أَمْرٍ قَدْ فُرِعَ مِنْهُ، قَالَ: فَفِيمَ نَعْمَلُ إِذَا؟ قَالَ: اْعْمَلُوا فَكُلُّ مُيسَّرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ⁹⁹

⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 27/188.

Zü'l-Lihye el-Kilâbî şöyle demektedir:

- “*Ya Resûlullah, Karara bağlanmış bir ameli mi yapıyoruz, yoksa ilk kez ortaya koyduğumuz bir ameli mi yapıyoruz?*” dedi.
- O da “*Karara bağlanmış bir ameli*” deyince
- “*O halde neden amel ediyoruz ki?*” dedim.
- O da cevap olarak “*Siz amel edin. Herkes yaratıldığı şeye müyesser olur.*” dedi.

1.1.6.2. Rivayetlerin İsnad Değerlendirmesi

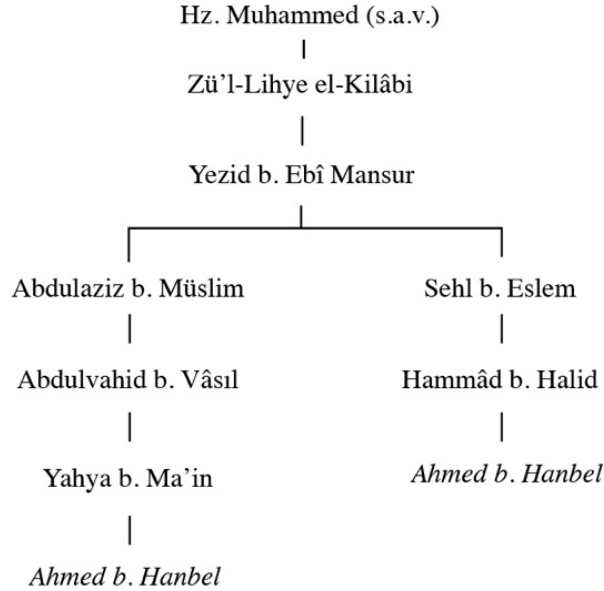
Bu tarikte rivayet edilen 8 hasen, 12 zayıf rivayet tespit edilmiştir. Ahmed b. Hanbel'den gelen rivayetler ele alınırken ravilerin çoğu incelenmişti. Zü'l-Lihye'den hadisleri alan Yezid b. Ebû Mansur el-Ezdî (ö. ?) için İbn Ebî Hâtim *leyse bihî be's* demiştir.¹⁰⁰ Sadûk şeklinde tavsif edilen¹⁰¹ Sehl b. Eslem el-‘Adevî (ö. 181/798) Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) tarafından tevsîk edilmektedir. Taberânî ise onun sadece Yezid'den hadis aldığını söylemiştir.¹⁰²

¹⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Tadil*, 9/291.

¹⁰¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 257.

¹⁰² Mizzî, *Tehzîbü'l Kemal fî Esmâ'r-Rical*, 12/171.

Zü'l-Lihye el-Kilâbi *Rivayet Şeması*

1.1.7. Ebû'd-Derdâ Uveymir b. Mâlik (ö.32/652) Rivayeti

1.1.7.1. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde

حَدَّثَنَا هَيْثَمٌ، وَسَمِعْتُهُ أَنَا مِنْ هَيْثَمٍ، قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو الرَّبِيعِ عَنْ يُونُسَ عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ
عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ مَا نَعْمَلُ، أَمْرٌ قَدْ فُرِعَ مِنْهُ، أَمْ أَمْرٌ نَسْتَأْتِفُهُ؟ قَالَ:
بَلْ أَمْرٌ قَدْ فُرِعَ مِنْهُ، قَالُوا: فَكَيْفَ بِالْعَمَلِ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: كُلُّ أَمْرٍ مُهَيَّبٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ ¹⁰³

Ebû'd-Derda şöyle demektedir:

- “Ya Resûlullah amellerimiz hakkında ne dersin? Ya Resûlullah, Karara bağlanmış bir ameli mi yapıyoruz, yoksa ilk kez ortaya koyduğumuz bir ameli mi yapıyoruz?” dediler.
- Resûlullah (s.a.v.) “Karara bağlanmış bir ameli” deyince

¹⁰³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/480.

- “Ey Allah’ın Resûlü o zaman amel nasıl olacak?” dedim.
- O da cevap olarak “Siz amel edin. Herkes yaratıldığı şeye göre donatılmıştır.” dedi.

1.1.7.2. Rivayetlerin İsnad Değerlendirmesi

Ebû’d-Derda’dan 7 hasen, 6 zayıf hadis nakledildiği tespit edilmiştir. Ele alınan rivayette Süleyman b. Utbe es-Sülemî eş-Şâmî (ö. 185/801) Ahmed b. Hanbel’in rivayeti olsa da onun tarafından tanınmamaktadır. Yahya ibn Ma’in onun için *la şey’e*¹⁰⁴ demektedir. Ebû Hâtim ise *leyse bihî be’s* der ve Dimeşk’liler tarafından övgüyle bahsedildiğini aktarır.¹⁰⁵

Ebû’d-Derdâ Uveymir b. Mâlik Rivayet Şeması

Hiz. Muhammed (s.a.v.)

|

Ebû’d-Derdâ

|

Ebû İdris

|

Yunus b. Meysera

|

Süleyman b. Utbe

|

Heysem b. Harice

|

Ahmed b. Hanbel

¹⁰⁴ Kendisi hakkında “la şey’e” denen birisinin hadisiyle ihticac olunmaz ve hadisi şahid olarak da kullanılmaz. Bu sözü, Yahya ibn Ma’in birisi için söylediğinde, ravinin rivayet ettiği hadis sayısının az olduğunu ya da sika olmadığını kastetmektedir. Leknevî, *Hadis Değerlendirme Kriterleri / er-Ref’ ve’t-Tekmil*, 134,185 Burada ravinin az tanınmasından dolayı, İbn Ma’in o ravinin sika olmadığını söylemektedir.

¹⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 4/210.

1.1.8. Ebû Bekir es-Siddîk (ö.13/634) Rivayeti

1.1.8.1. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَيَّاشٍ قَالَ حَدَّثَنَا الْعَطَّافُ بْنُ خَالِدٍ قَالَ حَدَّثَنِي رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْبَصْرَةِ عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي يَذْكُرُ، أَنَّ أَبَاهُ سَمِعَ أَبَا بَكْرٍ، وَهُوَ يَقُولُ: قُلْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَنْعَمَلُ عَلَى مَا فُرِعَ مِنْهُ، أَوْ عَلَى أَمْرٍ مُؤْتَنَفٍ؟ قَالَ: بَلْ عَلَى أَمْرٍ قَدْ فُرِعَ مِنْهُ، قَالَ: قُلْتُ: فَفِيمَ الْعَمَلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: كُلُّ مُيَسَّرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ¹⁰⁶

Ebû Bekir es-Siddîk şöyle aktarmaktadır:

- Resûlullah'a (s.a.v.) “*Ya Resûlullah, Karara bağlanmış bir ameli mi yapıyoruz, yoksa ilk kez ortaya koyduğumuz bir ameli mi yapıyoruz?*” dedim.
- Resûlullah (s.a.v.) “*Karara bağlanmış bir ameli*” deyince
- “*O halde neden amel ediyoruz ki?*” dedim.
- O da cevap olarak “*Herkes yaratıldığı şeye müyesser olur.*” dedi.

1.1.8.2. Rivayetlerin İsnad Değerlendirmesi

Bu kanaldan gelen 9 hasen, 5 zayıf rivayet tespit edilmiştir. Ahmed b. Hanbel rivayetindeki Talha b. Abdillâh et-Teymi el-Kuraşî (ö. ?) *es-Sikât*'ta ismi zikredilmiştir.¹⁰⁷ Ebû Bekir es-Siddîk'in üçüncü nesil torunudur. Makbul olarak tavsif edilmiştir.¹⁰⁸

Bir diğer ravi ise Attâf b. Hâlid b. Abdillâh el-Mahzûmî (ö. 179/796) Ahmed b. Hanbel tarafından tevsîk edilmiştir. Yahya b. Ma'in *leyse bihi be's, sika, salihü'l-*

¹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/200.

¹⁰⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/392.

¹⁰⁸ Nevevî, *et-Takrib ve't-Teysir*, 282.

*hadis*¹⁰⁹ demiştir. Ahmed Şakir tahkikinde mübhem raviden¹¹⁰ dolayı isnadı zayıf kabul edilmektedir.¹¹¹ Ancak Taberânî rivayetinde Attâf b. Hâlid'in aynı hadisi mübhem kişi yerine Ebü'l-Yemân'dan (ö. 222/837) aldığı görülmektedir.¹¹² Zehebî ise bu sened için salih muttasıl¹¹³ hükmünü vermektedir.¹¹⁴

Ebû Bekir es-Siddîk

Rivayet Şeması

Hz. Muhammed (s.a.v.)
|
Ebû Bekir es-Siddîk
|
Abdurrahman b. Ebî Bekir
|
Abdullah b. Abdurrahman
|
Talha b. Abdillâh
|
Mübhem Kişi
|
Attâf b. Halid
|
Ali b. Ayyaş
|
Ahmed b. Hanbel

¹⁰⁹ Bir ravinin hadis konusunda salih olarak nitelenmesi onun tadil edildiğini bildirmektedir. Söz konusu ravinin hadisinin alınabileceği ve o hadisin başka bir metne şahid olarak yazılabileceğini ifade etmektedir. Leknevî, *Hadis Değerlendirme Kriterleri / er-Ref' ve't-Tekmil*, 120.

¹¹⁰ Rivayetin senedinde açıkça ismi zikredilmeyen raviye denir. Ravide aranan özellikler bulunmaktadır. İsmi bile bilinmediği bir kişide bu özelliklerin aranması mümkün değildir. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 208-209.

¹¹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/176.

¹¹² Ebü'l-Kasım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdi b. Abdülmecid (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 1/64.

¹¹³ Zehebî'nin "salih muttasıl" değerlendirmesi başka bir eserinde tespit edilememiştir. Fakat adı geçen eserinde "sika, sadûk, salih, leyyin..." gibi ifadeleri birine nispet etmediği taktirde kendi görüşü olduğunu söylemektedir. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Mizanü'l-İ'tidal*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1963), 1/6; Zehebî, bu lafzı zayıflığın üst mertebesinde fakat, kuvvetinde terettüt edildiğinde kullanmaktadır. Örnek olarak zayıf kabul edilen bir ravi hakkında (ما علمت أحدا صلحه إلا ابن عدي) / "İbn Adiy'den başka onu salih kabul eden kimseyi bilmiyorum" diyerek o ravinin zayıflıktan kurtulmadığını ifade etmektedir. Zehebî, *Mizanü'l-İ'tidal*, 1/213 Dolayısıyla Zehebî'nin bu ifadesiyle hadisin bu tarikinde, ittisalinde bir tereddüt olduğu bildirilmektedir.

¹¹⁴ Zehebî, *Mizanü'l-İ'tidal*, 2/340.

1.1.9. Abdullah b. Abbas (ö.68/687) Rivayeti

1.1.9.1. Taberânî'nin (ö.360/971) el-Mu'cemü'l-Kebîr'inde

حَدَّثَنَا عَبْدَانُ بْنُ أَحْمَدَ ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُبَيْدِ بْنِ عَقِيلِ ثنا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سُلَيْمَانَ
الدَّبَّاسُ ثنا يَحْيَى بْنُ سَعِيدِ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ عَنْ طَاوُسٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ:
قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْعَمَلُ فِيمَا جَرَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ، وَجَفَّ بِهِ الْقَلَمُ، أَوْ شَيْءٌ نَأْتِيهِ؟ قَالَ:
بَلْ لِمَا جَرَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ، وَجَفَّ بِهِ الْقَلَمُ، قَالَ: فَفِيمَ الْعَمَلُ؟ قَالَ: اعْمَلْ فَكُلُّ مُيَسَّرٍ¹¹⁵

İbn Abbas şöyle aktarmaktadır:

- Bir adam “*Ya Resûlullah, kalemlerin kuruyup kaderlerin cereyan ettiği şekilde mi yoksa ilk kez ortaya koyduğumuz bir ameli mi yapıyoruz?*” dedi.
- Resûlullah (s.a.v.) ise “*Kalemlerin kuruyup kaderlerin cereyan ettiği şekilde*” dedi.
- O da “*O halde neden amel var?*” dedi.
- Resûlullah da (s.a.v.) “*Sen amel et, çünkü herkes müyesser olur*” dedi.

1.1.9.2. Rivayetlerin İsnad Değerlendirmesi

İbn Abbas'tan gelen 1 hasen, 2 zayıf rivayet tespit edilmiştir.

Taberânî rivayetinde İbrahim b. Süleyman ed-Debbâs (ö. ?) Basra ehliendir. Es-Sikât'ta adı geçmektedir.¹¹⁶ İbn hacer tarafından tanınmamaktadır fakat Ebû Ya'la el-Halilî onun için sadûk demektedir.¹¹⁷

¹¹⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 11/18.

¹¹⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/69.

¹¹⁷ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Lisanü'l-Mizan* (Lübnan: Müessesetü'l-A'lemi, 1971), 1/65.

Muhammed b. Abdillâh b. Ubeyd el-Hilali (ö. ?) ise *es-Sikât*'ta zikredilmiş ve İbn Hibbân ek olarak onun garib hadisler naklettiğini söylemiştir.¹¹⁸ Nesâî ise onun için *la be'se bihî* demektedir.¹¹⁹

Abdullah b. Abbas *Rivayet Şeması*

Hz. Muhammed (s.a.v.)

|

Abdullah b. Abbas

|

Tavus b. Keysan

|

Amr b. Dinar

|

Yahya b. Said

|

İbrahim b. Süleyman

|

Muhammed b. Abdillâh

|

Abdan el-Ahvazi

|

Süleyman b. Ahmed
et-Taberani

¹¹⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/119.

¹¹⁹ Mizzî, *Tehzibü'l Kemal fî Esmâi'r-Rical*, 15/507.

1.2. Hadis Rivayetinin Şîf ve Haricî Kaynakları

1.2.1. İmâmiyye

حَدَّثَنَا الشَّرِيفُ أَبُو عَلِيٍّ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ قُنَيْبَةَ النَّيْسَابُورِيِّ، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شاذَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ، قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ مُوسَى بْنَ جَعْفَرٍ عَنْ مَعْنَى قَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ (الشَّقِي مَنْ شَقِيَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ وَالسَّعِيدُ مَنْ سَعِدَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ) فَقَالَ: الشَّقِيُّ مَنْ عَلِمَ اللَّهُ وَهُوَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَنَّهُ سَيَعْمَلُ أَعْمَالَ الْأَشْقِيَاءِ وَالسَّعِيدُ مَنْ عَلِمَ اللَّهُ وَهُوَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَنَّهُ سَيَعْمَلُ أَعْمَالَ السُّعَدَاءِ، قُلْتُ لَهُ: فَمَا مَعْنَى قَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: اَعْمَلُوا فِكُلِّ مَيْسَرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ؟ فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ لِيَعْبُدُوهُ وَلَمْ يَخْلُقْهُمْ لِيَعْبُوهُ وَذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ (وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ) فَيَسَّرَ كَلًّا لِمَا خُلِقَ لَهُ، فَالْوَيْلُ لِمَنْ اسْتَحَبَّ الْعَمَى عَلَى الْهُدَى¹²¹¹²⁰

Muhammed b. Ebû Umeyr şöyle aktarmaktadır:

- Ebû Musa b. Cafer'e (ö. 310/922) Resûlullah'ın (s.a.v.) “*Cehennemlik anne karnındayken cehennemliktir, cennetlik ise anne karnındayken cennetliktir.*” sözünün manasını sordum.
- O da bana: “*Cehennemlik, Allah'ın anne karnındayken cehennemliklerin amellerini yapacağını bildiği kişidir. Cennetlik ise anne karnındayken Allah'ın cennetlik amellerini yapacağını bildiği kişidir.*” dedi.
- Ben de “*O zaman Resûlullah'ın (s.a.v.) 'herkes yaratıldığı şeye müyesser olur' sözü ne manaya geliyor*” diye sordum.
- Bunun üzerine: “*Allah cinleri ve insanları kendine isyan etmesi için değil kendine kulluk etmesi için yarattı, şu da Allah'ın sözüdür: 'Ben*

¹²⁰ Karş. Fussilet 41/17.

¹²¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh Şeyh Sâduk, *et-Tevhîd*, thk. Seyyid Haşim Hüseyini (Beirut: Müessesetü'n-Neşri'l-İslamiyye, 2009), 345.

cinleri ve insanları sadece bana kulluk etsinler diye yarattım¹²² ve bunun üzerine herkese yaratıldığı şey için kolaylık verdi. Hidayete karşılık körlüğü seçenlere yazıklar olsun.” dedi.

1.2.2. Zeydiyye

... وَهَدَاهُمْ النَّجْدَيْنِ - سَبِيلَ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ -، ثم قال: (اعْمَلُوا)، فكلُّ مُيسِّرٍ لِمَا

خُلِقَ لَهُ مِنْ عَمَلِ الطَّاعَةِ وَتَرْكِ الْمَعْصِيَةِ¹²³

(Yorumlar kısmında aktarılacak uzun bir girişin ardından müellif şöyle demektedir:) [Allah] insanlara iki yolu -hayır ve şer yolunu- gösterdi ve dedi ki: “*Amel edin*” çünkü itaat etme ve isyanı terk etme konusunda herkes ne için yaratılmışsa ona müyesser olur.

1.2.3. İbâziyye

قَالَ جَابِرٌ: سُنِلَ ابْنُ عَبَّاسٍ، عَمَّنْ قَالَ إِنَّهُ يَسْتَطِيعُ أَنْ يَعْمَلَ بِمَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ وَيَكْفَى عَمَّا نَهَاهُ اللَّهُ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَخْلُقَ اللَّهُ فِعْلَهُ، فَقَالَ سَأَلَ سُرَاقَةَ بِنْتُ جُعْثِمِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ مَا الْعَمَلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فِي أَمْرٍ مُبْتَدَأٍ مُسْتَأْنَفٍ أَمْ فِي شَيْءٍ قَدْ فُرِعَ مِنْهُ فَقَالَ بَلْ فِي شَيْءٍ قَدْ فُرِعَ مِنْهُ ثُمَّ قَالَ فَوَيْمَ الْعَمَلِ إِذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ اعْمَلُوا فكلُّ مُيسِّرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ¹²⁴

Câbir şöyle aktarmaktadır:

- İbn Abbas'a “Allah’ın emrettikleriyle amel etmeye gücü yeten ve Allah’ın yasakladıklarından sakınabilen kişinin fiilleri Allah’ın yarattıkları dışında mıdır?” diyen birisi hakkında soru soruldu.

¹²² Zâriyât 51/56.

¹²³ Zeynilâbidîn b. el-Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib Zeyd b. Ali, *Mecmu’ Kütüb ve Resail*, thk. Muhammed Yahya Salim Azzan (Yemen: Daru’l-Hikmeti’l-Yemeniyye, 2001), 255.

¹²⁴ İbn Amr el-Ezdi el-Ferâhîdî el-Basrî Rebî’ b. Habîb, *el-Câmi’u’s-Sahîh Müsnedü’r-Rebî’ b. Habîb*, thk. Ebû Ya’kûb Yusuf el-Vercelânî (Ürdün: Mektebetü Maksât, 1994), 201.

- O da “Bu soruyu Sürâka b. Cü’süm Resûlullah’a (s.a.v.): ‘Amel nedir ya Resûlullah? Başlayan ve devam eden bir şey midir? Olup bitmiş bir şey midir?’ diye sordu.” dedi.
- Resûlullah (s.a.v.): “Olup bitmiş bir şeydir” dedi.
- O da “O zaman neden amel ediyoruz ya Resûlullah” deyince
- Resûlullah (s.a.v.) “Siz amel edin herkes yaratıldığı şeye müyesser olur” dedi.

1.3. Genel İsnad Değerlendirmesi

Rivayetlerin müntehasına isnaden *küllün müyesserün* tabirini ihtiva eden metinler on sahabiden gelmektedir. Pek çok sahabeden nakledilmesi rivayetin sübûtunu güçlendirmektedir. Bunlar: Ali b. Ebî Tâlib, İmran b. Husayn, Câbir b. Abdullah, Ömer b. Hattâb, Abdullah b. Ömer, Sürâka b. Mâlik, Şüreyh b. Amir, Uveymir b. Mâlik, Ebû Bekir es-Sıddîk, Abdullah b. Abbas olarak tespit edilmiştir.

Âli isnad olarak İmran b. Husayn’dan gelen Ahmed b. Hanbel’in naklettiği rivayet, Câbir rivayetinde Ahmed b. Hanbel ve Müslim’in naklettiği hadisler, Zü’l-Lihye rivayetinde Ahmed b. Hanbel’in naklettiği hadisler hümâsî yani senedinde beş ravinin bulunduğu bir hadis olduğu görülmektedir.

Sened ve metin itibariyle hadis, sahih ve sabit görülmektedir. Zayıf senedler şevahidiyle düşünüldüğünde Sahih li Gayrihi tabakasına çıkmaktadır. Suyûtî (ö.911/1505) *Tedrib*’inde *küllün müyesserün* hadisini mütevatir olarak zikretmektedir. Müellif, mütevatir hadisleri derlediği *el-Ezharu’l-Mütenasir*’da bu hadisin geçtiğini söylemektedir.¹²⁵ Fakat eserde bu rivayete rastlanmamıştır. Hadisin rivayetlerinde zayıf vecihler görülse de bunları rivayet eden alimlerin şevahid¹²⁶ niteliğinde aktardığı görülmektedir.

¹²⁵ Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim el-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyûtî, *Tedribü’r-Râvî fi Şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, thk. Üsâme b. İbrahim Kuteybe Firiyâbî (Riyad: Daru Taybe, 2006), 2/631.

¹²⁶ Şevahid ya da hadisin şahidi, bir hadisin başka bir isnadla gelen rivayetidir. Rivayet edilen metnin, lafız ya da mana bakımından diğer bir hadisin metnine benzemesine denir. İbn Hacer, *Nühzetü’n-Nazar fi Tavzîhi Nuhbeti’l-Fiker*, 156.

1.4. Rivayetlerin Metin Tahlili ve Lafız Farklılıkları

Ali b. Ebî Tâlib'ten gelen hadislerin irad olunduğu mekân Baki' el-Ğarkad olarak görülüyor. Tirmizî'nin bazı rivayetlerinde, Müsned'te, İbn Hibbân'ın *Sahih*'inde mekân zikredilmemekle birlikte Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd rivayetlerinde Baki' el-Ğarkad mezarlığı lafzen geçmemesine karşın konuşmanın orada geçtiği metne yansımaktadır.

Baki' el-Ğarkad Medine'deki kabristandır. Baki', ağaçların olduğu geniş alanlara verilen addır. Medine'de mezarlıklara bu isim verilmektedir. Ğarkad kabristandan önce orada yetişen bir dikenli çalılık türüdür. Zamanla orası dikenden temizlenmiştir fakat ismi kalmıştır.¹²⁷ Bu dikenin kaynaklarda devedikeni olduğu kaydedilmektedir.¹²⁸

Resûlullah'ın (s.a.v.) elindeki sopa ile yerdeki toprağı karıştırması bazı dilcilere göre toprağı karıştırmak değil, sopayı aşağı yukarı yapmak şeklinde anlaşılmıştır.¹²⁹ İbn Mâce ve İbn Hibbân rivayetinde eldeki değneğı ifade eden kelime عُوْدٌ iken diğer rivayetlerde مِخْصَرَةٌ kelimesi görülmektedir. Aynı zamanda bu rivayetlerin hemen hepsinde Leyl suresinden ilgili ayetler metne dahil olmuştur.

Ali b. Ebî Tâlib rivayetinde mezarlıkta bir grup kişinin olması daha sonra rivayet eden sahabilerin orada olma ihtimalini akla getirmektedir.¹³⁰ قلنا lafzının geçtiği riayette ortak kanaat olduğu düşünülebilir. Oradayken bunu duyanlar daha sonra birtakım değişiklikler ile ya da mânen diğer hadisleri rivayet etmiş olabilir. Sahabenin hadis naklederken mânen, ihtisar ile, anlam değiştirmeyecek kadar birkaç lafız farklılığıyla hadis naklettiği bilinmektedir.¹³¹

¹²⁷ Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdisi'l-Câmi'i's-Sahîh*, 4/556.

¹²⁸ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Matbaatül-Kübrâ el-Emîriyye, 1905), 2/454.

¹²⁹ Aynî, *'Umdetü'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 8/188.

¹³⁰ Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 2/455.

¹³¹ Fikret Karapınar, *Anlatım Özellikleri Açısından Sahih-Hasen Rivayetler ve Mevzû Haberler* (Konya: Adal Ofset, 2009), 175.

Ayrıca Ali b. Ebî Tâlib rivayetinde Cennet-Cehennem ehli kaderinde yazılı olan amele *uyacaklar* / سَيَصِيرُ / sözü *kolaylaştırılacaklar* / يُيسَّرُونَ / şeklinde tebdil edildiği nakledilmiştir.

İmran b. Husayn rivayetlerinde, Resûlullah'a (s.a.v.) soruyu soran kişi zikredilmemekle beraber Müslim'deki rivayette kişi sayısı iki olarak geçmektedir. Ayrıca rivayetlerin çoğunda ayet geçmemekte, Müslim'deki rivayette ise Şems suresi 8. ayet konu ile irtibatlanmaktadır. Aynı zamanda Müslim rivayetinde İmran'ın soru sorarak rivayete başlaması onun Basra'daki ilim meclislerinde hadis irat ederken genelde tercih ettiği bir üslup olduğu dikkat çekmektedir.¹³²

Câbir'den gelen nakiller ise Sürâka b. Mâlik'in lafzıyla aktarılmaktadır. Müslim ve İbn Hibbân'ın rivayetlerinde diyalogun ilk yaratılışa dem vurarak daha farklı bir düzlemde olduğu kaydedilmiştir.

Ömer b. Hattâb rivayetlerinde ise İbn Hibbân'daki metin dışında üslup farklılığı görülmemektedir. Söz konusu nakilde ise amele müyesser olmak hakkındaki bahis hazfedilmiştir. İbn Vehb'den Ömer b. Hattâb rivayetlerinin Bedir dönüşünde olduğuna dair bir rivayet bulunmaktadır. Aynı zamanda لما كتب الله لما خلق له kısmı ile tebdil edilmiştir. Bu lafız farklılığı rivayetin anlamını açık hale getirmektedir.¹³³ Bu durum hadisin birden fazla ortamda ve farklı lafızlarla Hz. Peygamber tarafından söylenmiş olabileceğine delalet etmektedir.

Câbir tarihiyle gelen Sürâka b. Mâlik rivayetleri, Mücâhid b. Cebr el-Mahzûmî'den gelen (ö. 102/721) Ebû Bekir es-Sıddîk rivayetindeki gibi *ceffu'l-kalem/kaderi yazan kalemler kurumuştur* hadisiyle birlikte gelmektedir.

Zül'l-Lihye ve Ebû'd-Derda rivayetlerinde metin olarak daha az detay olduğu ve birbirine yakın olarak nakledildiği görülmektedir.

¹³² Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam - Sebebü İrâdi'l Hadis* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 81,121,149.

¹³³ Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısrî İbn Vehb, *el-Kader ve Mâ Verede fi Zâlike mine'l-Âsâr*, thk. Abdülaziz Abdurrahman el-Useym (Mekke-i Mükerreme: Daru's-Sultan, 1986), 109.

Ali b. Ebî Talib rivayetinde herkesin cennet ve cehennemde yerlerinin bilindiğini ifade eden cümleler lafzen farklılık göstermektedir. Bu ifadeler sırasıyla şöyle aktarılabilir:

- Buhârî ve Müslim’in naklettiğine göre كُتِبَ مَكَانَهَا mekanı yazılmıştır,
- Tirmîzî ve İbn Mâce rivayetinde كُتِبَ مَقْعُدُهُ / عِلْمٍ oturacağı yer bilinmektedir ya da yazılmıştır,
- *Müsned* rivayetinde عِلْمٍ مَنْزِلُهَا meskeni bilinmektedir.
- Nesâî ve Ebû Dâvûd rivayetinde ise farklı olarak مکانَ kelimesi nâib fâil yerine mansûb olarak كَتَبَ اللَّهُ مَكَانَهَا şeklinde gelmektedir.

Hadiste geçen “Ameller önceden yazılmış olmayıp kendi kazanımlarımızla ilk kez mi ortaya koyuyoruz?” manasını ifade eden cümleler farklılık göstermektedir.

- Müslim’in Câbir rivayetinde “جَفَّتْ بِهٖ الْأَقْلَامُ وَجَرَتْ بِهٖ الْمَقَادِيرُ” / Kalemlerin kuruyup kaderlerin cereyan ettiği” şeklinde geçerken,
- *Müsned*’in Câbir rivayetinde نَسْتَأْنِفُهُ فِي شَيْءٍ şeklinde, *Müsned*’in Ömer b. Hattâb rivayetinde أَمْرٍ مُّبْتَدِعٍ şeklinde,
- İbn Hibbân’ın *Sahih*’indeki Câbir rivayetinde ise لَأَمْرٍ نَأْتِفُهُ şeklinde geçmektedir.
- Müslim’den gelen İmran hadisinde ise daha farklı bir üslup ile uzunca “أَشْيَاءٌ قُضِيَ عَلَيْهِمْ وَمَضَى فِيهِمْ مِنْ قَدَرٍ قَدْ سَبَقَ / hesabı görülmüş, geçmiş ve önceden kaderi tayin olmuş bir şey için mi?” ifadesi bulunmaktadır.

Diğer bir lafız farklılığı ise Ali b. Ebî Tâlib rivayetlerinde geçen “Neden alınyazımıza dayanmıyoruz” ifadesinde geçmektedir.

- Buhârî rivayetlerinde أَفَلَا نَتَكَلَّمُ عَلَى كِتَابِنَا neden kadere dayanmıyoruz şeklinde geçerken,
- Müslim rivayetinde أَفَلَا نَمَكْتُ عَلَى كِتَابِنَا neden kaderi beklemiyoruz şeklinde geçmektedir.

Diğer bir farklılık ise Resûlullah'ın (s.a.v) bir değnekle yeri karıştırması bahsinde geçmektedir. Farklılıklara dikkat çekilmek için tercümelere yansıtmaya gayret gösterilmiştir.

Bu farklılıklar şu şekilde sıralanabilir:

- مَعَهُ مِخْصَرَةٌ فَتَكْسُ فَجَعَلَ يَنْكُتُ بِمِخْصَرَتِهِ
- يَنْكُتُ فِي الْأَرْضِ
- فَجَعَلَ يَنْكُتُ بِالْمِخْصَرَةِ فِي الْأَرْضِ
- بِيَدِهِ عُوْدٌ فَتَكَتَ فِي الْأَرْضِ
- فِي يَدِهِ عُوْدٌ يَنْكُتُ بِهِ
- فَأَخَذَ عُوْدًا يَنْكُتُ فِي الْأَرْضِ

Farklılıklar genel itibariyle, ravinin gördüğünü betimlediği yerlerde tespit edilmiştir. Aynı zamanda kader hakkındaki soru Resûlullah'a (s.a.v.), birden fazla sorulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHTEVA TAHLİLİ

Genel olarak, hadislerin isnad adı verilen tarihsel dayanağı, metnin doğrulanması açısından ilk ve temel aşamasıdır. Bu aşamanın arkasından metne geçildiğinde, anlamsal bağlama olabildiğince yaklaşmak adına kavramlar göz önüne alınmalıdır. Mercek altındaki rivayet hakkında, ulaşılabilen bütün yorumlara yer verilecektir. Bu yorumlar tasnif edilirken en genel sınıflandırmayla Eş‘arî, Mâtüridî, Zâhirî, Tasavvufî, Şîî ve Hâricî bakış / anlayış farklılıkları gözetilerek rivayetin değerlendirmeleri aktarılacaktır. Yorumların bu tasnifi sadece itikadi mezhepler çerçevesinde incelendiği gibi bir algı oluşturmamalıdır. Hadisle ilgili birtakım tespitler sunulmadan önce muhteva, kavramsal çerçevede incelenecektir. Kavramların anlaşılması aynı zamanda metin tahliliyle yakından ilgilidir.

Kavramların ardından incelenmesi gereken bir başka amil, rivayette geçen Kur‘ân ayetleridir. Ayetlerin kapsamını çizmek için dil ve tefsir özelliklerinin verilmesi isabetli olacaktır. Bu bölümde mezkûr adımların arkasından adı geçen ekollerin başlıca eserlerinden şerhler aktarılacaktır.

Bütün metinler için şu söylenebilir ki; zaman içinde oluşan düşünsel birikim, metni anlamlandırmaya çalışan öznenin ilk başvuracağı faktördür. Bu çalışmanın amacı, anlam yolunda anlayan özneleri aktarmaktır. Aslında hadis muhtevasında geçen her parçayı incelemek öncelikle bu şarihlerin sözlerini kavramanın yolunu açacaktır.

2.1. Kavramlar

Konumuzu teşkil eden hadiste, ilk bakışta konu kaderle ilgilidir ancak hadisçilerin meşrep ve bakış farklılıkları göz önünde tutulduğunda, anlayışta da farklılıklar serdedilmiştir. Bu bakış açılarının anlamlı addedilmesi için rivayetteki kavramlar ve rivayetin çağrıştırdığı sair kavramları da ele almak gerekmektedir. Farzı

misal *gözlük* kavramının anlatılması onun temas ettiği kulak ve burun kavramlarının ya da mercek, göz gibi ona taalluk eden diğer kavramların da anlaşılmasını gerektirir. Söyleyenin kastettiği söylem ancak kavramları irdelemekle açık hale gelir. Kavramların peşinden koşmanın amacı ise art arda dizildiklerinde ortaya çıkan düşünceyi kavrayabilmektir.¹³⁴

Kavramların örf ve lügat bağlamında onlarca tanımından söz edilebilir. Fakat bu bahiste konunun önemini yitirmemesi adına, bir kavramın uzun uzadıya bütün anlam ve bağlam genişliğine yer vermek yerine, sadece konuyla ilgisi olan manalara değinmek esas alınmıştır. Gerek görüldüğü takdirde, kısa bir örneklem ile bağı güçlendirme amacı güdülmüştür.

2.1.1. Kader

Kader kavramı ق-د-ر sülasisinden mastar formda bir lafızdır. “bir şeyi ölçme, tahmin etme”, “Bir şeyi ölçüye göre tayin ve tahsis etmek ve bir amaçla ortaya koyup yapmak” manalarına gelir. Literatürde ise “kaza ile bağdaşan ve uzlaşan şeyler” anlamına gelir. Allah’ın kanunları koymasıştır. Kaza ise bunun bir sonraki aşaması olan zaman işleyişinde vuku bulmasıdır.¹³⁵

Aynı kökten türeyen ve Türkçede kullanılan *miktar* ise ölçü ve ölüm kelimelerini karşılar.¹³⁶ Ra‘d suresinde وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ayetinde miktar, ölçü manasına gelir. Bu ölçü ise her şeyin bir ölüm zamanını, ölüm halini tayin edecek kapsamlı bir kelimedir.¹³⁷ Hatta bu kelimenin kapsamına rızıkların kemiyeti ve keyfiyeti de katılmıştır.¹³⁸ Başka bir kullanım alanına örnek olarak ise, rızıkların o

¹³⁴ John Locke, *Anlama Yetisinin Yöntemi Üzerine*, çev. Hamdi Bravo (Ankara: Fol Yayınları, 2021), 110.

¹³⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-b. Ezher Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga* (Beirut: Daru İhyai't-Turâs el-Arabî, 2001), 9/36.

¹³⁶ Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, 9/38.

¹³⁷ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Mefatihü'l-Gayb* (Beirut: Daru İhyai't-Turâs el-Arabî, 1999), 19/15. Ayrıca bkz. 3/650.

¹³⁸ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azim*, ed. Sami b. Muhammed es-Selame (Riyad: Daru't-Tayyibe, 1999), 4/436.

meşhur gecede taksim edilmesinden dolayı “Kadir Gecesi” adını bu kökten almıştır.¹³⁹ Aynı zamanda o gecede bütün bir yılın işlerini takdir etmesinden dolayı hüküm ve takdir gecesi manasında bu isim verilmiştir.¹⁴⁰

Kader ve takdir kelimelerinin Allah’a isnadı ise ¹⁴¹ وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ ayetindeki gibi yaratılan her şeyin bir nizam, ölçü ve hikmet ile olduğunu ve bir grubun bunu anlayamadığını belirtir.

Kaza ve kader kelimelerinin ıstilahta kullanımına dair önemli bir ayrıntı ise Eş’arîler ile Mâtürîdiler arasındaki farklılıktır. Yukarıda yapılan tanım Mâtürîdi geleneğin genel kabulüken Eş’arî anlayışta tam tersi bir kabul söz konusudur. Yani kader Eş’arîler için fiili bir sıfattır. Kaza ise Allah’ın ilim sıfatlarından.¹⁴²

Mu’tezilî anlayışın kader ve kaza kavramlarına bakışı, söz konusu hadise olan yorum farklılığına mühim bir temel oluşturmaktadır. Nitekim onlar kaza ve kaderin insanın fiilleriyle irtibatlı olmadığını aksine kader ve kazanın sadece Allah’ın insanlara ihbar ve beyanı olduğunu ifade etmektedirler.¹⁴³

2.1.2. Kaza

Kaza kelimesi ق ض ي harflerinden mürekkeptir. Çok geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Her konuda yargı, hüküm ve görüş bildirmeye قضي denir.¹⁴⁴

¹³⁹ Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed Zebîdî, *Tâcü'l-Arus min Cevâhiri'l-Kamus* (Kuveyt: Vizareti'l-İrşad ve'l-Enba', 2001), 13/372.

¹⁴⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye İbn Kayyim, *Şifâü'l-alil fi Mesaili'l-Kaza ve'l-Kader ve'l-Hikme ve't-Ta'lil*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Ümmülkura Yaynevi, 2010), 59.

¹⁴¹ Zümer 39/67, En'am 6/91.

¹⁴² İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed Bâcûrî, *Tuhfetü'l-Mürîd 'alâ Şerhi Cevhereti't-Tevhîd* (Kahire: Daru's-Salam, 2017), 188.

¹⁴³ Abdülhamit Sinanoğlu, “İslâm Düşüncesinin İlk Özgürlükçü Hareketi Mu’tezile’nin ‘Kader’ Anlayışı”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (01 Haziran 2006), 72.

¹⁴⁴ Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, 9/170.

Ayette geçen ¹⁴⁵ وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ 146 ifadesinde “yaratmak”, ¹⁴⁷ وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ 147 ifadesinde ise “emretmek” manasında kullanılmıştır. Aynı zamanda bu fiil “borç ödemek” ya da “ölmek” gibi manalarda kullanılır.¹⁴⁸

Bütün anlamların kesiştiği mana olarak “cümledeki nesnenin, son noktasına ulaşması” denebilir. Mesela yargı, hüküm ve görüş zihindeki tasavvurun son noktasıdır. Ya da borç ödemesi, alacaklıyla borçlu arasındaki son ilişkidir. Ya da ölüm kişi için bedensel bir sondur.

Bu temeli göz önüne alarak kelimenin ıstılahtaki manası, Allah’ın insanlar için yazdığı kaderin vuku bulması, kaderde verilen kararın hükmedilmesi, kaderdeki bilginin varlık dünyasına intikali, kaderdeki bilginin varlık dünyasına çıkıp yaşanıp sona ermesi şeklinde anlaşılabilir.

2.1.3. Saadet

Mutlu, talihli, kısmetli olmak manalarına gelen س ع د kökünden türemektedir. Allah’ın kulunu razı olduğu şeylere muvaffak kılmasına ise اسعد الله العبد denmektedir. ¹⁴⁹ Nitekim وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ 150 ayetiyle Allah’ın yardımını neticesinde muvaffak olanların cennette oldukları ifade edilmektedir.¹⁵¹ Bu yardım hem dünyayı hem de ahireti kapsamaktadır.¹⁵² Yardım edip onu kaldırmasından dolayı kol için ساعد denmektedir.¹⁵³

¹⁴⁵ Fussilet 41/12.

¹⁴⁶ İsra 17/4.

¹⁴⁷ İsra 17/23.

¹⁴⁸ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd Cevherî, *Tâcü'l-Luga ve Sıhâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafur Attar (Beyrut: Daru'l-İlm, 1987), 6/2464.

¹⁴⁹ Zebîdî, *Tâcü'l-Arus min Cevâhiri'l-Kamus*, 8/194.

¹⁵⁰

¹⁵¹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin Râgıb İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2014), 410.

¹⁵² Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz b. İbrâhîm el-Endelüsî İbnü'l Kutıyye, *Kitâbü'l-Ef'al*, thk. Ali Fevde (Kahire: Mektebetü'l Hancı, 1993), 73.

¹⁵³ Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, 2/43.

2.1.4. Şekavet

Mutsuz, talihsiz ve bedbaht olmak manalarına gelen ش ق ى kökünden gelmektedir. Saadetin zıddı olan şekavet kelimesi, saadet gibi dünyevi ve uhrevi olarak ikiye ayrılmaktadır. Uhrevi şekaveti hususunda ¹⁵⁴ رَبَّنَا عَلَبْنَا شِفُوتُنَا ayeti, Dünyevi şekavette ise ¹⁵⁵ فَلَا يُخْرِجُكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى ¹⁵⁶ örnek verilmektedir.

2.1.5. Müyesser

Müyesser kelimesi ي س ر harflerinden oluşmakta ve kolay olmak kökünden gelmektedir. Bu kök aynı zamanda bereketli ve bol olmayı da ifade etmektedir. Mesela Araplar يَسَّرَتِ الْإِبْلُ diyerek develerin bol süt vermesini ve çoğalmasını ifade etmektedir.¹⁵⁷ Zenginleşen birisi أَيْسَرَ الرَّجُلُ şeklinde ifade edilir. Fakirliğin zıttı olarak başka bir kullanımı şu beyitte geçmektedir:

لَيْسَ تَخْفَى يَسَارَتِي قَدَرٌ يَوْمٍ ... وَلَقَدْ يُخْفِي شِيمَتِي إِعْسَارِي

Gizli kalmaz zenginliğim bir gün dahi ... Ahlâkım ise gizleyebilir
fakirliğimi¹⁵⁸

Kolayca maddi kazanç sağlamayı ya da kolayca maddiyatı kaybetmeyi ifade ettiğinden dolayı kumar kelimesine ya da özel bir kumar çeşidine *meysir* denilmektedir. Çocukların kendi aralarında cevizlerle oynaması dahi meysir sınıfına girmektedir.¹⁵⁹ Meysir kelimesi Kur'ân'da bu anlamla geçmektedir.¹⁶⁰ Başka bir örnek

¹⁵⁴ Mü'minun 23/106 Rabbimiz, kötü yanımıza yenildik.

¹⁵⁵ Taha 20/117 Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa mutluluğunu yitirirsin.

¹⁵⁶ İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, 460.

¹⁵⁷ Zebîdî, *Tâcü'l-Arus min Cevâhiri'l-Kamus*, 14/457.

¹⁵⁸ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Daru Sâdır, 1993), 5/296.

¹⁵⁹ Zebîdî, *Tâcü'l-Arus min Cevâhiri'l-Kamus*, 14/463.

¹⁶⁰ Bakara 2/219.

ise Ali b. Ebî Tâlib'ten gelen “الشَّطْرُنْجُ مَيْسِرُ الْعَجْمِ / Satranç acemin meysiridir” sözüdür.¹⁶¹ Burada da kumar manasında kullanılmıştır.

İbaredeki *müyesserün* kelimesi Davudoğlu'nun çevirisinde “imkân” olarak yani “Herkeseye yaratıldığı şey için imkân verilmiştir” şeklinde verilmiştir.¹⁶² İmkân vermek, “bir işe muvafık olmak” ya da “işinde rast gitmek” anlamlarında kullanılmıştır. Ayette geçen ¹⁶³ فَسْتَيْسِرُهُ لِلْيُسْرَى ile aynı suredeki ¹⁶⁴ فَسْتَيْسِرُهُ لِلْعُسْرَى bunu ifade etmektedir. İlk ayette *yusr* kelimesi hayrı ifade etmektedir. Allah hayrı ve şerri (kolaylığı ve zorluğu) insana kolaylaştırır yani bu noktadaki muvaffakiyeti için imkân, imtiyaz tanır.

Fıkıh literatüründe geçen ve kelamla da ilişkili olan bir başka kullanım ise *kudret-i mümekkine* ve *kudret-i müyessire* kavramlarıdır. Müyesser kavramını kapsamakla birlikte aynı terkipte kader kelimesinin sözlük manasıyla ilişkisinin olması mana açısından açıklık getirecektir. Ö. Nasuhi bu iki terkibi kendi diliyle şöyle açıklamaktadır:

“*Kudret-i mümekkine, bir şey yapabilmek için insanı mütemekkin, muktedir kılan ve alât ve esbabın selâmetinden ibaret bulunan kudrettir ki, bu, her vacibin edasında şarttır. Kudret-i müyessire ise alât ve esbabın selâmetinden ibaret olup bir şeyi sühuletle yapabilmeğe vesile olan bir kudrettir ki, bir kısım malî vecibelerin vücubu ve zimmete devamı için şarttır. Zekâtın vücubu bu kudretin vücuduna bağlıdır.*”¹⁶⁵

İstitâatın tafsili niteliğindeki bu iki tanımda kişinin bir fiili gerçekleştiribilmesi için bedeninde o fiile ait yetenek ve organın sağlıklı bir şekilde bulunması *selâmetü'l-esbâb ve'l-âlât* ya da *sıhhatü'l-cevârih ve i'rtifâu'l-mevâni* sözüyle ifade

¹⁶¹ Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esirüddîn İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, thk. Rıdvan Mâmû (Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle, 2017), 1329; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, 13/42.

¹⁶² Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, çev. Ahmed Davudoğlu (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2020), 10/20.

¹⁶³ Leyl 92/7.

¹⁶⁴ Leyl 92/10.

¹⁶⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985), 1/31.

edilmektedir. Naklen bu terkiplerin manasını “*Allah hiç kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz*¹⁶⁶” ayetinde görülmektedir. *Mümekkine* asgari düzeyde ihtiyaç olunan güç iken, *müeyyessire* ise bu gücün devamındaki kolaylığı ifade eden güç ve şartlardır. Nitekim kudret-i müeyyessire, namaz ve oruç gibi bedenle yapılan ibadetlerin değil,¹⁶⁷ zekât ve öşür gibi mâlî ibadetlerin şartı sayılmıştır.¹⁶⁸

Son olarak müeyyesser kavramının fıkıhtaki rolüne Kur’ân’dan bariz bir örnek vermek gerekirse bu yemin kefareti olacaktır. “*Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefareti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır.*”¹⁶⁹ ayetinde kişiye kolaylık olması için “köle azadı”, “on fakiri doyurma”, “on fakiri giydirme” şeklinde sıralanması kolaylığın bir göstergesidir. Kişi yeminini bozduktan sonra bu üç seçeneği yapma gücü olduğu halde sonradan mâlî gücünü kaybederse yani suhulet ortadan kalkarsa kefareti oruç tutarak yerine getirebilir.

Başka bir hadiste yine müeyyesser olmaya örnek teşkil eden bir söz bulunmaktadır. Muaz b. Cebel’in, Resûlullah’a (s.a.v.) cennete sokacak ve cehennemden uzaklaştıracak ameli söylemesini istediğinde Resûlullah (s.a.v.) cevap vermeden önce *لقد سألت عن عظيم وإنه ليسير على من يسره الله تعالى عليه* “Sen bana çok önemli bir konu hakkında sordun. Bu Allah’ın kolaylaştırdığı kişiye kolay gelir” demektedir. Başka bir rivayette *بَخٍ بَخٍ سَأَلْتُ عَنْ أَمْرٍ عَظِيمٍ، وَهُوَ يَسِيرٌ لِمَنْ يَسَّرَهُ اللَّهُ بِهِ* şeklinde geçmektedir.¹⁷⁰ Allah’ın yapmayı kolaylaştırdığı kişiye kolay gelecek amellerden bahsederken aynı kökten gelen bir tabir kullanmıştır.

¹⁶⁶ Bakara 2/286.

¹⁶⁷ Şerife Özketen, “Ebû Mansûr Mâturîdî’ye Göre Fiillerin Ortaya Çıkışında İnsanın Kudretinin Rolü”, *Diyanet İlmî Dergi* 55/3 (15 Eylül 2019), 674.

¹⁶⁸ Orazsahet Orazov, *İslam Hukuk Metodolojisinde İmam Serahsî’ye Göre Emir ve Nehy* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 89.

¹⁶⁹ Mâide 5/89.

¹⁷⁰ İbn Hibbân, *el-Müsnedü’s-Sahîh “ale’t-Tekasim ve’l-Enva”*, 1/447 (No. 213).

Tüm bunların ışığında hadiste geçen *küllun müyesserun* terkipteki müyesser kelimesini varlık dünyasına çıkmak, bedensel ve maddi güç ile sınırlandırmak doğru olmayacaktır. Aksine asgari güç ve kudret sahibi kişinin meşguliyeti doğrultusunda zihin, psikoloji ve çevre gibi ilave bir kolaylık söz konusudur.

O halde bu cümleyi kavram itibariyle, “herkesin işi, yaratıldığı şey üzere rast gider; herkes yaratıldığı şey üzere muvafık olur; herkese yaratıldığı şey namına imkân ve imtiyaz sağlanır” şeklinde anlamak mümkündür.

2.1.6. Amel

Sözlükte iş, meslek, fiil, çalışma gibi anlamlara karşılık gelmektedir.¹⁷¹ Amel kelimesi daha özel anlamıyla “canlıların bile isteye yaptığı fiiller” olarak anlaşılmıştır.¹⁷² Kur’ân’da, dünyada din bakımından iyi ve kötü işlerde bulunmak amel kelimesiyle ifade edilmiştir.¹⁷³ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ¹⁷⁴ , وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا¹⁷⁵ gibi ayetlerde *fiil*den daha özel bir anlam olarak salihat ve seyyiat kapsamında kullanılmıştır. Verilen ayetlerle aynı manaya gelen başka ayetlerde ise farklı kelimelere yer verilmektedir.

Maide suresinde sırasıyla 62, 63 ve 79. ayetlerde amel, sun’ ve fiil kelimeleri geçmektedir. Başka ayetlerde إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ¹⁷⁶ , إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ¹⁷⁷ , إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا , إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ¹⁷⁶ , إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ¹⁷⁷ , وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ¹⁷⁹ , تَفْعَلُونَ¹⁷⁸ şeklinde geçen cümleler de göz önünde bulduğunda amel ve fiil ve sun’ arasında bir anlam farkından bahsedilmektedir. Fiil,

¹⁷¹ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, 11/475.

¹⁷² İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi’l-Kur’ân*, 351.

¹⁷³ İbnü’l-Esir, *en-Nihâye fi Garibi’l-Hadis ve’l-Eser*, 850.

¹⁷⁴ Bakara 2/281 Allah sizin yaptıklarınızdan haberdardır.

¹⁷⁵ En’am 6/132 Herkesin yaptığı işe göre derecesi vardır.

¹⁷⁶ Fatır 35/8 Allah yaptıklarımızı bilendir.

¹⁷⁷ Nur 24/30 Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

¹⁷⁸ Neml 27/88 O yaptıklarınızdan haberdardır.

¹⁷⁹ Ali İmran 3/115 Yaptığınız hiçbir iyilik inkar edilmeyecektir.

her varlığın yaptığı kasıtlı kasıtsız hareketleri; amel, daha hususi olarak insanların bir amaç için yaptığı davranışları; sun', ise bir hüner ve öncesinde bilgi gerektirerek ortaya konulan şeyleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Allah, Hz. Nuh'a gemi yapması gerektiğini emrederken gemiyi yap manasında ¹⁸⁰ *وَاصْنَعِ الْفُلْكَ* demektedir. ¹⁸¹ Aynı şekilde dini bir gerekçeyle elleriyle yaptıkları putları ifade ederken *وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ* ¹⁸² demektedir.

Bu kelimelerin aynı manaya geldiği de söylenmiştir.¹⁸³ Türkçede mana farklılığı olmasa da kullanım açısından “suç yapmak” yerine “suç işlemek” fiillerinin kullanılması bu kabilden sayılabilir.

Amel kelimesi *إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ* hadisinde¹⁸⁴ de aynı manada geçmektedir. Bu hadisin Mecelle kanunlarındaki karşılığı olan *el-umûr bi-makasidihâ* maddesinde *amel* yerine *emr* kelimesi almasıyla hukuki işler de kastedilerek anlam genişlemiştir. “*Fülden maksud fiülül-cevarih olup, kavl dahi cevarihden bulunan lisanın filidir. ..Bir fiile mukârin olmayan niyet üzerine talâk, vakf, bey', icâre, gasb, hibe gibi mu'amelattan olan ahkâm-ı şer'iyeye terettüb etmez.*”¹⁸⁵ ifadesinden amelden daha geniş bir mana kastedildiği anlaşılmaktadır. Yine bu ifadede fiil ile niyetin birleşmesi sonucunda amelin vuku bulacağı anlaşılmaktadır.

2.2. Rivayetlerde Geçen Ayetler

Resûlullah (s.a.v.) sözünün arkasından Şems ve Leyl surelerinden bazı ayetlere işaret etmektedir. Bunun ile kastını beyan etmiş ya da kastının sınırlarını çizmiş

¹⁸⁰ Hud 11/37.

¹⁸¹ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl Askerî, *el-Furûk fi'l-Lüga* (Dımeşk: Müessesetü'r-Risâle, 2019), 219.

¹⁸² Saffat 37/96.

¹⁸³ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim* (Dımeşk: Müessesetü'r-Risâle, 2016), 2/110.

¹⁸⁴ Buhârî, “Bedül'Vahy”, 1; Müslim, “İmare”, 155 Ameller niyetlere göredir.

¹⁸⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 1/40.

olabilir. Dolayısıyla bu ayetlerin nasıl anlaşıldığını bilmek, metnin muradını anlamamıza yardımcı olacaktır.

2.2.1. Leyl Suresi

Baki‘ mezarlığındaki rivayetlerde hadis Leyl suresinin 5-10. ayetleriyle son bulmaktadır. “Artık kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolayca hazırlarız. Fakat, kim cimrilik eder, kendini Allah’a muhtaç görmez ve en güzeli yalanlarsa, biz de onu kolayca zorluklara iteriz.” En güzeli tasdik eden ayetindeki *hüsna/en güzel* kelimesinin ¹⁸⁶ الَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ¹⁸⁶ ayetinin geçtiği rü’yet hadisi¹⁸⁷ delil getirilerek *cennet* manasında kullanıldığı söylenmektedir. Başka bir rivayette *hüsna* için *ibadetler karşılığı* verilmiştir.¹⁸⁸

Resûlullah’ın (s.a.v.) sözünde فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ ve فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ ayetlerine yer vermesi hadisteki *müeyesserün* kelimesiyle ilişkilendirilmiştir. Cennet için *yüsra* kelimesinin kastedildiği ve ibadetlerde meşakkatin insanlara kolaylaştırılmasıyla, “Allah insanlara cenneti kolaylaştırır” manası da verilmiştir. Tam aksini, cehennem için de düşünmek mümkündür.¹⁸⁹ Allah’ın kolay olanı kolaylaştırması ve zor olanı kolaylaştırması önceki ayetlerin şartları ardından sonuç olarak insana hayr ve şer verilir dolayısıyla kişi kolayca cennete ya da cehenneme gider şeklinde anlaşılmıştır.¹⁹⁰ Buradan hareketle ayetten hızlân ve tevfiğe işaret edilmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁶ Yunus 10/26 Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır.

¹⁸⁷ Müslim, “İman” 183; Tirmizî, "Sıfatü'l-Cennet" 2552.

¹⁸⁸ İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur’ani'l-Azim*, 2016, 4/785.

¹⁸⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 31/184.

¹⁹⁰ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsirü'l-Kur’ani'l-Azim Müsneden ‘an Rasûlillah ve’s-Sahâbeti ve’t-Tâbi‘în*, thk. Es’ad Muhammed Tayyib (Cidde: Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, 1998), 10/3441.

¹⁹¹ İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur’ani'l-Azim*, 2016, 4/786.

Zorluğa/şerre kolaylık tanınması tabiri üslup olarak Kur'ân'da ¹⁹² وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ayetinde de vardır. Burada müjdelemek, inzâr ve istihza manasında¹⁹³ anlam verildiğinde müşkül giderilmektedir.¹⁹⁴

2.2.2. Şems Suresi

Müslim rivayetinin İmran'dan nakledilen hadisinde Şems suresinin 8. ayeti ile hitap sonlanmıştır. Ayette fücüratın ve takvanın ilham edilmesi insana iyi ve kötünün beyan edilmesi denilmiştir.¹⁹⁵ İlham kelimesinin aslı (التلهم) “yutmak” manasına gelir. Fücür ve takvanın kalbe ilham edilmesi ise Allah tarafından insanın kalbine konulan duygulardır. Dolayısıyla duyguların ve dışa vurulan fiillerin ilhamı talim, tarif ve tebyinden başka bir şekilde de anlaşılmıştır. İlham, takvaya gideni takva konusunda muvaffak kılmak, fücür gideni ise kendi yoluna ulaştırmakla açıklanmıştır.¹⁹⁶

İnsana iyiliğin ve kötülüğün ilhamı iki farklı şekilde yorumlanmıştır. İlk görüşe göre ilham fücürün ve takvanın açıklanması, öğretilmesi, tarif edilmesiyle karşılık bulurken¹⁹⁷ diğer görüşe göre iltizam ile yorumlanmaktadır. İltizama meyleden görüşe göre Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) Vâhidî'den (ö. 468/1076) naklettiği¹⁹⁸ ilham ve tebyin arasındaki kelime farklılığını nakletmekte, ilk görüşü ise Mu'tezile ekolüne nispet etmektedir. Diğer nakillerde bu yorumun dayanağı İmran hadisinde, birinin

¹⁹² et-Tevbe 9/3.

¹⁹³ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 5/297.

¹⁹⁴ Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik el-Kurtubî İbn Battâl, *Şerhu İbn Battâl 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 3/440.

¹⁹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azim*, 2016, 4/782.

¹⁹⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 31/177.

¹⁹⁷ Ebü'l-Hasen Mukatil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beyrut: Daru İhyai't-Turâs el-Arabî, 2002), 4/711.

¹⁹⁸ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed Vâhidî, *el-Basît fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz ve dğr. (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 4/495.

insanların amelleri hakkında sorması üzerine Resûlullah'ın (s.a.v.) verdiği cevaba dayandırılmaktadır.¹⁹⁹

2.3. Rivayetlerde Kur'ân ile İlişki Kurulması

Teknik olarak, Resûlullah'ın (s.a.v) kendi sözünü Kur'ân ile tasdiklemesine “Kur'ân'a arz” denebilir. Kur'ân'a arz, özel anlamıyla hadisin Kur'ân ile uyumluluğunu ifade etmektedir. Bu yöntem ile hadisin bağlamı ile ayetlerin anlamı karşılaştırılarak doğru manaya ulaşmak gaye edinilmiştir. Belirli prensiplere dayanması gereken bu tahlil yönteminde, Kur'ân'a arz edilecek bağlamın nesnel yorumlara dayanması gerekmektedir.²⁰⁰ Bu yöntemin kabulünde ittifak olmamasıyla birlikte farklı özelliklerinden bahsedilmektedir. Hanefî usulünde arz, kabul şartı olarak değil inkita' başlığı altına alınarak külli bir bakış açısını ifade etmektedir.²⁰¹ Burada inkita', senedin muttasıl olmasıyla birlikte oraya çıkan *manevî munkatıdır*.²⁰² Sünnet literatüründeki tutarsız anlamların önünde bir engeldir.²⁰³ Fakat Şafîî usulündeki sünnet algısına göre böyle bir tahlil menfi görülmektedir.²⁰⁴

Bu araştırma bünyesinde konu edilen durum ise arz yöntemi olarak değil, Resûlullah'ın (s.a.v.) “arz üslubu” olarak nitelendirilmelidir. Bu ikisi arasındaki farka dikkat çektikten sonra, arz üslubunun *akla çağrışan anlamları en aza indirmek ya da sözünü dinleyici nezdinde daha da güçlendirmek* gibi bir gayesi olduğu söylenebilir. Nitekim Kur'ân-Sünnet ve Sünnet-Kur'ân uyumunun en isabetli ikili tasnif olduğuna

¹⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim Müsneden 'an Rasûlillah ve's-Sahâbeti ve't-Tâbi'in*, 10/3436; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân* (Mekke-i Mükerrreme: Daru't-Terbiyye ve't-Turâs, t.y.), 24/454.

²⁰⁰ Ahmet Keleş, *Hadislerin Kuran'a Arzı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 184.

²⁰¹ Mehmet Özşenel, *Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü* (İstanbul: İFAV, 2019), 38.

²⁰² Mutlu Gül, *Hanefî Usulünde Hadis Tenkidi* (İstanbul: İFAV, 2018), 117.

²⁰³ Keleş, *Hadislerin Kuran'a Arzı*, 63.

²⁰⁴ Muammer Bayraktutar, *İmâm Şafîî'nin Hadis Yorum Metodolojisi* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 83.

kuşku yoktur.²⁰⁵ İkili hakkında, dinin dayanağı olması bağlamında muvafık bir örtüşme söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.²⁰⁶ Bundan dolayı hadislerde rivayetin bir ayet ile desteklenmesi, Resûlullah'ın (s.a.v.) kendi sözünün bağlamını oluşturup asıl anlama yaklaşıtııcı bir etken olarak görülebilir. Anlam, anlayan açısından mutlak olarak sübjektiftir. Bundan dolayı hatipten beklenen kastının sınırlarını en isabetli biçimde çizmektir.

Resûlullah'ın (s.a.v.) sözünün arkasından destekleyici ya da açıklayıcı nitelikte ayet zikretmesi, hadis üslubuna aykırı değildir. Temel olarak hadis kitaplarındaki *kitabü't-tefsir* kısımları da bu minvaldeki hadisleri ihtiva etmektedir. Örnek olarak:

إِنَّ أَوْلَادَكُمْ مِنْ كَسْبِكُمْ وَهَبَةِ اللَّهِ لَكُمْ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَّا نَاهِيَةٌ وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورُ²⁰⁷

“Evlatlarını size kazancınızdan ve Allah'ın size hibesidir. Dilediğine kız çocukları dilediğine erkek çocukları verir.” hadisi verilebilir. Çeviri metinde ikinci cümle Şûrâ suresinin 49. ayetidir. Ayet olduğuna dair rivayette bir ayırım olmaksızın hadiste geçtiği görülmektedir.

إِنَّ اللَّهَ لِيُمْلِي لِلظَّالِمِ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَهُ لَمْ يُفْلِتْهُ قَالَ: ثُمَّ قَرَأَ: وَكَذَٰلِكَ أَخَذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ اللَّهَ لَشَدِيدٌ²⁰⁸

Bir başka örnek hadis ise “Hiç şüphesiz Allah zalime mühlet verir. Onu yakalayınca da kaçmasına fırsat vermez.” Sonra şu ayeti okudu: “Rabbin, zulme sapan toplulukları yakaladığında işte böyle yakalar. Şüphesiz onun cezalandırması çok acı vericidir.” hadisidir.

Müslim'in *Sahîh*'inde İmran b. Husayn'dan gelen rivayette İmran'ın muhatap olduğu kişi konuşurken de aynı üslubu devam ettirdiği görülmektedir. Ebü'l-Esved, İmran'a “كُلُّ شَيْءٍ خَلَقَ اللَّهُ وَمَلَكَ يَدِهِ فَلَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ” / “Her şey Allah'ın mahlukudur onun elindedir” dedikten sonra “O yaptığından sorguya çekilmez, yaratılmışlar

²⁰⁵ Nu'mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, çev. Mustafa Öz (Ankara: Ankara Okulu, 2019), 49.

²⁰⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs Şâfiî, *er-Risale* (Beyrut: Daru'n-Nefâis, 2010), 124.

²⁰⁷ Nu'mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, *Müsnedü Ebî Hanîfe (Harisî Rivayeti)*, thk. Ebû Muhammed el-Usyuti (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 146.

²⁰⁸ Buhârî, *Kitabü't-Tefsir*, “4686”.

sorulurlar”²⁰⁹ ayetini eklemektedir. Konuşurken kendi sözüyle ayet arasındaki ayrımı diliyle yapmadığı ve konuşmanın içine derç ettiği görülmektedir.

Resûlullah’ın (s.a.v.) bu üslubunun tabi bir üslup olduğunu söylenebilir. Sonuçta ortaya konan bir yargının muhatabı rahatlatmak ya da yargısını güçlendirmek adına bir dayanağa ihtiyacı vardır. Söz, arkasından ifadeyi destekleyecek kanıt zorunlu hale gelir.²¹⁰ Ayetlerin konu bağlamına göre konuşmanın içine eklenmesiyle oluşan hitap şeklinin, Resûlullah’tan (s.a.v.) gelen ve ilim çevresinde devam eden bir gelenek olduğu tespiti yapılmaktadır.

Bu üslupta üç farklı amacın ortaya çıktığı gözlenmektedir.

- Aynı söz farklı bir cümleyle ifade edilerek anlam güçlendirilmiş, muhatabın dikkati çekilmiştir. (Tekit - Tekrar)
- Sözü içinde çoklu anlam varken tek ya da daha az mana odak noktası haline getirilmiştir. (Tebyin)
- Yanlış anlamaya müsait akla gelen ilk mana ortadan kaldırılarak anlam yeniden inşa edilmiştir. (Talim)

Bu yollar rivayet eksenindeki uygulamada şu şekilde görülebilmektedir:

İfade:

Bir gün Resûlullah (s.a.v.) otururken elinde yeri çizdiği bir değnek vardı. Sonra başını gökyüzüne dikerek “Sizden her birinin cennetdeki ve cehennemdeki yerleri biliniyor.” dedi.

İlk anlam:

Ona “O zaman neden amel ediyoruz Allah’ın Resûlü?” denildi.

²⁰⁹ Enbiya 21/23.

²¹⁰ Aristoteles, *Retorik*, çev. Ari Çokona (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 208.

İfadenin Kastı:

Resûlullah ise “Hayır siz amel edin. Kim ne için yaratıldıysa ona müyesser olur.” dedi

Kastın Delili:

ve “Artık kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolayca hazırlarız. Fakat, kim cimrilik eder, kendini Allah’a muhtaç görmez ve en güzeli yalanlarsa, biz de onu kolayca zorluklara iteriz.” (Leyl 92/5-10) ayetlerini okudu.

Kimin cennete kimin cehenneme gideceğinin belli olması akla ilk olarak çabanın gereksiz oluşunu getirmektedir. Bu mana ortadan kaldırılmış ve onun yerine yeni bir mana inşa edilmiştir. Ardından bu yeni manayı destekler nitelikte ayet ile getirilmiştir. Bu yeni mana kader, amel, ahiret gibi isimlerin sınırlarını da yeniden çizmektedir.

2.4. Hadisin Anlamına Yönelik Yorumlar

Kendi toplum ve çağında söylenen sözlere dair anlayış, araya giren zaman dilimiyle beraber dış etkenler ve kültürün de tesiriyle değişmiştir. Tarihsel süreçte bütün metinler bu durumdan etkilenmiştir. Belki de tarihsel süreçte en az etkilenen metinlerin hadisler olduğu söylenebilir.²¹¹ Hadislerin toplumsal pratikte karşılık bulması için çabalar sarf eden şarihler metin ile muhatap arasındaki mesafeyi kısaltmayı amaçlamıştır.

Şerhlerde rivayetlerin anlaşılması metnin dış etkenleriyle birlikte gerçekleşmektedir. Zamanla biriken müktesebatın içinde anlamı bilinmeyen kelimeleri konu alan *garibü’l-hadis* ilmi, tenkide dair usul bilgileri, kelam ve fıkıh

²¹¹ Muhammed Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam b. Münebbih*, çev. Kemal Kuşcu (İstanbul: Bahar Yayınları, 1967), 8 (Mütercimim Önsözü) Ayrıca bk. 70.

tartışmaları, ulemanın kendi içinde ihtilafları ve bu ihtilafların gerekçeleri gibi pek çok meseleyi de ortaya koymaktadır.²¹²

Araştırmanın konusu olan rivayette görüldüğü kadarıyla hadisi anlamlandırmak isteyen ilk muhatap sahabe neslidir, ilk şarih ise Resûlullah (s.a.v.) olmuştur. Buraya kadar senede ve metne dair verilen bilgiler daha sonraki dönemde söz konusu hadise dair yapılan şerhlerin tahlil edilmesi kabilindedir. Aynı zamanda uzun rivayetlerin farklı cümlelerinden daha farklı yorumlar çıkarılmıştır. Son başlıkta ise hadise dair yazılan şerhlere yer verilecektir.

2.4.1. Hadisi Farklı Anlamada Etkenler

Resûlullah'ın (s.a.v.) peygamberliğinden itibaren vahiy ile muhatap olan sahabe, kendini İslam'a adapte ve entegre etmeye başlamıştır. Doğal ihtiyaçlardan ortaya çıkan ve hadis ilminin gelişimini etkileyen temel faktör, Müslümanlar arasındaki siyasi ve itikadi tartışmalar olmuştur.²¹³ Tartışmaların altında kültür gibi dış etkenler bulunmaktadır. Bu etkiler ise hadislerin bizzat kendisi olabileceği gibi çoğu zaman hadis usulünde kavramların farklı tanımları, sika ravinin ziyadesi, ahad ve mürsel rivayetlerin yeri gibi temel meselelerindeki ihtilaflardan kaynaklanmaktadır.²¹⁴ Hatta iklim koşullarının insanda görüşleri, ruh halleri ve ahlakı üzerinde önemli etkisi bulunduğunu söylemek mümkündür.²¹⁵

Bu noktada önemli bir ayırım yapmak isabetli olacaktır. Farklı hadislerden farklı yorumlar çıkarmak ihtilafların sebebidir. Aynı hadis üzerinde birden fazla yorum ortaya koymak ise ihtilafların sonucu kabilindedir. Başka bir ifadeyle aynı konuda farklı hadisler ihtilafı doğururken, o ihtilaflar bir hadis üzerindeki farklı yorumları

²¹²Mustafa Macit Karagözoğlu (ed.), *Hadis Şerh Literatürü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2020), 341 Ayrıca bkz. 289.

²¹³ Talat Koçyiğit, *Kelamcılar ile Hadisçiler Arasındaki Münakaşalar* (Ankara: TDV Yayınları, 1984), 94.

²¹⁴ Taha Çelik, *Hadis Mezhep İhtilaf - Beyhakî'nin Tahavî'ye İtirazları* (Konya: Palet Yayınları, 2019), 239.

²¹⁵ Recep Emin Gül, *Coğrafya, Kültür ve Hadis Rivayeti* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 21.

doğurmaktadır. İhtilafların kökenlerini araştırmak ve bilmek ise sağlam bir zemin oluşturacak, ortaya güçlü görüşler koymaya yardımcı olacaktır.²¹⁶

Araştırmanın konusu olan hadise dair yorumların temeli, amel kavramının sözlükteki konumundan hareketle insan hürriyeti ve amelin toplumdaki yerine göre değişiklik göstermektedir. Amel kavramının sözlük ve literatürdeki anlamı incelenmişti fakat kavramın kapsamı yorum farklılığında önemli olan başka bir faktördür. Nitekim ameli geniş kapsamda düşünen Matürîdî'ye (ö. 333/944) göre iman kalbin ameli sayılmaktadır.²¹⁷ Ona göre amelin anlam genişliği, hadisteki “*siz amel edin*” emrini anlamasını da etkileyecektir.

İbadet ise iman öğelerinin kabul edilmesi ardından Allah-kul ilişkisinin değerini belirlemektedir. İman için *doğruluğu üzerinde ısrar edilen inanç* şeklinde tanımlama yapmak mümkündür.²¹⁸ Eğer bu şekilde anlaşılırsa bu kelimenin arkasından söylenen yargıların kanıtlanması yükümlülüğü de ortadan kalkmaktadır. Fakat iman, bilgiyi duygusal ve duyusal bir forma dönüştürmektedir. Aynı zamanda Allah-kul ilişkisi insana ibadetin yanında ahlak ve amaç gibi potansiyel sorumluluklar yüklemektedir.²¹⁹ *Küllün müyesserün* hadisine dair yorumların temel farklılıkları ve farklılıkların sebepleri görüldüğü kadarıyla bunlardan oluşmaktadır.

Hadisin geçtiği kaynaklarda başta Kütüb-i Sitte üzerine yazılan temel şerhler olmak üzere, konuya dair başlık açılan tefsirlerin incelenmesinde gayret gösterilmiştir. Eş'ari anlayışa nispet edilen şarihlerinden Hattâbî (ö.388/998), İbn Battal (ö. 449/1057), Kastallânî (ö. 913/1517), İbn Hacer (ö. 952/1449) ve İbn Abdülhâdî es-Sindî'nin (ö. 1138/1726) eserlerinden aktarımlar bulunmaktadır. Şerh kitapları dışında Gazâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ'sı* ve *el-Mekâsıd*'ından, Fahreddin Râzî'nin (606/1210) *Mefâtihu'l-Gayb*'ından bu hadis hakkındaki değerlendirmeleri aktarılmıştır.

²¹⁶ Yavuz Köktaş, “Batalyevsi'ye Göre Hadislerde Ortaya Çıkan İhtilafların Sebepleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (01 Haziran 2003), 154.

²¹⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd -Açıklamalı Tercüme-*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 582.

²¹⁸ Hanifi Özcan, *Epistemolojik Açından İman* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 99-100.

²¹⁹ Şaban Ali Düzgün, *Sosyal Teoloji - İnsanın Yeryüzü Serüveni* (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 81.

Mâtürîdiyye ekolünün bu hadis özelindeki yorumlarına ise ekolün nispet edildiği kişi olan İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Kitâbü't-Tevhîd*'inden ve *et-Tevîlât*'ından, ayrıca *et-Tevîlât*'ın üzerine yazılmış Ömer en-Neseî'nin (ö. 537/1142) *et-Teysîr*'inden bilgiler aktarılmıştır. Ayrıca hadisimize özel değerlendirmelerde bulunmalarından dolayı Buhârî şarihlerinden Aynî (ö. 855/1451), İbn Melekzâde (ö. 854/1540) ve Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) ve ile iktifa edilmiştir.

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim'in (ö. 751/1350) *küllün müyesserün* hadisi hakkındaki değerlendirmeleri müstakil olarak nakledilmiştir. Kader üzerine yazılmış eserlerinden ve tefsirinden bu hadis hakkında yorumları aktarılmıştır.

Zahîrî olarak tanınan İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) bu hadis üzerine uzun bir değerlendirme yaptığı *el-Fasl*'ından bilgiler alınmıştır.

Kelâbâzî (başka bir okunuşa göre ismi: Gülâbâdî) (ö. 380/990), Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.386/996) ve Abdülkadir Geylânî (ö. 561/1166) gibi tasavvufî görüşlerin müteahhir müelliflerinden görüşler aktarılmıştır.

Mu'tezilî anlayış için Câhiz (ö. 255/869) ve Zemahşerî (ö. 538/1144) ile iktifa edilirken *el-Keşşâf*'ın üzerine değerlendirmeler yapan İbnü'l Müneyyir'in (ö. 683/1284) *el-İntisâf*'ından yorumlar eklenmiştir.

Şîî ve Harîcî görüşlerinden İmâmiyye için Muhammed el-Bâkır (ö.114/733), Ayyâşî (ö. 320/932), muasır yazar ve eski İran bakanlarından Muhammed Reyşehri (ö. 1443/2022), Zeydiyye için Zeyd b. Ali (ö. 122/740), İbâziyye için ise Rebi' b. Habîb (ö. 180/796)'in eserlerine başvurulmuştur.

Ayrıca şerhler içinde açıklanması gereken konular için felsefe eserlerinden ve makalelerden aktarımlar yapıldı.

2.4.2. Dirayetü'l-Hadis ve Hadisin Yorumları

Hadis ilminin, mutlak manada rivayetle ilgilendiğini söylemek doğru kabul edilmemektedir. Hadis ilmi rivayetin yanında dirayet bütünlüğüne de ihtiyaç duymaktadır. Nitekim mütekaddimûn, dirayeti şariat ve dil çerçevesinde, Resûlullah'ın (s.a.v.) takririnden kopmayarak hadislerdeki manayı, muradı ve kastı

araştıran bir ilim olarak görmektedir.²²⁰ Anlaşılması (feh̄m) ve hüküm çıkarılması (istinbât) yönünden metne odaklanmaktadır.²²¹ Bu bağlamda hadisin itikadi bir alana girmesinden dolayı itikadi anlayış farklılıkları göz önünde tutularak kategoriler oluşturulmuştur. Bu başlık altında, sırasıyla farklı grupların *küllün müyesserün* hadisi hakkındaki yorumları aktarılacaktır.

2.4.2.1. Eş‘ariyye Ekolünden Yorumlar

Küllün müyesserün hadisinde, amellerin önceden takdir edilmiş olması ve amel etmenin teşvik edilmesi arasında ilk bakışta bir tezatlık olduğu akla gelmektedir. Bu tezatlığın ortadan kalkması için amellerin iki boyutuna dikkat çekilmiştir. Birincisi ibadet boyutu, ikincisi ise hüküm boyutudur. “*Tamamlanmış bir karar üzerine amel ediyorsunuz*” sözü amellerin bâtin tarafını ve kararların Allah’a bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Devamında “*siz amel edin*” sözü ise amellerin zâhirdeki formunun ibadet olarak dış dünyaya çıkmasının gerekliliğini ifade etmektedir.²²² Yani geçen iki yargının arasını bulmak için *karar ve uygulama* temelinde yorum yapılmıştır.

Eş‘ari ekole nispet edilen Hattâbî (ö.388/998), salih amele müyesser olan kişinin kurtulacağını ummak, kötü amellere müyesser olan kişinin helak olmasından korkmak zâhirde öyle olsa da Allah katındaki durumun kimse tarafından bilinemeyeceğini ifade eder.²²³ Kastallânî (ö. 913/1517) ise bu hadisi, dünyada dışarıdan bakıldığında cehennemliğin (الشقي) cennetlikten (السعيد) ayrılacağına delil getirir. Çünkü dıştan görüldüğü gibi hükmedilir fakat iç dünyası Allah’a kalmıştır.²²⁴ İbadeti yapmak ya da terk etmek, cennet ve cehenneme girmenin ön koşulu değil,

²²⁰ Selçuk Coşkun, *Hadise Bütüncül Bakış* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 274.

²²¹ Zekeriya Güler, “Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet-Dirayet Bütünlüğü”, *İLAM Araştırma Dergisi* I/2 (1996), 116.

²²² Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1959), 11/498.

²²³ Ebû Süleymân Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm Hattâbî, *Me‘âlimü's-Sünen* (Şam: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1934), 4/318.

²²⁴ Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 9/124.

sadece alametidir.²²⁵ Çünkü amellerini harfiyen yerine getireceğini söyleyen bir bedevinin arkasından Resûlullah (s.a.v.) “eğer doğru söylediye cennete girdi” (أَفْلَحَ إِنْ) (دَخَلَ الْجَنَّةَ إِنْ صَدَقَ / صَدَقَ)²²⁶ demektedir. Ama aynı zamanda kimsenin amelleriyle cennete giremeyeceğini de (فَإِنَّهُ لَنْ يُدْخَلَ الْجَنَّةَ أَحَدًا عَمَلُهُ)²²⁷ ifade etmektedir. Bu iki yargının birleşmesi Kastallânî’nin, “İbadeti yapmak ya da terk etmek, cennet ve cehenneme girmenin ön koşulu değil, sadece alametidir” yargısını ortaya çıkarmaktadır.

Yine bu ekoldeki şarihlerden biri olan İbn Battal (ö. 449/1057) ise salih amellere müyesser olmak konusunda “Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi.”²²⁸ ayetini delil getirmektedir. Kötü amellere müyesser olan kişinin durumunu ise “Kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse, ameli iyi olan kimse gibi mi olacaktır?”²²⁹ ayeti ile açıklamaktadır.²³⁰

Resûlullah’ın (s.a.v.) verdiği cevap, kader konusunda kişinin içinde oluşabilecek birtakım soru işaretlerine insanları tatmin eden bir cevap niteliğindedir.²³¹ Nitekim bu cevap, kaderin manasının akıl yürütme yöntemleriyle çözülen diğer konulara benzemediğini göstermektedir.²³² Baskın kıyas mantığına göre sonuç belliyse çaba ortadan kalkmalıdır. Resûlullah’a (s.a.v.) cevap veren kişiler de bu fikirden hareketle karşılık vermiştir. Bu kıyasa karşı çıkan başka bir görüşe göre vakıada böyle olmaması gerektiği bazı örneklerle sunulmuştur. Hasta olan birisi kesinlikle iyileşecekse doktoru çağırması ya da çağırması durumunda hastalıktan kurtulacaktır. Tam tersine hastalıktan kurtulmak kişinin kaderinde yoksa da durum

²²⁵ Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, 2/455.

²²⁶ Buhârî, İman “46”; Müslim, İman “13”.

²²⁷ Buhârî, Rikak “6467”; Müslim, Sıfatü’l-Kıyame ve’l-Cenne “2820”.

²²⁸ Hucurât 49/7.

²²⁹ Fâtır 35/8.

²³⁰ İbn Battâl, *Şerhu İbn Battâl ‘alâ Sahîhi’l-Buhârî*, 10/304-305.

²³¹ Hattâbî, *Me’âlimü’s-Sünen*, 4/319.

²³² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, 11/498.

aynıdır. Fakat Stoacı felsefede bu tür analizin yetersiz olduğu söylenmektedir.²³³ Hastalıktan kurtulmak mümkün değilse doktoru çağırması bile hastanın ölümünü hazırlayacak şey olabilir.

Sonuca ulaştıran etkenlerin tutarlı bir zemine oturması için, temel etkenler ve yan etkenler olarak ikiye ayrılmaktadır. “Her insanın öleceği kesin bilgi olması sonucunda yaşamın anlamsız görülmesi” ilk kıyasa örnek verilmiştir. Nitekim olması kaçınılmaz herhangi bir olayın vuku bulması için sebepler zorunludur.²³⁴

Şarihlerin dışında, kelimelerdeki yetkinliğiyle şöhret kazanan Gazâlî’ye (ö. 505/1111) göre kader, nedensellik ilkesiyle açıklanmaktadır.²³⁵ Nedensellik zincirleme bir etkiyle bir sebebin başka bir sebebi ortaya çıkarmasına denir. Gazâlî nedenlerin oluşturduğu düzlemi, su saatinin çeşitli aksamaları arasında suyun gezmesi ve sonucunda saatin belirlenmesiyle örnek olarak vermiştir. Su saatinin kaynağından yavaş yavaş çıkması ve kurulu düzende belirli şartları sırasıyla takip etmesi insanların fiilleri gibidir.²³⁶ Sonuçta saati ya isabetli ya da sistemin herhangi bir adımındaki aksaklık ile hatalı gösterecektir.

Nedensellik usulünü, *küllün müyesserün* hadisini açıklamak için de kullanmaktadır. Sözü geçen çözümlenmeler nedenselliğin metafizik alandaki etkileri üzerine yapılmaktadır. Nedenselliğin nasıl olduğu kısmının ise epistemolojik boyutuna dahil olduğu söylenebilir. Nitekim Gazâlî’ye göre fiziksel süreçlerde sebep-sonuç ilişkisi zorunlu değildir; sonuç sebebe bağlı olmayabilir.²³⁷ Onun nedenselliğe karşı bu yaklaşımını bilmek, hadise nasıl baktığı konusunda daha çok bilgi verebilir.

Amel edin (اعملوا) sözü, Resûlullah’ın (s.a.v.) dilinden çıkmıştır ama ilmin kaynağı olan Allah bu sözün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Allah ilk sebeptir bütün

²³³ Cicero, *Kader Üzerine (De Fato)*, çev. C. Cengiz Çevik (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2020), 13.

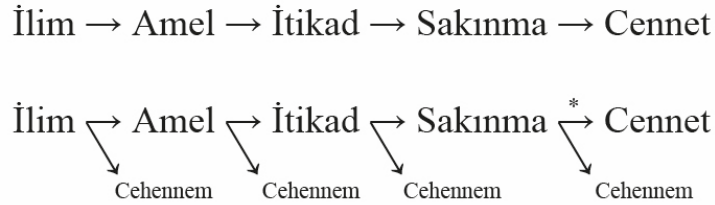
²³⁴ Cicero, *Kader Üzerine (De Fato)*, 20.

²³⁵ Yusuf Okşar, “Gazâlî’nin Nedensellik ve Âdetullah Düşüncesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2016), 287.

²³⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazâlî, *el-Maksadü’l-Esnâ fî Şerhi Me’ânî Esmâ’illâhi’l-Hüsna*, thk. Visam Abdülvahhab el-Cabi (Kıbrıs: el-Ceffan ve’l-Cabi, 1987), 93.

²³⁷ Okşar, “Gazâlî’nin Nedensellik ve Âdetullah Düşüncesi”, 288.

sebepler onunla başlamaktadır. İlim, arkasından hareket ve itaati doğurur.²³⁸ Dolayısıyla Gazâlî, insanın amel serüvenindeki sebepler silsilesini açıklarken ilk sebebi Allah'ın insanlara ameli emretmesini, yani ilmi koymaktadır. İlim, ameli doğurmaktadır. Amel insanda, itikadın/inanç sisteminin oluşmasına sebebiyet verir. İtikad ise korkuya iter. Bu korku insanların dünyaya olan düşkünlükten sakınmasına sebep olmaktadır. Nitekim bu silsile onu cennete götürür. Aynı şekilde ilk sebep olan ilim insanın kalbine düşmezse arkasından amel, inanç, sakınma meydana gelmeyeceğinden dolayı onu cehenneme sürükleyecektir.²³⁹ Kavramlarındaki zincir sıralaması özetle:

Nedensellik bir insanın başına gelene üzülmelerini de anlamlı bulmaktadır. “Madem kaderde var o halde neden üzüntü olsun” yargısına “çünkü kader üzüntüye neden olacak bir etkide bulunmuş, dolayısıyla üzülmeyi de kader silsilesinin içine almıştır” denmektedir.²⁴⁰

Amel kısmına kaderde temel edindiği nedensellik usulü ile değinen Gazâlî, hadisin devamındaki herkes müyesserdir (كل ميسر) terkiğini başka bir örnekle açıklamaktadır. Gazâlî'ye göre Allah'ın insanlara kolaylık vermesi, bir kralın uzaktaki kölesine yanına gelmesi için binek, elbise ve harçlık göndermesine benzetmektedir. Kralın kölesini çağırmasındaki amacı ona ihtiyaç duymasından kaynaklanmaz. Zaten bu durum örneklem için de uygun değildir. Kralın çağırması onun mülküne bir şey katmayacaktır. Köle kralın yapamayacağı bir şeyi de yapacak değildir. O halde kralın amacı sadece o köleyi yanına çağırıp ona yardım etmek istemesi olabilir. Kölenin

²³⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazâlî, *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1982), 4/89.

²³⁹ Gazâlî, *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*, 4/90.

²⁴⁰ Binyamin Abrahamov, “Gazâlî'nin Nedensellik Teorisi”, çev. Yaşar Türkben, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2009), 126.

yapması gereken bu imkanları kullanarak kralın isteğini yerine getirmesidir. Köle bu imkanları kullanmaz ya da bu imkanlarla başka bir yere giderse nankörlük etmiştir ve imkanları ihmal etmiştir.²⁴¹ Gazâlî'nin bu örneğinde kral ile köle arasındaki münasebet, Allah ile kul arasındaki münasebetle kıyaslanmaktadır. Allah'ın kullarına kolaylık için verdiği şeyler ise aletlerdir.

Hadisteki “Ne için yaratılmışsa” (لِمَا خُلِقَ لَهُ) kısmını İbn Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726) açıklarken insanlar ne için yaratılmışsa oraya yorulmadan ve kendini çok zora sokmadan gideceklerini ifade etmiştir.²⁴²

2.4.2.2. Mâtürîdiyye Ekolünden Yorumlar

Kaderin kapsamına girmeyen insan aklının, onu kavrayabilmesi için ahirete intikal etmesi gerekmektedir. Bu dünyada, kimin cennete kimin cehenneme gideceğini bilmek konusunda görüş ayrılığı vardır. İlk görüşe göre bilinebilir, çünkü hadisten her amelin bir karşılığa delil olduğunu çıkarılmaktadır. Aynî, ikinci görüşü tercih ederek bu konuda zan ortaya konabileceğini fakat kesin bir şey söylenemeyeceğini ifade etmektedir.²⁴³

Küllün müyesserün hadisinde önceden kaza ve kaderin mukadder olması insandan sorumluluğu kaldıran bir etken değildir. Allah burada sadece insanların aklına gelebilecek şüpheleri kaldırmaktadır.

Hadiste amellerin belli olması ve amelin teşvik edilmesi Mâtürîdî gelenekte fiilin iki yönüyle ifade edilmektedir. Fiilin yaratılmasıyla ilk defa meydana gelmesi (icad) Allah'a aittir. Yaratılan fiilin, dünya hayatında meydana gelmesi ise (kesb) insana aittir.²⁴⁴ Bu durum ateşin yakıcı olması ile fiilen bir şeyi yakmasına

²⁴¹ Gazâlî, *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*, 4/87.

²⁴² Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce*, 2/4.

²⁴³ Aynî, *Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 8/189.

²⁴⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd -Açıklamalı Tercüme-*, 345.

benzemektedir. Ateşin yakıcı olma özelliğini yaratan Allah'tır. Fakat bir şeyi yakarak o yakıcılığı meydana getiren insandır.²⁴⁵

Hadiste cennetlik ve cehennemlik şeklinde tercüme edilen sa'id (السعيد) ve şaki (شقي) kelimeleri, mutlu – mutsuz ve talihli bedbaht anlamlarına gelmektedir. İmam Matürîdî, Kur'an'da geçen "O gün geldiğinde Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Onlardan kimi mutsuzdur kimi mutlu"²⁴⁶ ayetini tefsir ederken mutlu ve mutsuzluğu ahirete girdikten sonraki durumuna nispet etmektedir. Birisi bu dünyada yanlış amelleri seçer, o ameller sonucunda cehenneme girer; dolayısıyla mutsuz (شقي) olur. Aynı şekilde bu dünyada emir ve yasaklara tâbi olur, amelleri neticesinde cennete girer; bundan dolayı mutlu (السعيد) olur.²⁴⁷ Bu durumda Mâtürîdî'ye göre said ve şaki olma durumu, dünyada farklı ahirette farklı olabilir. Yani hayatını salih amellerle geçiren birisi hayatının sonuna doğru amelleri değişme ihtimali olduğu için ahirete şaki olarak gidebilir.

Mâtürîdî, kavramlar hakkında bu tespitini yaptıktan sonra *küllün müyesserün* hadisini ele almaktadır. Rivayet sonunda ise "Eğer bu rivayet sabitse anlattıklarımıza delildir" değerlendirmesinde bulunmaktadır.²⁴⁸ Mâtürîdî'nin bu ihtiyatlı ifadesi rivayeti reddetmek için değil aksine rivayeti anlamak içindir.²⁴⁹

Ayrıca Ömer en-Nesefî, *Te'vilât*'ı kaynak olarak yazdığı *et-Teysir*'inde bu rivayet ile "Sonra ona yolu kolaylaştırdı"²⁵⁰ mealindeki ayeti tefsir etmektedir. İnsanların yaratıldıktan sonra onlara yolun kolaylaştırılması doğumun yolu ya da doğduktan sonra hayr ve şerrin yolu olarak iki farklı şekilde yorumlanmıştır. Hayr ve şer yolunun kolaylaştırılması ise *küllün müyesserün* hadisiyle desteklenmiştir.²⁵¹

²⁴⁵ Aynî, *'Umdetü'l-Kârî fi Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, 8/188.

²⁴⁶ Hud 11/105.

²⁴⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Mecdi Baslum (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 6/184, Bkz. 568.

²⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 6/184 فان ثبت هذا فهو يدل لما ذكرناه.

²⁴⁹ Yavuz Köktaş, *Hadislerin Anlaşılmasında Yöntem Tartışmaları* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 72.

²⁵⁰ Abese 80/20.

²⁵¹ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed Nesefî, *et-Teysir fi't-Tefsir*, thk. Mahir Edib Habuş (İstanbul: Daru'l-Lübab, 2019), 15/220.

Mesabihu's-Sünne şarihlerinden İbn Melekzâde, ashab “Neden ameli bırakmıyoruz?” sözü ile Allah’ın değişmeyen kaderi karşısında bedenlerini yormamaları gerektiğini düşündüğü ifade etmektedir. Resûlullah (s.a.v.) ise bu söz karşısında onlara amel konusunda ruhsat vermemiştir. Resûlullah (s.a.v.) Müslümanları havf/korku ve reca/ümit arasında tutmaktadır.²⁵² Nitekim amele devam etmek ümidin bir göstergesidir. Hadiste gaybın hükümlerinin ise Allah’a ait olduğuna vurgu yapılmaktadır.

İnsanların nasıl bir amel yapacağını Allah’ın bilmesi, Ali el-Kârî tarafından amelle beraber imanın da bileneceği şeklinde şerh edilmektedir.²⁵³ Bu açıklamanın ardından İbn Atâullah’tan (ö. 709/1309) “Allah indindeki makamını bilmek istersen, O'nun seni ne ile meşgul ettiğine bak” sözünü nakletmektedir.²⁵⁴

2.4.2.3. İbn Teymiyye ve İbn Kayyim’in Yorumları

İtikad konularında ayrı bir ekol olarak ele alınan bu isimlerin, çalışmada farklı bir başlık olarak açılmasının sebebi eserlerindeki bazı konuları reddiyeler halinde yazmalarından²⁵⁵ kaynaklanmaktadır. İbn Kayyim (ö. 751/1350), konu alınan hadis hakkında yorum yapmadan önce fiil ve ameller hakkındaki diğer fırkaların görüşlerini aktarmaktadır. Ardından diğerlerinden ayrılarak kendi görüşlerini sıralamaktadır. Kulların fiilleri iktisab etmesi anlayışını, iki kudretli varlık ortaya çıkarma meyli olduğundan dolayı eleştirmektedir. Bu ifade kul ve yaratıcının kudret bakımından birbirine denk olduğu izlenimini uyandırmaktadır.²⁵⁶

²⁵² Muhamed b. İzzeddin Abdullatif İbn Melek, *Şerhu Mesabihi's-Sünne li'l-İmam Begavî*, thk. Nureddin Talib (Kuveyt: İdaretü's-Sekâfeti'l-İslamiyye, 2012), 1/103; Ayrıca bkz. Ebü'l-Hasan Nureddin b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, *Şerhu Müsned-i Ebi Hanife*, thk. Halil Muhyiddin el-Mais (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 1/157.

²⁵³ Ali el-Kârî, *Şerhu Müsned-i Ebi Hanife*, 1/384.

²⁵⁴ Ali el-Kârî, *Şerhu Müsned-i Ebi Hanife*, 1/385; Ayrıca bkz. Muhammed Hayât el-Hanefi Sindî, *Şerhu'l-Hikem Ataillah* (Beyrut: Daru'l-Ma'arif, 2010), 49-50 *إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَعْرِفَ قَدْرَكَ عِنْدَهُ فَانظُرْ فِي مَا يُقِيمُكَ فِيهِ*.

²⁵⁵ Mehmet Sait Özervarlı, “Selefiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2009.

²⁵⁶ İbn Kayyim, *Şifai'l-alil fi Mesaili'l-Kaza ve'l-Kader ve'l-Hikme ve't-Ta'lil*, 347.

Kulun ihtiyar sahibi olduğunu reddetmemekle beraber sebeplere bağlı olan kulun fail olduğunu kabul etmektedir.²⁵⁷ Ona göre Allah'ın yarattığı fiilin yine kulda yarattığı kudretle meydana gelmesi sebeplerin sonuca izafe edilmesine benzemektedir. Yani sonuç, sebebe nispet edilebileceği gibi, sebebin yaratıcısına da nispet edilebilir. Böylece hem sebep hem de sebebin yaratıcısı sonucun meydana gelmesinde etkili olur. Bu argüman ile bütün varlık ve olaylar gibi insana ait fiillerin de ilâhî irade ve kudrete bağlı bulunduğunu belirtmekte, aynı zamanda insanın sorumluluğunu temellendirmektedir. İbn Kayyim'in bu dayanaklarıyla, hadise yaptığı yorumlar daha iyi anlaşılacaktır.

İbn Kayyim, *küllün müyesserün* hadisinde mukadder olan neticeye rağmen amele teşvik etmeyi, kaderin sebepler neticesinde meydana geleceği ile açıklamaktadır. Kul, kendisi için hazırlanan imkanlar ve sebepler ile kaderine yaklaşır. Allah her yarattığına dünya ve ahiretteki amaçları doğrultusunda kolaylıklar vermiştir. Sebeplerin elde edilmesi için ne kadar çaba harcanırsa hazırlanan kaderin meydana gelmesi de o kadar yakın olmaktadır. İbn Kayyim bunu birkaç örnekle açıklamaktadır. Bu örneklerden biri kaderinde alim olmak yazılı birisi hakkındadır. Nitekim o kişinin kaderine yaklaşması için pek çok sebebe ihtiyacı vardır.²⁵⁸ Çalışması, okuması, yollara çıkması, ilim sahibi insanlarla zaman geçirmesi bu yolda onu kaderine yaklaştıracak farklı farklı yollardır.

Canlıların sebeplere bağlı olmasını fitratla irtibatlandırmaktadır. Yani canlılar geçimlerini sağlamak ve yaşam fonksiyonlarını yerine getirmek için sebeplere başvuracak bir içgüdüyle yaratılmıştır. Nitekim sebeplere ihtiyaç duymak insanın fitratından olmasaydı ahiret ve dünya meseleleri birbirine girerdi.²⁵⁹ Bu durum Kur'ân'da peygamberlere karşı çıkan bir grubun "Dilese Allah'ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz"²⁶⁰ sözüne benzemektedir.

²⁵⁷ İbn Kayyim, *Şifâü'l-alil fî Mesaili'l-Kaza ve'l-Kader ve'l-Hikme ve't-Ta'lil*, 298.

²⁵⁸ İbn Kayyim, *Şifâü'l-alil fî Mesaili'l-Kaza ve'l-Kader ve'l-Hikme ve't-Ta'lil*, 65.

²⁵⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye İbn Kayyim, *et-Tibyân fî Eymâni'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Salim el-Batati (Beyrut: Daru İbn Hazm, ts.), 1/101.

²⁶⁰ Yasin 36/47 Ayrıca bkz. Nahl 16/35, Zuhruf 43/20, En'am 6/148.

İbn Teymiyye, bu hadisi açıklarken sebeplere ihtiyaç duymak konusunda bir çiftçiyi örnek vermektedir. Çiftçinin tarlasından hasılat alabilmek için tohum ekmeye ve onu sulamaya ihtiyacı vardır. Ayrıca Allah nasıl olsa olacağı biliyor deyip de tohum ekmeyen kişinin cahilce durumuna dikkat çekmektedir.²⁶¹ Somut sebeplerin yanında duayı ve tevekkülü de bir sebep olarak görmektedir.²⁶² Fakat hadisten de hareketle cennete girmenin sebebi olan ameli yerine getiren herkesin mutlu sona mı erişeceği konusunda “sebepler tek başına sonucu getirmez” demektedir.²⁶³

İbn Kayyim bu hadisten ortaya çıkan kader anlayışını Allah’ın hikmetine bağlamak için kaderin olmadığı bir ortamı düşünüyor. Yani ona göre eğer ameller kulların elinde olsaydı bu durum daha büyük bir zorluk meydana getirirdi. Bundan dolayı kullar, amellerin belli olmasına sevinmelidir. Zaten bu öneriye göre peygamber göndermesi Allah’ın kaderi müyesser kılmasını kanıtlamaktadır.²⁶⁴

2.4.2.4. Zâhiriyye Ekolünden Yorumlar

İbn Hazm (ö. 456/1064) hadisteki *müyesser* olmak durumunu istitâat/kuvvet çerçevesinde incelemektedir.²⁶⁵ İstitâat fiilin meydana gelmesini sağlayan gücü ifade eder. İbn Hazm fıkhıta mükelleflerin şartını oluşturan *mümekkine* ve *müyessire* kuvvetleriyle, fiillerin ortaya çıkışını açıklamaktadır. O, bu kuvvetlere fiil öncesindeki istitâat ve fiiller birlikte olan istitâat demektedir.²⁶⁶

Küllün müyesserin hadisinin ona göre Allah tarafından insanda yaratılan fiil esnasındaki istitâat olduğu söylenebilir. Bunu inşaat ustası örneğiyle

²⁶¹ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmû'ü Fetâvâ* (Cidde: Mecmeu'l Melik Fahd, 2004), 8/68.

²⁶² İbn Teymiyye, *Mecmû'ü Fetâvâ*, 8/176.

²⁶³ İbn Teymiyye, *Mecmû'ü Fetâvâ*, 8/70 مجرد الأسباب لا يوجب حصول المسبب.

²⁶⁴ İbn Kayyim, *et-Tibyân fi Eymâni'l-Kur'ân*, 1/104.

²⁶⁵ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*, çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 2/314.

²⁶⁶ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*, 320.

açıklamaktadır.²⁶⁷ Dışarıdan baktığında inşaat ustalığını yapabilecek gibi duran, bunun hakkında bilgi ve tecrübesi olan birini ortaya koymaktadır. Nitekim bu kişinin inşaatı yapabilmesi için inşaat malzemelerine ihtiyacı vardır. Bütün amelleri bu duruma benzetmektedir.²⁶⁸

Özetle insanlar içlerinde yetenek ve kavrayış ile yaratılırlar. Allah'ın insanı yarattığı çevre ve dış etkenler de bu yetenek ve kavrayışa denk düşecek biçimde olmaktadır. Bu durum başka bir örnek olarak kuşun uçuşuyla irtibatlanabilir. Kuş, uçabilme yeteneğiyle yaratılmışsa uçabilmesi için gerekli kanat, aerodinamik, kütle, görme yeteneği gibi faktörlerle dünyaya gelmesi gerekmektedir. İçinde yaratılan fiilin dış etkenlerle birlikte dünyada var olması onun bu fiile müyesser olması açısından önem arz etmektedir.

2.4.2.5. Tasavvufî Yorumlar

İlk dönem Sufi yorumlar, kelimeler hakkında kendine has birtakım yorumlar ortaya koymasından ve diğer yorumlara nazaran nüans farklılıklarından dolayı müstakil olarak incelenmesi uygun görülmüştür. İlk dönem sufilerinden Kelâbâzî, *küllün müyesserün* hadisini “kader ve fiillerin yaratılması” babında aktarmaktadır. Hayrın da şerrin de Allah tarafından yaratıldığına delil getirmektedir. İnsan kendi fiillerini kendi yaratır görüşünü savunanlara red olarak insanın irkilmesini örnek vermektedir. Bunun Allah tarafından yaratılması gibi diğer fiiller de Allah tarafından yaratılmıştır. Hatta Kelâbâzî bazı hareketlerde Allah fiil ve ihtiyarı yaratırken, irkilme hareketinde fiil yarattığını fakat ihtiyar yaratmadığını delil getirmektedir. Ardından insanda var olan fiillerin Allah için, Allah ile, Allah'tan ve Allah'a olduğunu aktarmaktadır.²⁶⁹

²⁶⁷ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*, 322.

²⁶⁸ Krş. Çetin Balanuye, *Spinoza'nın Sevinci Nereden Geliyor?* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019), 107.

²⁶⁹ Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf* (Kahire: Mektebetü'l Hancı, 1994), 24.

Ebû Tâlib el-Mekkî, hadisi “ilmin fazileti, kelim ilmi ve kıssacıların eleştirisi” babında ele almaktadır. Hikâye anlatmakla şöhret bulanları tenkit ettikten sonra cahil olmasına rağmen alim gibi tavırlar takınanlardan bahsetmektedir. Ardından ise doğru ilme teşvik ederek her işi yapan birileri ve her ilmin bir alimi olduğunu ifade etmek suretiyle *küllün müyesserün* hadisini getirmektedir.²⁷⁰

Abdülkadir Geylânî ise “kaderin hayrı ve şerrine, kazanın acı ve tatlısına inanmanın gereği” babında zikretmiştir. İnsanın başına gelen musibetin onun hatasından kaynaklanmadığını, hatalarının ise tercih ettiği sebeplerden kaynaklanmadığını ifade ettikten sonra bu hadisi nakletmektedir.²⁷¹

2.4.2.6. Mu'teziliyye Ekolünden Yorumlar

Câhız (ö. 255/869) tespit edildiği kadarıyla sadece bir eserinde *كل ميسر لما خلق* كَلْ ميسر لما خلق terkihini hadis olduğunu zikretmeden metin arasında kullanmaktadır.²⁷² Bu söz *farklı işlere yönelmenin hikmeti* başlığı altında geçmektedir. Orada bu sözü açıklarken Allah'ın her insanı farklı bir işe yöneltmesinden bahsetmektedir. Ona göre eğer böyle olmasaydı belki de yeryüzünden bazı yönelimler ve düzeni sağlayan işler silinirdi.

Bu durumu hayvanları konu edinen meslekleri zikrederek örneklendirmektedir. Nitekim insanların bir kısmı hayvanlar üzerinden bilim yaparken, bazıları onları avlar, bazıları bakıcılığını ya da çobanlığını yapar, bazıları ise hayvanlardan tedavi amaçlı ilaçlar yapar.²⁷³ Bu şekilde tek bir nesne üzerindeki farklı etkiler, nimetler bakımından hayatta bütünlük oluşturmaktadır.

²⁷⁰ Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Acemî Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-Kulüb fi Mu'âmeleti'l-Mahbûb ve Vasfî Tarîki'l-Mürîd ilâ Makami't-Tevhîd*, thk. Asım İbrahim el-Kayalî (Beyrut: Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 1/253.

²⁷¹ Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkadir b. Ebî Sâlih Geylani, *el-Gunye li-Tâlibî Tarîki'l-Hak 'Azze ve Celle*, thk. Ebu Abdurrahman Salih b. Muhammed (Beyrut: Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/140.

²⁷² Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân* (Beyrut: Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1/94.

²⁷³ Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, 1/94.

Câhız'ın genellikle iki yönüyle hadislere yaklaştığı söylenebilir. Tercih ettiği rivayetler az lafızla çok mananın olduğu edebiyat yönünden yaklaştığı rivayet ve kelamcı kimliğiyle yaklaştığı rivayetler olarak ayrılabilir.²⁷⁴ Fakat bu hadis hakkında yaptığı yorumlar ile -elimizde kısıtlı bilgi olmasını göz önünde tutarak- manayı sadece dünya işlerine yorduğu çıkarımı yapılabilir.

Zemahşerî (ö. 538/1144) ise hadisi Leyl suresinde aktararak, kolaylaştırmak kelimesini açıklamaktadır. Ona göre teysir kişinin itaate kolay ve basit şekilde ulaşması için Allah tarafından verilen bir *lütüftur* denebilir.²⁷⁵

El-Keşşaf tefsirindeki Mu'tezilî görüşleri eleştirmek için yazılan İbnü'l-Müneyyir'in (ö. 683/1284) *el-İntisâf* isimli eserinde, Zemahşerî'ye bu hadisin anlamı özelinde bir eleştiri yöneltilmektedir. Onun ifadesiyle "Zemahşerî bu yorumuyla ehl-i sünnete dil uzatmakta ve hakkı iskalamaktadır." Aynı zamanda, teviliyle anlamın içini boşalttığını söylemektedir.²⁷⁶ Nitekim ona göre ilahi lütuf insanın iradesiyle ilgili görülmemektedir. Allah tarafından verilen lütuflar akıl, peygamber gönderilmesi ve ilâhî kitaplar olarak sayılabilir.²⁷⁷

2.4.2.7. Şîi ve Hârici Taraflardan Yorumlar

Küllün müyesserün hadisi, İmâmiyye fırkasının muasır eserlerinden *Mîzânü'l-Hikme*'de Cafer es-Sâdık'ın (ö. 148/765) dilinden aktarılmaktadır. Rivayetin ilk kısmını, insanların yaratılmadan önce cennetlik mi cehennemlik mi olacağını bilindiğini ihtiva etmektedir. O halde kul cennetlik olarak yaratılmışsa dünyada kötü amel işleyebilir mi sorusuna cevap vermektedir. O, bu soruya cevap olarak cennet için yaratılan kulların dünyada kötü ameller içinde bulunmasını mümkün görmektedir.

²⁷⁴ Hüseyin Akyüz, *el-Câhız'ın Hadis-Sünnet Anlayışı* (Ankara: Ankara Okulu, 2014), 116.

²⁷⁵ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Haka'iki Ğavâmizi't-Tenzîl (mea el-İntisâf fîmâ Tedammenehü'l-Keşşâf mine'l-İ'tizâl)* (Beyrut: Daru'l Kütübi'l-Arabiyye, 1986), 4/762.

²⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Haka'iki Ğavâmizi't-Tenzîl (mea el-İntisâf fîmâ Tedammenehü'l-Keşşâf mine'l-İ'tizâl)*, 4/762.

²⁷⁷ İlyas Çelebi, "Lutuf", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003).

Allah, onun kötü amelinı sevmese de o kulu sevmesinin önünde bunu engel olarak görmemektedir.²⁷⁸ Ayrıca nakil üslubundan Şîî rivayet usulünde rivayetin kimden alınacağına dair ipucu bulunmaktadır. Ravinin soyunun Ali b. Ebi Tâlib'e kadar sayılması bilgi kaynağının merkezinde ve bilgiyi nakleden kişide olması gereken özelliği açıklamaktadır. Zira imamların bilgisine olan güven ve psikolojik üstünlük ortaya konmaktadır.²⁷⁹

Her insanın yaratıldığı amele müyesser olmasını ise sonuç odaklı yorumladıkları söylenebilir. İnsanların sadece kulluk için yaratıldığını söyleyen ayeti²⁸⁰ delil getirerek bu hadisin bütün insanlara, kulluk yapmaları için fırsat verildiğini ifade ettiği kabul edilmektedir.²⁸¹ Ayyâşî (ö. 320/932), Leyl suresindeki ilgili ayetleri tefsir ederken “hayr isteyene Allah hayrı kolaylaştırır, şer isteyene ise Allah şerri kolaylaştırır” ifadesini kullanmaktadır.²⁸²

Zeydî ekolde ise Zeyd b. Ali (ö. 122/740), cebrî görüşe cevap niteliğinde yazılan bir başlık altında bu rivayeti zikretmektedir. Hadis olduğuna vurgu yapılmadığı görülmektedir. Cebrî görüşe karşılık olarak Allah'ın peygamberler göndermesini, adil ve hakîm olmasını, insanları mükellef yaratmasını söyledikten sonra “amel edin” emrinin ayet olduğuna dikkat çekmektedir.²⁸³ Ardından *küllün müyesserün* sözünü zikrederek amel edebilecek bütün kolaylığın insanlara sağlandığını ifade etmektedir. Yani Allah'ın peygamberler göndermesi amelin kolaylaştırıcı bir etkeni olarak görülmektedir.

İbâziyye imamlarından Rebi' b. Habîb (ö. 180/796) *küllün müyesserün* hadisini “*Kaderiyye mezhebine karşıt delil*” babında rivayet etmektedir. Bu hadisten sonra rivayetini başka eserde tespit edemediğimiz “küfrün anahtarı kaderi inkâr etmektir”

²⁷⁸ Muhammed Reyşehrî, *Mizânü'l-Hikme* (Kahire: Daru'l-Hadis, 2001), 5/1961.

²⁷⁹ Bekir Kuzudişli, “Şia'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (31 Mayıs 2018), 63.n

²⁸⁰ Zâriyât 51/56.

²⁸¹ İbn Muhammed Takî b. Maksûd Alî el-Meclisî Muhammed Bâkır, *Bihârü'l-Envâri'l-Câmi'a li-Düreri Ahbâri'l-E'immeti'l-Ethâr* (Beyrut: Daru'l-Hayati't-Turâs el-Arabî, 1983), 5/157.

²⁸² Ebû'n-Nadr Muhammed b. Mesud b. Muhammed Ayyâşî, *Tefsîrü'l-'Ayyâşî* (Beyrut: Müessesetü'l-Bi'set, 2000), 3/171.

²⁸³ Zeyd b. Ali, *Mecmu' Kütüb ve Resail*, 255.

rivayetini senedsiz bir şekilde doğrudan Resûlullah'a (s.a.v.) dayandırarak aktarmaktadır.²⁸⁴

2.4.2.8. Günümüzdeki Yorumlar

Hadiste geçen, Allah'ın olmuş ve olacak her şeyin bilgisine sahip olması durumu, günümüz kader anlayışının ibadet tarafında birtakım sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Yavuz Köktaş bu duruma dair "arabesk kader anlayışı" tabirini kullanmaktadır.²⁸⁵ Kaderin bazı ayetlerde geçtiği gibi sadece doğa yasaları manasında kısıtlanmasının doğru olmadığını aktarmaktadır. Nitekim kaderin miktar, ölçü ve denge manasının her şeyi kapsaması kâinat dahil olmak üzere insan dünyası, hal ve davranışları da şamildir. İnsanların düzeninde, aynı doğada olduğu gibi, idrak etmekte zorlansak da bir ölçü ve denge bulunmaktadır. Hadiste hem ahiretteki sonucun belli olması hem de amellerin emredilmesi, insanın özgür iradesinin dahi kaderine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.²⁸⁶

Resûlullah'ın (s.a.v.), amellerin gerekli olduğuna dair cevap vermesi bütün olan bitenlerin ve özellikle insan eylemlerinin Allah'ın izni dahilinde gerçekleştiği anlamına gelmektedir.²⁸⁷ Amelleri yapmakta çaba gösterenlere amellerin kolaylaştırılması bunu teyit etmektedir. Ayrıca hadiste geçtiği gibi saadet ve şekavet içinde olmak yani mutlu ya da mutsuz olmak, cahiliye döneminde şans ve talihe bağlanmaktadır. Fakat Resûlullah bu ifadesiyle mutluluk ve mutsuzluk durumlarının temel sebebini Allah'a bağlamaktadır. Doğrudan cennetlik ve cehennemlik kelimelerinin ifade edilmemesi ise hem dünyadaki hem de ahiretteki mutluluğu ve mutsuzluğu kapsamaktadır.²⁸⁸

²⁸⁴ Rebî' b. Habîb, *el-Câmi 'u's-Sahîh Müsnedü'r-Rebî' b. Habîb*, 201.

²⁸⁵ Yavuz Köktaş, *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 261.

²⁸⁶ Köktaş, *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri*, 263.

²⁸⁷ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslam* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 1/605.

²⁸⁸ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 3/185.

Şuna da dikkat çekilmiştir ki; Kur'ân'da saadet ve şekavet kelimelerinin ahirete nispet edilmesi dünyada mutlu ya da mutsuz olmanın önemsiz ve geçici olduğunu ifade etmektedir. Buradan hareketle mutluluğun kadere iman olduğu çıkarımı yapılmaktadır.²⁸⁹ İman – ibadet ilişkisi, vücudun sağlıklı olabilmesi için besinlere ihtiyaç duymasıyla ilişkilendirilmektedir.²⁹⁰ Bu şekilde iman-ibadet öncülleri, besin-sağlık öncülleriyle kıyaslanmaktadır.

Küllün müyesserün hadisinde, bu konu hakkındaki diğer hadisler gibi kader inancı kesin ve net bir şekilde ifade edilmiştir. Hiçbir hadiste insanın fiillerinde hür olduğu inancı çıkarılamamaktadır. Bu hadiste de Arap müşriklerinin mutlak kader anlayışı ve Hristiyanların kaderi inkâr etmedeki tutumunun ortasında bir yol izlenmiştir. Bir başka ifade ile Resûlullah, Müslümanların karşılaşma ihtimali olan kaderin inkârı ve kadere bel bağlama inançları karşısında nasıl bir tutum sergilemeleri gerektiğine yol haritası çıkarmaktadır.²⁹¹

2.4.2.9. Hadisin Diğer Anlam Vecihleri

Sünneti, bilginin inşası yolunda sadece bulunduğu bağlamdan ibaret sanmamak gerekmektedir. Hadisleri en genel manada iki kola ayırmak mümkün gözükmemektedir. Hadis metinlerinde bugüne ulaşan anlam, teşri' sünnet ve ihbarî sünnet şeklinde anlaşılabilir. İhbarî sünnet, duyu organlarının alanından çıkan gayb, geçmiş-gelecek, kıyamet gibi alanlar üzerinde temellenirken, teşri' boyutundaki sünnette ise ahlak, muamelat, inanç gibi konular yer almaktadır. Bu iki kolu birbirinden ayrı düşünmek anlamda kısır bir döngünün kapısını aralayacaktır. Aynı zamanla rivayetleri anlamak için çeşitli ilimlere başvurmak kaçınılmaz hale gelmiştir. Örneğin hadislerden hüküm istinbat etmek için usul-i fikh kaidelerinin tatbik edilmesi doğal bir ihtiyaç neticesinde gerçekleşmiştir.²⁹²

²⁸⁹ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 3/186.

²⁹⁰ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, 1/486.

²⁹¹ Koçyiğit, *Kelamcılar ile Hadisçiler Arasındaki Münakaşalar*, 156.

²⁹² Köktaş, *Hadislerin Anlaşılmasında Yöntem Tartışmaları*, 87.

Belli başlı birikim sahibi olan şarihler, birtakım ipuçlarından yola çıkarak hadisin temel kastının dışında çıkarımlar ortaya koymuştur. *Küllün müyesserün* hadisinde, ahiret ve amel çıkarımlarıyla birlikte hayata dokunan başka detaylara da dikkat çekilmiştir. Bu çıkarımları aşağıda sıralandığı şekliyle özetleyebiliriz.

- 1- Ali rivayetinin mezarlıkta geçmesi üzerine mezarlıkta konuşmanın, toplantı yapmanın, topluca oturmanın caiz olduğu çıkarımı yapılmıştır. Nitekim Buhârî ilgili rivayeti “Birinin Kabirde Vaaz Etmesi Ve Etrafında Oturulması” babında zikretmektedir. Buradaki vaaz ise kabirde olması açısından ölümü hatırlatmak ve ahiret hakkında konuşmakla tavsif edilmiştir.²⁹³ Aynı zamanda Resûlullah’ın (s.a.v.) mezarlıkta değnekle yere bir şeyler çizmesi cenazenin olduğu ortamda ağır başlı durmak gerektiğini de göstermektedir. Nitekim insanlar böyle ortamlarda tanıdıklarını dahi görseler onlarla hoşbeş etmeden selam vermekle yetinirler.²⁹⁴
- 2- Resûlullah’ın (s.a.v.), elindeki sopa ile yere bir şeyler çizmesiyle önemli bir şeyler düşündüğü anlaşılmıştır.²⁹⁵ Bu durum, insan fitratındaki doğal bir davranıştır. Nitekim Resûlullah’ın (s.a.v.) bu yaptığı, günümüzde bir şeyler düşünürken elindeki objeyle ilgilenen kimseleri andırmaktadır.
- 3- Bu hadis iki farklı konuya benzemektedir. Birincisi yazılmış rızıkla beraber insanın onu kazanması, ikincisi ise yazılmış ecel ile beraber tıbbî tedaviye olan ihtiyaçtır. Bu iki durumda da takdir gizli bir nedene bağlanmıştır ve kaderin varlığı bu çabaları ortadan kaldırmamaktadır. En basit anlamıyla birinin karnını doyurması için ağzını hareket ettirmesi gerekirken, bir

²⁹³ Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, 2/454.

²⁹⁴ Aynî, *‘Umdetü’l-Kârî fî Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, 8/190.

²⁹⁵ Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, 7/421.

sıkıntıyı aşması için küçük bir çaba göstermesi gerekmektedir. Kimse gözle görmediği ilahi hakikatler var diye, gözle gördüğü sebepleri terk etmez.²⁹⁶

- 4- Hadiste, insanlara hayr ve şer konusunda kolaylık sağlanması cebir anlayışını ortadan kaldıran bir yargı olarak anlaşılmıştır. Cebir, insanın mecbur kalarak zorla sürüklenmesidir. Fakat rivayetteki teysir, amelin isteyerek ve rahatlıkla yapılabileceği şeklinde yorumlanmıştır.²⁹⁷ Aynı zamanda amele teşvik edilmesi kişinin ahirette masiyetine bahane olarak kaderi göstermesinin önünü kapatmaktadır.

Aynı şekilde şerri Allah'ın yaratmadığını düşünen Kaderiyye fırkasının bu görüşünü ortadan kaldırmaktadır. Herkesin yaratıldığı amele müyesser olması, şerrin de amel kapsamına girmesinden dolayı Allah'tan başkasına nispet edilmemektedir.²⁹⁸

- 5- İbn Kayyim, ashabın Resûlullah (s.a.v.) karşısındaki “çalışıyoruz ya Resûlullah”²⁹⁹ (نَجْتَهُدُ يَا رَسُولَ اللَّهِ) ya da “amellerimde asla şimdi olduğumdan daha çalışkan olmayacağım.”³⁰⁰ (فَلَا أَكُونُ أَبَدًا أَشَدَّ اجْتِهَادًا فِي الْعَمَلِ مِنِّي الْآنَ) şeklindeki tutumun üstün bir anlayışa, doğru ve sağlam bir bilgi seviyesine sahip olduklarına delil olduğunu ifade etmektedir. Onun ifadesiyle, eğer akıllarında başka bir soru işareti kalmış olsaydı onlar bizden önce sorarlardı.³⁰¹

²⁹⁶ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ' Begavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Sa'id el-Kadı, Taha Yahya eş-Şeyh (Mısır: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, 2014), 1/105.

²⁹⁷ İbn Battâl, *Şerhu İbn Battâl 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, 10/303; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 11/498.

²⁹⁸ Aynî, *Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 8/189.

²⁹⁹ İbn Hibbân, 1/312 (No. 108).

³⁰⁰ İbn Hibbân, 2/52 (No. 342).

³⁰¹ İbn Kayyim, *et-Tibyân fî Eymâni'l-Kur'ân*, 1/99.

- 6- Bu hadiste Resûlullah'ın (s.a.v.) dilinden Kur'ân'ın delil getirilmiş olması sünnetin Kur'ân'dan neşet ettiğine delildir.
- 7- Resûlullah (s.a.v.), mezarlıktaki tavırla çevresindekilerin zihninde bir merak uyandırmakta ve onları düşünmeye teşvik etmektedir. Ardından gelen itirazlara cevaplarını vermektedir. Burada, eğitim metodu olarak izlediği yol görülmektedir. İmran b. Husayn, Resûlullah'ın (s.a.v.) bu metodunu fark etmiş olmalı ki, Ebü'l-Esved'e "İnsanların bugün çalışması hakkında ne düşünüyorsun?" (أَرَأَيْتَ مَا يَعْمَلُ النَّاسُ الْيَوْمَ) şeklinde başlayarak onun dikkatini celb etmesiyle aklında soru işaretleri uyandırmaktadır.

2.4.2.10. Değerlendirme

Bu hadisi anlama yolunda Eş'arî, Mâtürîdî, Zâhiri ve Tasavvufî yorumlarda amel, ahiret ve kader konusunun fûru meselelerdeki ihtilaflara rağmen gözle görülür bir anlayış farklılığı ortaya çıkarmadığı söylenebilir. Mesela İbn Kayyim, kesb görüşünde hâdis kudretin bulunmasını eleştirdikten sonra bu durumu temellendirmek için kulun kesbinde hâdis kudretle beraber Allah'ın kudretini de zikretmektedir.³⁰² Bu durumda tartışmaların genel itibariyle lafzi olduğunu söylemek mümkündür. Aynı şekilde hadiste geçen sa'id ve şaki kavramlarının durumunu açıklarken Mâtürîdîler dünyada farklı gibi gözükse de ahirette durum değişebilir görüşündedir. Eş'arîlerde ise kulun son andaki amelleri said ve şaki olması için belirleyici noktadır. Aslında iki geleneğin farklı görünen ifadelerinde sebepleri ve sonucu değiştiren bir farklılık olmadığı söylenebilir. Nitekim bu tartışmanın lafzi olduğu aktarılmaktadır.³⁰³

Ayrıca bu grupların hadisi anlamada bütüncül bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Hadiste kimin cennetlik ve cehennemlik olduğunun Allah tarafından

³⁰² İbn Kayyim, *Şifai'l-alil fi Mesaili'l-Kaza ve'l-Kader ve'l-Hikme ve't-Ta'li*, 348.

³⁰³ Şemsüddîn Ahmed b. Süleyman İbn Kemal Paşa, *Mesailü'l-İhtilâfi Beyne'l-Eşâ'ire ve'l-Mâtürîdiyye*, thk. Sa'id Abdüllatif Fevde (Ürdün: Daru'l-Feth, 2009), 57.

bilinmesi ile devamındaki “Siz amel edin” emri arasındaki köprü diğer ayet ve hadislerin ışığında kurulmuştur.

Eş’ari alimler içinde genel olarak muhaddisler, hadisteki ahirette herkesin yerinin belli olması ile amel etmeye devam etmek arasındaki ilişki üzerinde durmaktadır. Kalam alimi olan Gazâlî ise bu durumun bir adım daha ilerisine giderek müyesser olmanın ve amel etmenin anlamı üzerinde durmaktadır. Mâtürîdî alimler ise daha çok irade, fiilin yaratıcısı ve ahiret üzerinde durmuştur. İbn Kayyim ve İbn Teymiyye’nin bu hadisin yorumlanmasında amellerin nasıllığı ve nedeni üzerinde durduğu söylenebilir.

Mu’tezilî ve bazı Şî-Hâricî ekollerin usulleri bu hadisle taban tabana çakışmasına rağmen hadisin sıhhatini eleştiren ya da zayıf olduğunu iddia eden biri tespit edilememiştir.³⁰⁴ Aksine hadisi kabul ederek kendi usulleri çerçevesinde inceleme yolunu tutmuşlardır. Bu ekollerin içindeki bir taraf hadisin ahiretle değil de dünyadaki işlerle bağlantısına dair yorumlar getirmektedir. Diğer bir taraf ise amelin emredilmesini insanın hür iradesine hamletmektedir.

Günümüzdeki yorumların geneline bakınca ise hadisi anlama noktasında tarihsel ve konjonktürel bir farklılık olmadığı söylenebilir.

Ortak bir yön olarak *küllün müyesserün* hadisinde ilk bakışta kader-amel arasında bir çelişki var gibi görünmesine rağmen incelenen bütün şarihlerin bu çelişkiyi ortadan kaldıran önermelerde bulunduğu saptanmıştır. Hadisin uzun metinlerinden usul, adap, sosyal ilişki, hadislerin ilmî konumu, sahabenin karakteri gibi farklı alanlarda da saptamalar ortaya çıkmıştır.

³⁰⁴ Krş. Muhammed Mustafa A’zamî, *İslâm Fıkıhı ve Sünnet - Oryantalist Schacht’a Reddiye*, çev. Mustafa Ertürk (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 95.

SONUÇ

Sünnetin sübûtunu sağlamanın ilk ve en önemli aşaması senedin tahricidir. Eğer rivayette tarihsel bir şüphe bulunmuyorsa o yazılı metin geçmişin bulgularını bugüne taşıyacaktır. O andan itibaren metinde geçen her kelime ayrı ayrı önem taşır. Fakat her kelime ve cümlenin sınırlarını sünnet bütünlüğü içinde diğer ayet ve hadisler çizmektedir.

Araştırma konusu hadis önce isnad analizine tabi tutulmuştur. Hadisin ittisalinde bir zayıflık tespit edilememiştir. Bazı tariklerin munkatı olduğuna dair aktarımlar yapılsa da bu durum aynı metnin farklı tarikleriyle ortadan kalkmıştır. Aynı durumu mübhem ravilerin bulunduğu tarikler için de söylemek mümkündür. Zayıf kabul edilen tariklerin sahih rivayetlerle desteklenerek sahih li gayrihî derecesine ulaştığı sonucuna varılmıştır.

İnsanlığın fikir ayrılığına düştüğü konulardan biri olan *kader* düşüncesinden Müslümanlar da nasibini almıştır. Zamanın sebepler silsilesiyle ilerlediği hayatta her toplum elinde olmadan başına bir şeyler geldiğini biliyor ve buna bir anlam vermeye çalışıyordu. Bu kitlelerin arasında Müslümanlar kendilerine has bilgi kaynaklarından hasılatlarını toplarken onlara anlamlar vermeye çalışmışlardır. Hadiste geçen amel kelimesini ibadet etmek dışında anlamak hadisi bağlamından koparmaya sebep teşkil etmektedir.

Bu çalışmada ise yargı-yazgı bağlamındaki *küllün müyesserin* hadisi her ekolün kendi mutfağına girmesiyle ortaya başka bir şey çıktığı söylenebilir. Bu farklılıkların bazısı anlamda bir değişkenlik göstermezken bazılarında ciddi farklı anlamlar olduğu yorumlar saptanmıştır. Ayrıca yorumlar kendi içinde birtakım sorular ortaya çıkarmaktadır. Ondandır dolayı her şarih kendi çevresinde akla gelen soruları da ekleyerek yorumlarını bunun çevresinde gerçekleştirmiştir. Ayrıca kendi dönemindeki şaz bir gruba karşı bu nassı kullanan kişiler görülmektedir.

Hadisteki *كُلُّ مَيْسَرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ* kısmı farklı formlarla, farklı yerlerde ve zamanlarda, farklı kişiler hitap alınarak defalarca geçtiği tespit edilmiştir. Resûlullah

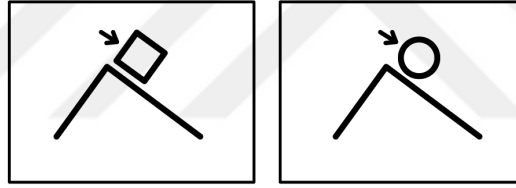
(s.a.v.) kimi zaman sorulan soruyu açığa kavuşturmak, kimi zaman da düşündürmek için bir konu açmak suretiyle bu hadisi söylemiştir.

Allah'ın insanlara amelleri kolaylaştırması tabiri sadece bu hadiste değil başka hadislerle ve ayetlerle de kullanılmıştır. Bu, tabirin aslında kullanılan bir tabir olduğunu göstermektedir.

Hadis etrafında dile getirilen problem ve tartışmaların ne olduğu, nelerden kaynaklandığı konusunda genel bir kanaat oluşturmaya gayret edilmiştir. Hadisin ihtiva ettiği konuların İslam düşüncesinde diğer alanları da ilgilendirmesi veçhile konuyla irtibatlı başka araştırmaların ortaya konmasını mümkün kılmaktadır.

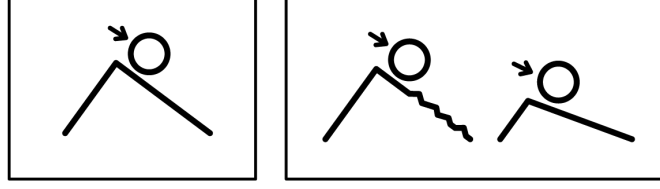
Bu hadis hakkındaki yorumlar iki genel çerçevede toplanarak özetlenebilir.

1. Herkes yaratıldığı şeye [beceri ile] müyesser olur.

Bu yoruma göre, başarıya ya da başarısızlığa ulaşma noktasında kolaylaştırılma durumu kişinin kendi becerileriyle ilişkilidir. Becerinin yanında güç, tahammül, psikoloji, bilgi ve ilgi gibi faktörler de eklenebilir. Örneğin bir küp ve küre aynı şartların sağlandığı eğim, zemin ve kuvvet ile kat ettiği yol aynı olmamaktadır. İtme gücünün etkisiyle kürenin devinimi küpe nazaran daha *kolay* olacaktır. Aynı şekilde insanlar da becerileri doğrultusunda mesafe almaktadır. Bu durum aynı etkinin farklı sonuçlar doğurmasını mümkün kılmaktadır.

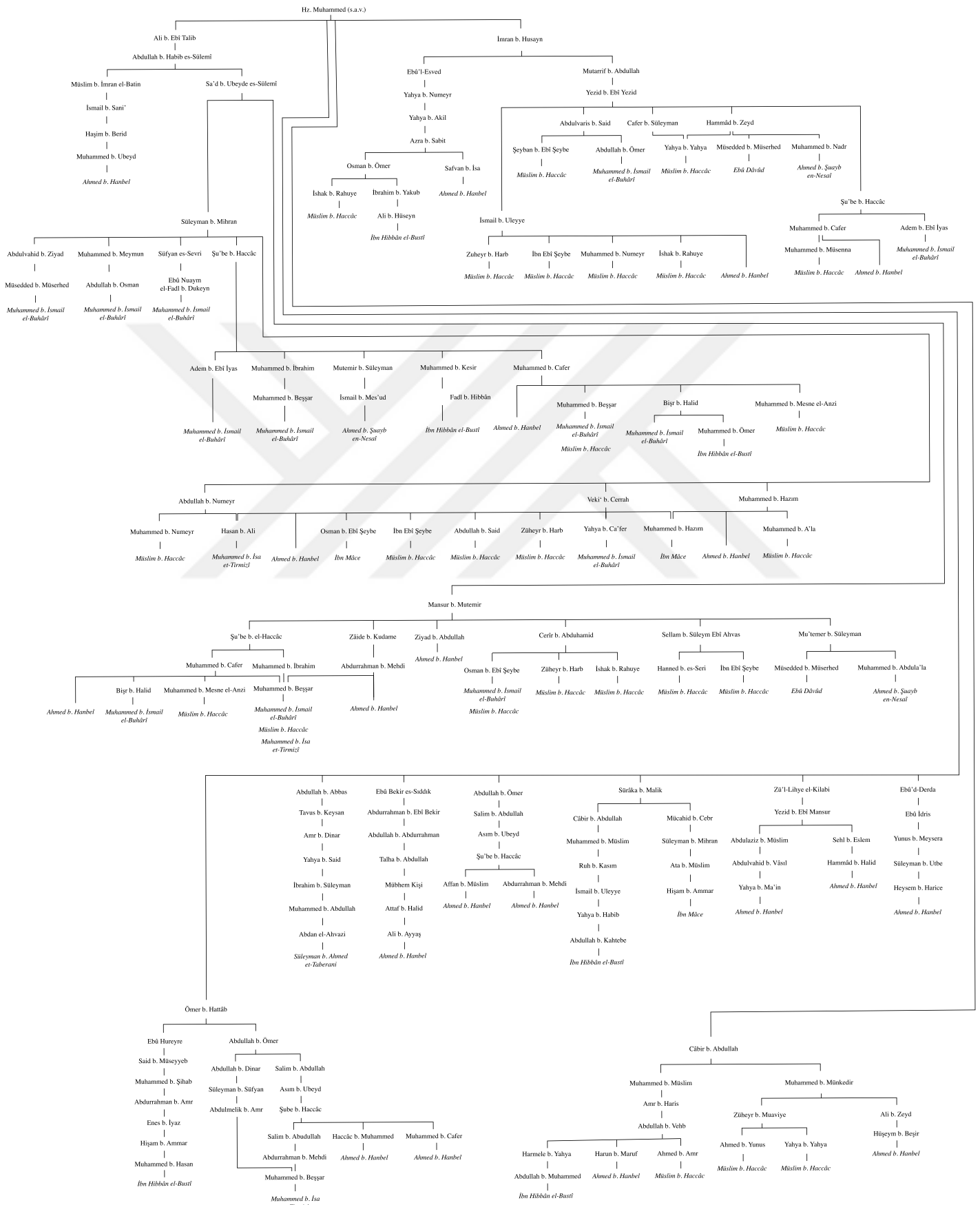
2. Herkes yaratıldığı şeye [çevre şartları ile] müyesser olur.

Bu yorum ise hedefe ulaşmanın temel etkeni olarak çevresel faktörleri öne sürmektedir. Diğer yorumdaki küre örneği bu defa farklı eğim ve zemin şartlarıyla incelendiğinde hedefe varmada farklılıklar gözlemlenecektir. Aynı beceri, güç ve bilgiyi taşıyan kişilerin malzeme, çevre ve mekân farklılığıyla sonuca ulaşmaları değişkenlik göstermektedir. Bu durum akıntıya doğru ve akıntıya karşı kürek çeken kişilere benzemektedir.

EKLER

Şema.1 : Çalışmada geçen hadislerin senedi

Hadisin geçtiği kaynaklar:

1. Ma'mer b. Raşid'in (ö.153), *el-Câmi'*
2. Ebû Hanîfe (ö.150), *el-Musned (Rivâyetü'l-Haskefi)*
3. Süfyân es-Sevrî (ö.161), *Min Hadîsi'l-Îmâm Süfyân b. Sa'id es-Sevrî*
4. İbrahim b. Tahmân'ın (ö.163) *Meşyehatü İbn Tahmân*
5. Abdullah b. Mubârek (ö.181), *el-Müsned*
6. Ebû Yusuf Yakup b. İbrahim (ö.182), *el-Eser*
7. Abdullah b. Vehb (ö.197), *el-Kader*
8. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö.204), *el-Müsned*
9. Ahmed b. Hanbel (ö.241), *el-Müsned*
10. Buhârî (ö.256), *el-Câmi'u's-Sahîh*
11. Müslim (ö.261), *el-Câmi'u's-Sahîh*
12. İbn Mâce (ö.273), *Sünen-i İbn Mâce*
13. Ebû Dâvûd (ö.275), *Sünen-i Ebî Dâvûd*
14. Tirmizî (ö. 279), *es-Sünen*
15. Ebû Bekr b. Ahmed eş-Şeybânî İbn Ebî Âsım (ö.287), *es-Sünne*
16. Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-İtkî el-Bezzâr (ö.292), *el-Bahru'z-Zehhâr*
17. Nesâî (ö.303), *el-Müctebâ / es-Sünenü'l-Kübrâ*
18. Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (ö.307), *Müsnedü Ebî Ya'lâ*
19. Ebû Bekr b. el-Hallâl (ö.311), *es-Sünne*
20. Ebû Avâne, Yâkûb b. İshâk en-Nisâbü'rî (ö.316), *el-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muharrec alâ Sahîhi Müslim*
21. Hayseme b. Süleyman (v.343), *Min Hadîsi Hayseme b. Süleyman*
22. Ebû Bekr eş-Şâfîî, Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdillâh el-Bağdâdî el-Bezzâz (ö.354), *el-Ğaylâniyyât*
23. İbn Hibbân, (ö.354), *es-Sahîh / et-Tekasim ve'l-Enva'*
24. et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Suleymân b. Aḥmed (ö.360), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*
25. et-Taberânî, (ö.360), *Müsnedü's-Şâmiyyîn*

26. Ebû Bekr el-Acurrî (ö.360) *Kitâbü'ş-Şerî'a*
27. İbn Mende, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk (ö.395), *Kitâbü't-Tevhîd ve Ma'rifeti Esmâ'illâh*
28. Temmâm er-Râzî, Ebû'l-Kâsım Temmâm b. Muhammed el-Becelî ed-Dimeşkî (ö.414), *Fevâ'idü'l-Hadis*
29. Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî (ö.444), *Risâletü'l-Vâfiyye*
30. Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî (ö. 454), *Müsnedü'ş-Şihâb*
31. el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî (ö.458), *Şuabü'l-İman*
32. Yahyâ b. el-Huseyn eş-Şecerî, Yahyâ b. el-Huseyn el-Curcânî (ö.499), *Tertîbu'l Emâli'l-Hamîsiyye*
33. Ebû Muhammed el-Beğavî, el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' (ö.516), *Şerhü's-Sunne*
34. İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen (ö.571), *Mu'cemu'ş-Şuyûh*
35. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzi (ö.597), *Câmi'ü'l-Mesaniid*

KAYNAKÇA

Abrahamov, Binyamin. “Gazâlî’nin Nedensellik Teorisi”. çev. Yaşar Türkben. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2009), 115-141.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşit. Kahire: Müessesetü’r-Risâle, 1. Basım, 2001.

Akyüz, Hüseyin. *el-Câhız’ın Hadis-Sünnet Anlayışı*. Ankara: Ankara Okulu, 2014.

Ali el-Kârî, Ebü’l-Hasan Nureddîn b. Sultan Muhammed. *Şerhu Müsned-i Ebi Hanife*. thk. Halil Muhyiddin el-Mais. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1985.

Ali Haydar Efendi. *Dürrü’l-Hükkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.

Aristoteles. *Retorik*. çev. Ari Çokona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Furûk fi’l-Lüga*. Dimeşk: Müessesetü’r-Risâle, 2019.

Âşikkutlu, Emin. “Teşeyyu’”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2011.

Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *‘Umdetü’l-Kârî fi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001.

Ayyâşî, Ebû’n-Nadr Muhammed b. Mesud b. Muhammed. *Tefsîrü’l-‘Ayyâşî*. Beyrut: Müessesetü’l-Bi’set, 2000.

A’zamî, Muhammed Mustafa. *İslâm Fıkhı ve Sünnet - Oryantalist Schacht’a Reddiye*. çev. Mustafa Ertürk. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.

Bâcûrî, İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed. *Tuhfetü’l-Mürîd ‘alâ Şerhi Cevhereti’t-Tevhîd*. Kahire: Daru’s-Salam, 7. Basım, 2017.

Balanuye, Çetin. *Spinoza’nın Sevinci Nereden Geliyor?* İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019.

Bayraktutar, Muammer. *İmâm Şâfi'î'nin Hadis Yorum Metodolojisi*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ'. *Şerhu's-Sünne*. thk. Sa'id el-Kadı, Taha Yahya eş-Şeyh. Mısır: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, 2014.

Bilgin, Recep. "Hadis Usulünde Makrûn Rivayet Olgusu". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55 (15 Haziran 2022), 79-111. <https://doi.org/10.21054/deuifd.1087166>

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Dr. Mustafa Dîb el-Boğa. 6 Cilt. Beyrut: Daru İbn Kesir, 1993.

Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *Kitâbü'l-Hayevân*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-Luga ve Sîhâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafur Attar. Beyrut: Daru'l-İlm, 1987.

Cicero. *Kader Üzerine (De Fato)*. çev. C. Cengiz Çevik. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2020.

Coşkun, Selçuk. *Hadise Bütüncül Bakış*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.

Creswell, John Ward. *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. çev. Selçuk Beşir Demir vd. Ankara: Eğiten Kitap, 2017.

Çelebi, İlyas. "Lütuf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 2003.

Çelik, Taha. *Hadis Mezhep İhtilaf - Beyhakî'nin Tahavî'ye İtirazları*. Konya: Palet Yayınları, 2019.

Düzgün, Şaban Ali. *Sosyal Teoloji - İnsanın Yeryüzü Serüveni*. Ankara: Otto Yayınları, 2020.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani. *Sünen-û Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhiddin Abdülhamit. Şam: Daru'l-Fikr, ts.

Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *el-Âlim ve'l-Müteallim*. çev. Mustafa Öz. Ankara: Ankara Okulu, 2019.

Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *Müsnedü Ebî Hanîfe (Harisî Rivayeti)*. thk. Ebû Muhammed el-Uyuti. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.

Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *Müsnedü Ebî Hanîfe*. thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî. Riyad: Mektebetü'l Kevser, 1994.

Ebû Tâlib, Muhammed b. Alî b. Atyye el-Acemî el-Mekkî. *Kütü'l-Kulûb fî Mu'âmeleti'l-Mahbûb ve Vasfî Tarîki'l-Mürîd ilâ Makami't-Tevhîd*. thk. Asım İbrahim Kayalı. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-b. Ezher. *Tehzîbü'l-Lüga*. 8 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Turâs el-Arabî, 1. Basım, 2001.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Me'ânî Esmâ'illâhi'l-Hüsnâ*. thk. Visam Abdülvahhab el-Cabi. Kıbrıs: el-Ceffan ve'l-Cabi, 1987.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1982.

Geylânî, Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkadir b. Ebî Sâlih. *el-Gunye li-Tâlibî Tarîki'l-Hak 'Azze ve Celle*. thk. Ebû Abdurrahman Salih b. Muhammed. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Gül, Mutlu. *Haneî Usulünde Hadis Tenkidi*. İstanbul: İFAV, 2018.

Gül, Recep Emin. *Coğrafya, Kültür ve Hadis Rivayeti*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Güler, Zekeriya. "Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet-Dirayet Bütünlüğü". *İLAM Araştırma Dergisi* I/2 (1996), 113-132.

Hamidullah, Muhammed. *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam b. Münebbih*. çev. Kemal Kuşcu. İstanbul: Bahar Yayınları, 1967.

Hatib el-Bağdadi, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *Tarihü'l-Bağdat*. 24 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1996.

Hattâbî, Ebû Süleymân Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *Me'âlimü's-Sünen*. Şam: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1934.

İbn Asâkir, Ebû Muhammed Üsame b. İbrahim'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin. *Tarihu Medineti Dimeşk*. thk. Ebû Muhammed Üsame b. İbrahim Said Ömer b. Ğarame el-Ömeri. 80 Cilt. Şam: Daru'l-Fikr, 1995.

İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik el-Kurtubî. *Şerhu İbn Battâl 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled. *Kitâbü's-Sünne ve mea'hu Zılâlü'l-Cenne'*. thk. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî. Beyrut: Mektebetü's-Selami, 2005.

İbn Ebî Hâtım, Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-Ta'dil*. Beyrut: Daru İhyai't-Turâs el-Arabî, 1. Basım, 1952.

İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-Tadil*, ts.

İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim Müsneden 'an Rasûlillah ve's-Sahâbeti ve't-Tâbi'in*. thk. Es'ad Muhammed Tayyib. Cidde: Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, 1998.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1959.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisanü'l-Mizan*. 7 Cilt. Lübnan: Müessesetü'l-A'lemi, 2. Basım, 1971.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker*. thk. Muhammed Murabî. Beyrut: Daru İbn Kesir, 2017.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvame. Şam: Daru'r-Reşid, 1. Basım, 1986.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî.

Tehzîbü't-Tehzîb. 12 Cilt. Delhi: Matba'atü Dâ'ireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiye, 1. Basım, 1909.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*. çev. Halil İbrahim Bulut. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *el-Mecruhin mine'l-Muhaddisin*. thk. Hamdi Abdülmecid. 2 Cilt. Riyad: Daru's-Sami', 1. Basım, 2000.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *el-Müsnedü's-Sahîh "ale't-Tekasim ve'l-Enva"*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Delhi: Dâ'ireti'l-Me'ârifî'l-Osmaniyye, 1. Basım, 1973.

İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye. *et-Tibyân fi Eymâni'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Salim el-Batati. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2019. Basım, ts.

İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye. *Şifai'l-alil fi Mesaili'l-Kaza ve'l-Kader ve'l-Hikme ve't-Ta'lil*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Ümmülkura Yaynevi, 2010.

İbn Kemal Paşa, Şemsüddîn Ahmed b. Süleyman. *Mesailü'l-İhtilâfi Beyne'l-Eşâ'ire ve'l-Mâtürîdiyye*. thk. Sa'id Abdüllatif Fevde. Ürdün: Daru'l-Feth, 2009.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*. ed. Sami b. Muhammed es-Selame. 8 Cilt. Riyad: Daru't-Tayyibe, 1999.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*. Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle, 2016.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid. *Sünen-ü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisanü'l-Arab*.

15 Cilt. Beyrut: Daru Sâdır, 3. Basım, 1993.

İbn Melek, Muhamed b. İzzeddin Abdullatif. *Şerhu Mesabihi's-Sünne li'l-İmam Begavî*. thk. Nureddin Talib. Kuveyt: İdaretü's-Sekâfeti'l-İslamiyye, 2012.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakatü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî. *Mecmû'u Fetâvâ*. Cidde: Mecmeu'l Melik Fahd, 2004.

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısrî. *el-Kader ve Mâ Verede fi Zâlike mine'l-Âsâr*. thk. Abdülaziz Abdurrahman el-Useym. Mekke-i Mükerrreme: Daru's-Sultan, 1. Basım, 1986.

İbnü'l Kutıyye, Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz b. İbrâhîm el-Endelüsî. *Kitâbü'l-Efal*. thk. Ali Fevde. Kahire: Mektebetü'l Hancı, 1993.

İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *ed-Dûafa ve'l-Metrukûn*. thk. Abdullah el-Kadı. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1985.

İbnü'l-Esir, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn. *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*. thk. Rıdvan Mâmû. Dımeşk: Müessesetü'r-Risâle, 2017.

İbrâhîm b. Tahmân, Ebû Saîd ibn Şu'be el-Herevî. *Meşyehatü İbrâhîm b. Tahmân*. Dımeşk: Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, 1983.

İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Ma'rifetü's-Sikât*. thk. Abdülalim Abdülazim el-Bustavî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dar, 1985.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin Râgıb. *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2014.

Karagözoğlu, Mustafa Macit (ed.). *Hadis Şerh Literatürü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2020.

Karapınar, Fikret. *Anlatım Özellikleri Açısından Sahih-Hasen Rivayetler ve Mevzû Haberler*. Konya: Adal Ofset, 2009.

Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Mısır: el-Matbaatül-Kübrâ el-Emîriyye, 1905.

Kelâbâzî, Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'küb el-Buhârî. *et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*. Kahire: Mektebetü'l Hancı, 1994.

Keleş, Ahmet. *Hadislerin Kuran'a Arzı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2020.

Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî Moğultay b. *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâ'i'r-Ricâl*. thk. Ebû Abudrrahman Adil b. Muhammed, Ebû Muhammed Üsame b. İbrahim. 12 Cilt. Kahire: Fâruk'ul-Hadis, 1. Basım, 2001.

Koçyiğit, Talat. *Kelamcılar ile Hadisçiler Arasındaki Münakaşalar*. Ankara: TDV Yayınları, 1984.

Köktaş, Yavuz. "Batalyevsi'ye Göre Hadislerde Ortaya Çıkan İhtilafların Sebepleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (01 Haziran 2003), 135-154.

Köktaş, Yavuz. *Hadislerin Anlaşılmasında Yöntem Tartışmaları*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.

Köktaş, Yavuz. *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.

Kutlay, Halil İbrahim. *Hadiste Sened Tenkidi*. İstanbul: Elif Yayınları, 2015.

Kuzudişli, Bekir. *Hadis Rivayetinde Bağlam - Sebebü İrâdi'l Hadis*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.

Kuzudişli, Bekir. "Şia'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (31 Mayıs 2018), 59-92.

Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *Hadis Değerlendirme Kriterleri / er-Ref' ve 't-Tekmil*. çev. Mahmut Yazıcı. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Ankara: Takdim Yayınları, 1. Basım, 2019.

Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *Temel Hadis Meseleleri/el-Ecvibetü'l-Fadıla*. çev. Harun Reşid Demirel. Konya: Hüner Yayınevi,

1. Basım, 2014.

Locke, John. *Anlama Yetisinin Yöntemi Üzerine*. çev. Hamdi Bravo. Ankara: Fol Yayınları, 1. Basım, 2021.

Ma‘mer b. Râşid, Ebû Urve el-Basrî es-San‘ânî. *el-Câmi‘*. thk. Habîbürrahman el-A‘zami. Beyrut: el-Mektebetü‘l İslami, 1983.

Mansuri, Ebü‘t-Tayyib Nayif b. Salah b. Ali El-Mansuri el-. *İrşadu‘l-Kâsî ve‘l-Dânî ila Terâcimi Şuyûhi‘t-Taberânî*. nşr. Neşreden Sa‘d b. Abdillâh el-Hamîd. Riyad: Dâru‘l-Kiyân, 2006.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Kitâbü‘t-Tevhîd -Açıklamalı Tercüme-*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te‘vîlâtü‘l-Kur‘ân*. thk. Mecdi Baslum. Beyrut: Daru‘l-Kütübi‘l-İlmiyye, 2005.

Mizzî, Ebü‘l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü‘l-Kemal fî Esmâ‘r-Rical*. thk. Beşşar Avad Ma‘ruf. 35 Cilt. Dimeşk: Müessesetü‘r-Risâle, 1. Basım, 1980.

Muhammed Bâkır, İbn Muhammed Takî b. Maksûd Alî el-Meclisî. *Bihârü‘l-Envâri‘l-Câmi‘a li-Düreri Ahbâri‘l-E‘immeti‘l-Ethâr*. Beyrut: Daru İhyai‘t-Turâs el-Arabî, 1983.

Mukatil b. Süleymân, Ebü‘l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Beyrut: Daru İhyai‘t-Turâs el-Arabî, 2002.

Müslim, Ebü‘l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. çev. Ahmed Davudoğlu. İstanbul: Şifa Yayınevi, 2020.

Müslim, Ebü‘l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-u Müslim*. thk. Abdülbaki Muhammed Fuad. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyai‘t-Turâs el-Arabî, 1991.

Nesâi, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *ed-Du‘afa‘ ve‘l-Metrukûn*. thk. Mahmud İbrahim Zayid. Halep: Daru‘l-Va‘i, 1. Basım, 1977.

Nesâi, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü‘l-Kübrâ*. thk. Hasan Abdülmün‘im Şelebi. Beyrut: Müessesetü‘r-Risâle, 1. Basım, 2001.

Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed. *et-Teysîr fî't-Tefsîr*. thk. Mahir Edib Habbuş. İstanbul: Daru'l-Lübab, 2019.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref b. Mürî. *et-Takrib ve't-Teysir*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1985.

Okşar, Yusuf. "Gazâlî'nin Nedensellik ve Âdetullah Düşüncesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2016), 277-303.

Orazov, Orazsahet. *İslam Hukuk Metodolojisinde İmam Serahsî'ye Göre Emir ve Nehy*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Özafşar, Mehmet Emin vd. (ed.). *Hadislerle İslam*. Ankara: DİB Yayınları, 2014.

Özcan, Hanifi. *Epistemolojik Açıdan İman*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.

Özerverli, Mehmet Sait. "Selefiyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2009.

Özketen, Şerife. "Ebû Mansûr Mâturîdî'ye Göre Fiillerin Ortaya Çıkışında İnsanın Kudretinin Rolü". *Diyanet İlmî Dergi* 55/3 (15 Eylül 2019), 663-684.

Özşenel, Mehmet. *Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*. İstanbul: İFAV, 2019.

Polat, Salahattin vd. *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2022.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefatihü'l-Gayb*. Beyrut: Daru İhyai't-Turâs el-Arabi, 1. Basım, 1999.

Rebî' b. Habîb, İbn Amr el-Ezdî el-Ferâhîdî el-Basrî. *el-Câmi'u's-Sahîh Müsnedü'r-Rebî' b. Habîb*. thk. Ebû Ya'kûb Yusuf el-Vercelânî. Ürdün: Mektebetü Maksât, 1994.

Reyşehrî, Muhammed. *Mizânü'l-Hikme*. Kahire: Daru'l-Hadis, 2001.

Sâlih, Subhî b. İbrahim. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*. çev. Yaşar Kandemir. Ankara: Elif Matbaacılık, 1971.

Sinanoğlu, Abdülhamit. "İslâm Düşüncesinin İlk Özgürlükçü Hareketi Mu'tezile'nin 'Kader' Anlayışı". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat*

Fakültesi Dergisi 7 (01 Haziran 2006), 69-92.

Sindî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî. *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 2003.

Sindî, Muhammed Hayât el-Hanefî. *Şerhu'l-Hikem Atallah*. Beyrut: Daru'l-Ma'arif, 2010.

Suyûtî, Ebû Muhammed Üsame b. İbrahim el-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Üsame b. İbrahim Kuteybe Firyâbî. Riyad: Daru Taybe, 2006.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risale*. Beyrut: Daru'n-Nefâis, 2010.

Şeyh Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh. *et-Tevhîd*. thk. Seyyid Haşim Hüseyini. Beyrut: Müessesetü'n-Neşri'l-İslamiyye, 2009.

Taberânî, Ebü'l-Kasım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. thk. Hamdi b. Abdülmecid. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmi'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. Mekke-i Mükerrreme: Daru't-Terbiyye ve't-Turâs, t.y.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Ahmed Muhammed Şakir ve dğr. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Turâs el-Arabi, 1975.

Topgül, Muhammed Enes. *Rivayetten Raviye: Cerh-Tadil Hükümleri Nasıl Oluşturdu?* İstanbul: İFAV, 2019.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *el-Basît fî Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz ve dğr. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin, 10. Basım, 2016.

Yücel, Ahmet. *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2021.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *Tâcü'l-Arus min*

Cevâhiri'l-Kamus. Kuveyt: Vizareti'l-İrşad ve'l-Enba', 2001.

Zebîdî, Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed. *et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh*. çev. Kamil Miras. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Ma'rifetü'l-Kurrai'l-Kibâr*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mizanü'l-İ'tidal*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1963.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru A'lemi'n-Nübela*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 25 Cilt. Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an Haka'iki Gavâmizi't-Tenzîl (mea el-İntisâf fi Mâ Tedammenehü'l-Keşşâf mine'l-İ'tizâl)*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1986.

Zeyd b. Ali, Zeynilâbidîn b. el-Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib. *Mecmu' Kütüb ve Resail*. thk. Muhammed Yahya Salim Azzan. Yemen: Daru'l-Hikmeti'l-Yemeniyye, 2001.